RAKENDUSLIKU ANTROPOLOOGIA KESKUS

HAAP Consulting

Karistuse mõju: õigusrikkuja vaade

Lõppraport

Aprill 2022

Kriminaalpoliitika uuringud nr 37

Uuringu tellis Justiitsministeerium avatud hankemenetlusega hankega „Uuringu „Karistuste mõju õigusrikkujatele“ tellimine Justiitsministeeriumile“. Uuringut rahastati Norra toetustest (Norra projekt 5J10-NO14-01551-RISK) ja Justiitsministeeriumi omavahenditest.

Uuringu koostas Haap Consulting koostöös Rakendusliku Antropoloogia Keskusega (RAK). Haap Consulting on 2016. aastal asutatud konsultatsioonieettevõte, mille põhiteenusteks on analüüside, uuringute ja rahastustaotluste koostamine. Ettevõtte peamine kompetents on uuringute kavandamine ja elluviimine, pakkudes sealjuures paindlikku projektijuhtimis- ja vajaduse korral ka kommunikatsiooniteenust. RAK keskendub kvalitatiivsete uuringute läbiviimisele, mille abil on võimalik leida lahendusi nii ühiskondlikele kui ka ettevõtete ja organisatsioonide sisestele probleemidele.

Uuringu autorid (Haap Consulting): Karl Haljasmets, Marleen Pedjasaar, Laura Kalda, Age Toomla, Kristjan Kaldmaa ja Linda Tarto. RAKi poolt osalesid uuringus: Jaanika Jaanits ja Kristiina Pilvet-Petrov.

Tänusõnad

Uuringu autorid tänavad Tallinna, Viru ja Tartu vanglate esindajaid, Tallinna ja Tartu vangla kriminaalhooldusosakondasid ning Põhja ja Lõuna Ringkonnaprokuratuuri esindajaid, kes olid suureks abiks intervjuude kokkuleppimisel ning küsitluste läbiviimisel.

Eriline tänu kuulub Justiitsministeeriumi esindajatele Mari-Liis Söödile ja Andri Ahvenale, kes aitasid avada valdkondlikku tausta, abistasid teabe hankimisel ning aitasid aktiivselt kaasa intervjuude ja küsitluste läbiviimise protsessile.

Sisukord

Sissejuhatus **5**

Metoodika **7**

Kvalitatiivne uuring 7

Küsitlus 9

Analüüsi esitamise loogika 13

1. Dokumendianalüüs **15**

1.1. Karistuste peamised eesmärgid 15

1.2. Miks ja mille alusel karistada? 19

1.3. Karistuse mõju õigusrikkujale 20

1.4. Kokkuvõte 23

2. Menetlusprotsess ja karistuse mõistmine **24**

2.1. Kinnipidamine 24

2.2. Uurimine ja kohus 25

2.3. Karistuse mõistmine 28

2.4. Kohustused 33

2.5. Kommunikatsioon 35

2.6. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses karistuse mõistmisega 38

2.7. Kokkuvõte 41

3. Karistuse eesmärk **43**

3.1. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses karistuse eesmärgiga 45

3.2. Kokkuvõte 48

4. Hinnang karistusele ja selle mõjule **49**

4.1. Kaasused 50

4.2. Karistuse mõju üldiselt 51

4.3. Vangistus 52

4.4. Kriminaalhooldus 56

4.5. Rahaline karistus 57

4.6. Oportuniteet 58

4.7. Mõju ohvrile 59

4.8. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses hinnanguga karistusele ja selle mõjule 59

4.9. Kokkuvõte 63

5. Elu pärast karistuse kandmist **65**

5.1. Kuriteo toimepanekut mõjutavad tegurid 67
5.2. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses eluga pärast karistuse kandmist 68
5.3. Kokkuvõte 69
6. Kokkuvõte ja soovitused 70
6.1. Soovitused 73
7. Executive Summary 79

Sissejuhatus

„Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030“ toob esile, et karistussüsteem koos karistusalternatiividega peab toetama õigusrikkumiste vähenemist ning olema tõhus ja õiglane nii ohvri kui süüdlase suhtes. Lisaks on eesmärgiks ennetada (korduv)kuritegevust ja tõhustada sealjuures karistuspoliitikat ning kuritegevusest eemaldumist. Karistuse mõju osas mainitakse, et õiguskaitsjad ja ühiskond peavad karistuse eesmärke rohkem teadvustama. Senisest enam tuuakse kriminaalpoliitika kujundamises esile **analüüside tähtsust otsuste** tegemisel.

Registreeritud kuritegude arv näitab Eestis aastate lõikes üldjoontes langustrendi. 2020. aastal registreeriti kokku 25 817 kuritegu. Kuritegudest moodustasid 39% varavastased kuriteod, 29% isikuvastased kuriteod, 13% liikluskuriteod ja 19% muud kuriteod. Suurt tähelepanu pööratakse karistatute **retsidiivsuse vähendamisele**, mille tarbeks on loodud jätkutoe süsteem koos majutusteenusega. 2020. aasta lõpuks oli jätkutuge kasutanud kokku 1092 inimest ja samal aastal tõusis toe kasutajate arv rekordkõrgele. Siiski, 2019. a andmetel kuulati 43% tugiteenust kasutanutest uue kriminaalasja raames uuesti üle, mis viitab retsidiivsuse juurde naasmisele. Tegureid, mis suunavad inimesi tagasi retsidiivsusele, võib olla mitmeid (sõltuvus, psüühikahäired jne…), **kuid samal ajal tekib küsimus, milline peaks olema karistuse mõju õigusrikkujale, et ta enam kuritegevuse juurde ei naaseks.**

Seni on **puudunud teadmised õigusrikkujate endi hinnangust nende toime pandud rikkumistele ja saadud karistustele**. Kriminaalpoliitika (sh ennetustegevuse ja karistamise) **paremaks planeerimiseks** on oluline mõista erinevate osapoolte arusaamasid karistustest, olgu osapooleks avalik ühiskond, riigiinstitutsioonid või õigusrikkujad ise. Viimaste puhul on karistused suurel määral mõjutatud ka ühiskondlikust arusaamast.

Teemakohaseid uuringuid, mille keskmes on ainult õigusrikkuja, pole Eestis varasemalt tehtud. Erandiks on Rakendusliku Antropoloogia Keskuse poolt läbiviidud „Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs“ Justiitsministeeriumile, mis antropoloogilise lähenemisega esitas viie juhtumianalüüsi kaudu alaealiste õigusrikkujate kogemusi menetlusprotsessis. Uuringus käsitleti põgusalt nii spetsialistide, lapsevanemate kui noorte endi hinnanguid ja kogemusi mõjutusvahendi või karistuse mõjude osas. Mitmendat korda menetluses viibinud noorte jaoks on karistuse kui **mõjutusvahendi eesmärk jäänud arusaamatuks, sest õigusrikkumine ise (teo tõsidus, tekitatud kahju jms) jäi kriitiliselt mõtestamata ja tihti puudus ka toetav keskkond, mis aitaks noorel n-ö ringist välja tulla.**

Käesolev uuring astub sammu selles teemas edasi, käsitledes laiema sihtrühma kogemusi ja tajusid karistuse eesmärkidest.

Peale RAKi uuringu on peamiselt uuritud just avalikku arvamust ning läbi on viidud erinevaid ohvriuuringuid. Erandina võib esile tuua üksikuid magistritöid, kus uuritakse karistuse mõjusid süütegude toimepanijatele, näiteks Karina Kalmuse lõputöö „Karistuse mõju maksusüütegude toimepanijate edasisele käitumisele“, mille analüüs aga lähtub uurijate hinnangutest süüaluste kohta.

Üks viimaseid teemakohaseid uuringuid, milleks oli karistushinnangute uuring[1], viidi läbi 2014. aastal. Uuringu eesmärgiks oli välja selgitada avalikkuse, kohtunike, prokuröride ja politseinike suhtumine

[1] Justiitsministeerium. (2014). Karistushinnangute uuring. https://www.kriminaalpoliitika.ee/et/uuringud-ja-analuusid/karistushinnangute-uuring 16.04.2022

karistustesse ja karistuste eesmärkidesse. Uuringus tõid kõik sihtrühmad esile, et karistuse eesmärgiks on valdavalt kurjategija teole reageerimine. Samal ajal peeti uuringus karistuse eesmärke teineteist täiendavateks ega piirdutud ainult ühe karistuse eesmärgiga. Antud uuring andis ülevaate ühiskondlikest eelistustest karistustele, kuid sisuliselt karistuse mõjusid ei käsitlenud.

Soomes läbiviidud uurimistöö *„Attitudes and public punishment preferences: Finnish results of Scandinavian sense of justice research"* uuris samuti tavainimeste arvamusi. Antud uuringus loodi fiktiivsed kuritegude kaasused, millele lisati kurjategija kriminaalne taust, sugu, rahvuslik päritolu ja õigusrikkuja sotsiaalsed probleemid. Uuring näitas, et kurjategijate taustainfo oli määrav, millise karistuse inimesed kurjategijale mõistsid. Uuringu tulemustest järeldas autor, et kirjanduses tavaliselt kasutatav „üldine karistav hoiak" *(general punitive attitude)* on liiga lihtsakoeline, et vaadelda karistuste ja ühiskondliku suhtumise omavahelist seost.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et eelnevalt on vähe või peaaegu üldse mitte uuritud õigusrikkujate endi arvamust karistuse mõju osas. Uuringu eesmärgiks on Eestis esmakordselt neid teemasid käsitleda, mõistmaks, milliseid sanktsioone peavad õigusrikkujad ise kõige tõhusamaks ja mõjusamaks ning millest see hinnang sõltub.

Uuring aitab vastata järgmistele uurimisküsimustele:

1. Milline on õigusrikkuja jaoks karistuste eesmärk tervikuna?
2. Milline on õigusrikkuja jaoks talle mõistetud karistuse mõju?
3. Milline on hinnang menetlusprotsessile ning karistuse täideviimisele?
4. Kuidas mõistab ja mõtestab õigusrikkuja oma tegu?
5. Milline on õigusrikkuja hinnang tulevikule?

Uuringu käigus uurimisküsimusi laiendati, võimaldamaks analüüsida, kuidas õigusrikkujad tajuvad neile mõistetud sanktsiooni (karistuse ja/või muu mõjutusvahendi) otstarbekust, õiguspärasust ja mõju retsidiivsusele ning edasisele toimetulekule. Samuti analüüsiti seda, kuidas õigusrikkujad hindavad menetlusprotsessi enne sanktsiooni mõistmist ning vangla ja kriminaalhoolduse tööd selle järel.

Teema uurimine on vajalik, kuna kriminaalpoliitika (sh ennetustegevuse ja karistamise) paremaks planeerimiseks on oluline mõista erinevate osapoolte arusaamasid karistustest. Võib öelda, et õigusrikkujad on karistuse mõistmise protsessis kõige tähtsam osapool, sest karistuse eesmärk on suunatud õigusrikkuja käitumise muutmisele või isoleerimisele. Sellele vaatamata ei ole praegusel ajal veel selge, kuidas karistatud tajuvad endale mõistetud karistuse eesmärki ja mõju oma käitumise muutumisele.

Uuringu tulemusena pakume uuringule ja dokumendianalüüsile tuginedes välja õiguspoliitikat toetavad soovitused ja ettepanekud.

Metoodika

Uuring koosneb kolmest osast: dokumendianalüüs, kvalitatiivne analüüs ja küsitlused.

1. **Dokumendianalüüsi** eesmärk oli rahvusvahelise teaduskirjanduse analüüsi toel paremini mõista erinevaid karistusloogikaid, karistamise vajadust ja eesmärke. Dokumendianalüüs annab ülevaate rahvusvahelistest uuringutest, kus on käsitletud karistuse mõju, hinnates, kuidas peaks olema lahendatud karistatu kaasamine karistuse mõistmise protsessi. Dokumendianalüüs annab vastuse küsimusele: „Miks karistatakse?“

2. **Kvalitatiivses osas** viisime läbi 25 süvaintervjuud, kuhu kaasasime vanglates olevad kinnipeetavad ning kriminaalhooldusel olevad, rahalise karistuse ja oportuniteedi saanud isikud. Süvaintervjuude eesmärgiks oli anda uuritavatele võimalus jagada oma nägemust ja kogemust nii menetlusprotsessist kui karistusest. See aitab teemat sügavuti mõista ning erinevatest vaatenurkadest analüüsida. Intervjuude valimi moodustamisest annab täpsema ülevaate järgmine peatükk.

3. Paralleelselt süvaintervjuudega viisime läbi **kolm küsitlust**: Tallinna vangla kinnipeetavate, kriminaalhooldusaluste ja oportuniteedi saanute seas. Küsitluse läbiviimise eesmärgiks oli uuringusse kaasata suuremaid gruppe, võimaldamaks rikastada kvalitatiivse uuringu tulemusi. Küsitluse valimi moodustamisest annab täpsema ülevaate järgmine peatükk.

Intervjuudes keskendusime peamiselt nooremate õigusrikkujate sihtgrupile, kelle vanus oli alla 29 eluaasta, sest selles vanusegrupis on õigusrikkumiste arv proportsionaalselt kõige kõrgem.

Kuna tegemist on haavatava sihtrühmaga, taotlesime uuringule Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomitee kooskõlastuse, mis saadi 3.12.2021 (protokolli number: 352/T-15).

Kvalitatiivne uuring

Kvalitatiivse uuringu raames tegime 25 poolstruktureeritud süvaintervjuud kriminaalmenetluse protsessis osalenud inimestega, kellest 12 olid intervjuude läbiviimise ajal kinnipeetavad Tartu, Tallinna ja Viru vanglas. Intervjuud viisime läbi vahemikus detsembrist 2021 veebruarini 2022. Intervjuude pikkus oli keskmiselt 1–1,5 tundi. Intervjueerimise hetkel olid kõik inimesed täisealised, kuid mõnede puhul oli kuritegu korda saadetud alaealisena.

Intervjuude valimi jaotusest kuriteo- ja karistusliigi kaupa annab ülevaate Tabel 1.

Tabel 1. Intervjuude valimi jaotus.

Kuriteoliik:								
Karistusliik:		Isikuvastane	Varavastane	Rahvatervis	Liiklus	Majandus ja korruptsioon	Mitu	**Kokku:**
	Vangistus (kinnipeetavad)	7	1	1	1		2	**12**
	Kriminaalhooldus	1		2		1		**4**
	Tingimisi vangistus käitumiskontrollita				1	1		**2**
	Rahaline karistus		1			1		**2**
	Oportuniteet	2			2	1		**5**
Kokku:		10	2	3	4	4	2	**25**

Valimi jaotamisel jälgisime, et esindatud oleksid erinevad kuriteo liigid. Kõige rohkem oli intervjuude valimis isikuvastaste kuritegude sooritajaid, mis tuleneb peamiselt keskmiselt suuremast vanglas läbiviidud intervjuude osakaalust. Valimi koostamisel pöörasime tähelepanu ka mitmekesisusele sotsiaaldemograafiliste tunnuste osas (vanus, sugu, emakeel).

Intervjueeritavate demograafilistest tunnustest ning esma- ning korduvkaristuse osakaalust annab ülevaate Tabel 2.

Tabel 2. Intervjueeritavate sotsiaaldemograafilised tunnused.

Vanuseline jaotus:	**Arv:**
18–29	15
30+	10
Emakeel:	
Eesti	16
Vene	9
Sugu:	
Mees	18
Naine	7
Mitmendat korda karistatud:	
Esmakaristus	9
Korduvkaristus	16

Intervjueeritavate sotsiaaldemograafiliste tunnuste osas püüdsime arvestada tänase keskmise õigusrikkuja sotsiaaldemograafilist profiili. Naiste osakaal süüdimõistetute üldarvuga võrreldes on uuringus keskmisest suurem, kuna nemad olid altimad uuringus osalema ning oma kogemusi jagama.

Vanglates toimunud intervjuud viisime läbi kohapeal, ülejäänud intervjuud tegime tulenevalt COVID-19 olukorrast peamiselt video ja telefoni teel, kuid mitmed intervjuud ka silmast silma. Telefoniintervjuude puhul märkasime, et see formaat pani intervjueeritavad end tundma mugavamalt, kuna võimaldas suuremat konfidentsiaalsust kui näiteks näost näkku või videointervjuu.

Seega on sarnaste ehk haavatavate ja suuremat konfidentsiaalsust vajavate sihtgrupi uuringute puhul telefoniintervjuu hea viis inimesteni jõudmiseks.

Üldiselt oli kontaktide leidmine ja nõusolekute saamine ülimalt keerukas protsess, kuhu kaasasime intervjueeritavateni jõudmiseks vanglate, prokuratuuri ja kriminaalhooldusosakondade esindajad, kes küsisid esmase nõusoleku ja seejärel edastasid meile intervjueeritavate kontakti. Eriti ilmnes kontaktide leidmise ja nõusolekute saamise keerukus nende karistusliikide puhul, mida mõistetakse vähem. Näiteks rahalise karistuse saanud õigusrikkujaid oli intervjuudeks keerulisem leida ning seetõttu on nende arv intervjueeritute hulgas väike.

Vanglates osalejate leidmisega probleeme ei esinenud. Kinnipeetavad olid altimad meiega kohtuma ja vestlema. Nende puhul oli ka märgata, kuidas intervjueeritavad olid osa nende menetlusprotsessi ja kuritegu puudutavatest teemadest enda jaoks juba enne intervjuud rohkem läbi mõelnud kui need, kelle karistusega vabadusekaotust ei kaasnenud.

Osalemine uuringus ja intervjuu andmine oli vabatahtlik ja intervjueeritaval oli õigus sellest igal ajal ilma põhjendamata keelduda või paluda enne nõustumist lisaselgitusi. Enne vestlust selgitasime uuringu eesmärke, meetodeid ja tulemusi ning allkirjastasime uuringus osalejatega informeerimise ja teadliku nõusoleku vormid.

Uuringu käigus kogutavad isikuandmed anonümiseerisime ning neid ei edastatud ühelegi kolmandale osapoolele. See tähendab, et intervjueeritavat ei ole võimalik uuringu käigus tuvastada ning kogutud infot tema isikuga seostada. Intervjuud salvestasime ning tegime nendest kokkuvõtted uuringu meeskonna siseseks kasutamiseks. Helifailid kustutasime pärast kokkuvõtete vormistamist.

Intervjuud viisime läbi eesti ja vene keeles. Täpsem intervjuude kava koos nõusolekuvormidega on lisatud uuringuga esitatud metoodikaraportisse.

Raportis kasutatud intervjuude tsitaatides oleme välja jätnud tunnused, mis võiksid lugejal aidata uuringus osalejaid tuvastada. Selleks, et viia äratundmisrisk miinimumini, viitame osalejatele vaid kuriteo- ja karistusliigiga ning oleme mõningatest tsitaatidest eemaldanud kohad, mille abil võiks olla võimalik inimene identifitseerida.

Analüüsis tugineme intervjueeritute seisukohtadele selliselt, nagu nemad neid meile edasi andsid. Me ei ole kontrollinud intervjuudes esitatud fakte ega otsi neist objektiivset tõde. Esitame intervjueeritute tõlgendusi, mõtteid ja tundeid – see on kombinatsioon inimeste tajutud reaalsusest. Meie jaoks on oluline mõista ja edasi anda intervjueeritute nägemust ning arusaamu.

Küsitlus

Lisaks intervjuudele viisime läbi küsitluse Tallinna vangla kinnipeetavate ja kriminaalhooldusaluste hulgas. Justiitsministeerium viis iseseisvalt läbi ka küsitluse oportuniteedi saanute seas, mille tulemusi samuti uuringus käsitleme. Iga küsitluse täitmise ajakulu oli hinnanguliselt kuni 15 minutit.

Küsitlus kinnipeetavate ja kriminaalhooldusaluste hulgas viidi läbi paberankeetide abil perioodil detsember 2021 – märts 2022. Küsitluste vastused kodeeriti ning paberankeedid sisestati LimeSurvey keskkonda, millest eksporditi vastused .csv formaadis. Küsitlusandmete analüüsiks ja visualiseerimiseks kasutasime peamiselt rakendust MS Excel ning soojuskaartide aluseks olevate vastuste jaotuste loomiseks analüüsikeskkonda R.

Sarnaselt intervjuudega oli küsitlustes osalemine vabatahtlik, isikuandmeid ei edastatud kolmandatele osapooltele ning vastuste kokkuviimine vastajaga ei olnud võimalik.

Küsitlus Tallinna vanglas

Eestis on kolm vanglat: Tallinna, Tartu ja Viru vangla. Tallinna vangla valisime küsitluse läbiviimiseks seetõttu, et alates 2016. aastast paiknevad Tallinna vanglas ka naiskinnipeetavad, mis võimaldas küsitluse kaudu jõuda mitmekesisema sihtgrupini.

Tallinna vanglas jagati kinnipeetavatele välja 401 ankeeti, neist 178 saabus tagasi tühja või rikutuna (peamiselt oli nõusolekuleht täidetud ebakorrektselt). 223 ankeeti olid täidetud ning ankeetide juures olev nõusolekuleht oli korrektselt täidetud. Tabel 3 annab ülevaate küsitletud kinnipeetavate profiilist. Tabelis esitatud vastajate või vastuste arvu summa ei ole alati 223, sest arvesse on võetud ainult korrektsed vastused ning küsimuste puhul, kus oli lubatud valida mitu vastusevarianti, võib koguarv olla suurem kui korrektsete ankeetide arv. Igal joonisel on märgitud, kui palju vastuseid on vastava küsimuse analüüsis arvesse võetud.

Tabel 3. Kinnipeetavatest vastanute profiil.

	Vastajate/vastuste arv:	**Osakaal (%):**
Vanusegrupp:		
18–29	53	24
30+	169	76
Sugu:		
Mees	189	85
Naine	34	15
Rahvus (mitu vastust lubatud):		
Eestlane	127	57
Venelane	82	37
Muu	19	8
Varem kuriteo eest karistatud:		
Jah	188	86
Ei	32	14
Mitu korda varem kuriteo eest karistatud:		
Ühe korra	24	13
2–5 korda	101	54
6–9 korda	38	20
10 või rohkem	25	13
Karistuse pikkus:		
alla 6 kuu	15	7
6–9 kuud	14	6

10–12 kuud	15	7
üle 1 aasta kuni 2 aastat	35	16
üle 2 aasta kuni 3 aastat	26	12
üle 3 aasta kuni 4 aastat	27	12
üle 4 aasta kuni 5 aastat	13	6
üle viie aasta	75	34
Kuriteo liik:		
Varavastane kuritegu	55	20
Isikuvastane kuritegu	98	35
Liikluskuritegu	64	23
Narkokuritegu	49	17
Muu kuritegu	16	6

Enamik küsitluses osalenud kinnipeetavaid olid üle 30 aastased mehed, kes olid varem korduvalt karistatud ning kelle karistuse pikkus oli üle viie aasta.

Küsitlus kriminaalhooldusaluste seas

Tallinna ja Tartu vangla kriminaalhooldusosakondade abil viidi ka kriminaalhooldusaluste seas läbi küsitlus, mis jagati laiali paberkujul. Kriminaalhooldusosakondadele jagati Tallinnas ja Tartus välja 300 ankeeti, mille jaotasid laiali kriminaalhooldajad. Küsitluse sisu oli analoogne kinnipeetavate küsitlusega, peamiselt kohandati küsimused kriminaalhooldusaluste sihtgrupile vastavaks.

300st ankeedist oli võimalik kokku koguda 98 ankeeti, millest 38 ankeeti koos nõusolekulehtedega oli korrektselt täidetud. 60 saabunud ankeeti olid täitmata või oli ankeetide nõusolekuleht ebakorrektselt täidetud. Tabel 4 annab ülevaate küsitletud kriminaalhooldusaluste profiilist.

Tabel 4. Kriminaalhooldusalustest vastajate profiil.

	Vastajate/vastuste arv:	**Osakaal (%):**
Vanusegrupp:		
18–29	13	34
30+	25	66
Sugu:		
Mees	35	92
Naine	3	8
Rahvus (mitu vastust lubatud):		
Eestlane	17	45
Venelane	18	47
Muu	3	8

Varem kuriteo eest karistatud:		
Jah	29	76
Ei	9	27
Mitu korda varem kuriteo eest karistatud:		
Ühe korra	8	28
2–5 korda	16	55
6–9 korda	3	10
10 või rohkem	1	3
Karistuse pikkus:		
alla 6 kuu	3	8
6–9 kuud	2	5
10–12 kuud	3	8
üle 1 aasta kuni 2 aastat	11	30
üle 2 aasta kuni 3 aastat	2	5
üle 3 aasta kuni 4 aastat	4	11
üle 4 aasta kuni 5 aastat	5	14
üle viie aasta	7	19
Kuriteo liik:		
Varavastane kuritegu	8	21
Isikuvastane kuritegu	18	47
Liikluskuritegu	4	11
Narkokuritegu	17	45
Muu kuritegu	6	16
Karistuse liik:		
Tingimisi vangistus vanglast ennetähtaegselt vabanemise järel	12	32
Tingimisi vangistus lühiajalise vangistuse järel	6	16
Tingimisi vangistus kohe kohtuotsuse järel	17	46
Üldkasulik töö	2	5

Enamik kriminaalhooldusalustest olid sarnaselt küsitletud kinnipeetavatega üle 30 aastased mehed, kes olid enne korduvalt karistatud. Eestlased ja venelased jagunesid siin üsnagi võrdselt, karistuse

enim levinud pikkus oli üks kuni kaks aastat. Kuriteo liikidest domineerisid isikuvastased ja narkokuriteod ning karistuse liigiks oli enamasti tingimisi vangistus.

Küsitlus oportuniteedi saanute seas

Justiitsministeerium viis uuringuga paralleelselt ise läbi küsitluse oportuniteedi saanute seas. Tegemist oli veebiküsitlusega, mis paluti prokuratuuri esindajatel edasi saata isikutele, kellele on mõistetud oportuniteet. Küsimustik oli loodud nii, et see oleks sobilik kõigile oportuniteedi saanutele, olenemata sellest, kas ja millised kohustused neile menetluse lõpetamisel mõisteti. Küsitlus oli loodud kinnipeetavate ja kriminaalhooldusaluste küsitluse põhjal, kuid oli märgatavalt lühem (kaheksa küsimust). Küsitluse eesmärgiks oli saada täiendavat teavet uuringu põhiküsimuste lõikes.

Oportuniteediga lõpetatud juhtumites süüdistatavate hulgas läbiviidud veebiküsitlusele vastas 23 inimest, neist 17 eesti keeles ja kuus vene keeles. Vastanute hulgas oli 19 meest ja neli naist. Kuna vastamismäär oli väike, siis vastajate täpsemaid profiile eraldi välja ei tooda.

Kõik kolm küsitlust viidi läbi eesti ja vene keeles. **Küsitluste ankeedid koos nõusolekuvormidega on lisatud uuringuga esitatud metoodikaraportisse**.

Analüüsi esitamise loogika

Uuringus oli põhirõhk kvalitatiivsetel meetoditel ehk süvaintervjuudel. Uurimisküsimustest tulenevalt võtsime analüüsi aluseks neli suuremat teemaplokki:

1. Menetlusprotsess ja karistuse mõistmine.
2. Karistuse eesmärk.
3. Hinnang karistusele ja selle mõjule.
4. Elu pärast karistuse kandmist.

Küsitluste tulemusi me uuringus eraldi peatükkidena esile ei too, vaid kõrvutasime küsitluste analüüsi peamiseid tulemeid kvalitatiivse analüüsiga. Selline lähenemine annab võimaluse uurimisküsimustele terviklikumalt vastata. Küsitluste osas keskendub analüüs peamiselt Tallinna vanglas läbiviidud küsitlusele, kuna selle vastamismäär oli piisavalt suur kinnipeetavate sihtgrupi kohta järelduste tegemiseks. Väiksema vastamismääraga kriminaalhooldusaluste ja oportuniteedi küsitluste puhul lähtusime sellest, et kajastame tulemusi ainult juhul, kui märkimisväärne osa vastanutest oli väitega „nõus/täielikult nõus“ või oli valinud vastusevariandi „nõus/pigem ei ole nõus“. Nii oli võimalik uuringus analüüsida ka kahe väiksema vastamismääraga küsitluste üldiseid trende.

Raporti analüüsi osa jaguneb viieks sisupeatükiks. Esimene peatükk on dokumendianalüüs, mis annab ülevaate varasematest temaatilistest uuringutest. Teises peatükis anname ülevaate tervest menetluse protsessist ja karistuse mõistmisest. Käsitleme ka karistustega kaasnevaid kohustusi ja kommunikatsiooni teemat. Kolmandas peatükis räägime karistuse eesmärgist selliselt, nagu intervjueeritud seda mõistavad. Neljas peatükk keskendub hinnangutele, mille süüdimõistetudoma karistusele ning selle mõjule annavad. Viiendas peatükis anname ülevaate sellest, millisena näevad kinnipeetavad oma tulevikku pärast karistuse kandmist ning millised on seda mõjutavad erinevad tegurid. Kõige lõpus, kuuendas peatükis, toome esile kokkuvõtlikud soovitused.

Küsitluse tulemuste kajastamine ja tõlgendamine

11.04.2022 seisuga[2] on Eestis 2152 kinnipeetavat, kellest 4% on naised. Kinnipeetavate küsitlusega on analüüsis hõlmatud 223 vastajat, mis on umbes 10% kogu kinnipeetavate populatsioonist. Naisi on

[2] Uudised ja arvud. Vanglateenistus 2022. www.vangla.ee/et/uudised-ja-arvud/uudised-ja-arvud (kasutatud 13.04.2022)

küsitlusele vastanute hulgas 15%, mis tähendab, et naised on uuringus mõnevõrra üleesindatud. Kriminaalhooldusaluseid on 3715 ning meie küsitlusele vastas neist 38 ehk umbes 1%. Esindatus on seega tagasihoidlik ja kogutud andmed ei luba teha usaldusväärseid järeldusi kriminaalhooldusaluste populatsiooni kohta. Isegi kui kuvame kriminaalhooldusaluste küsitluse tulemusi kinnipeetavate küsitluse tulemustega samal joonisel, on oluline meeles pidada, et nende vastajate arv on liialt väike, et võrdlus oleks kaalukas. Selguse huvides on tulemused joonistel standardiseeritud ja kuvatakse vastuste osakaalud. Küsitlused sisaldasid küsimusi, mille puhul oli lubatud valida rohkem kui üks vastusevariant, mistõttu on mõnel juhul vastuste arv suurem kui vastajate arv. Joonisel on alati märgitud vastuste või vastajate koguarv, mis on osakaalude arvutamise aluseks. Oportuniteediga lõppenud süüasjade küsitlusele kogunes 23 vastust. Selle küsitluse tulemusi kajastame juhul, kui vastuste osatähtsused on märkimisväärselt erinevad.

Loetavuse huvides oleme tekstis kokku liitnud vastustüüpide „täielikult“ ja „pigem“ osakaalud, näiteks „Jah, mõistan täielikult“ ja „Jah, pigem mõistan“, samuti vastuste „Pigem ei mõista“ ja „Ei mõista“ osakaalud. Osakaalude täpset jaotust kahe vastusevariandi vahel on alati võimalik vaadata vastavalt jooniselt. Küsimustevaheline korrelatsioonianalüüs andis tulemuseks nõrgad seosed, mistõttu pole statistiliselt olulisi seoseid tulemuste vahel esitatud . Kahe küsimuse vastuste jaotuse illustreerimiseks on kasutatud soojuskaarte. Soojuskaartide aluseks on risttabelid, mis sisaldavad vastuste/vastajate arvude jaotust. Mida tumedam roheline on väli, seda suurem on vastavas kombinatsioonis esinevate vastuste arv. Kui väli on hele (valge), on selles kombinatsioonis väga vähe vastuseid.

1. Dokumendianalüüs

Eesti kriminaalpoliitika põhialustes (2030) tuuakse esile vajadust *„…ennetada õigusrikkumisi, neile reageerida ning vähendada neist tulenevat kahju…“* ning *„…toetada õiguskuulekat eluviisi ja tagada seeläbi kindlustunne, et meie ühiskonna väärtustel põhinevad normid rakendatakse ellu, rikkumistele reageeritakse ja konfliktid lahendatakse õiglaselt.*“[3] Visiooni kohaselt võimaldaks karistusseadus läheneda igale inimesele ja juhtumile individuaalselt, rakendada sobivat sekkumist, mis on tulemuslik just konkreetses juhtumis. Eesti üks suuremaid murekohti on kõrge korduvkuritegevuse määr. Korduvkuritegude arvu vähendamiseks on oluline retsidiivsuse tõhusam prognoosimine ja ennetustöö.[4]

Individuaalsem ja konkreetsem lähenemine võimaldab mõista õigusrikkujale sobiva karistuse, mis eelduste kohaselt aitaks ära hoida korduvkuritegevust. Selle saavutamiseks on oluline mõista nii justiitssüsteemi kui ka avalikkuse soovide kõrval õigusrikkujate enda nägemusi, et vastata küsimusele – kas kriminaalsüsteemi poolt kohaldatud karistus kandis ettenähtud eesmärki või mitte? Sellest tulenevalt on dokumendianalüüsi fookuses **karistusvajaduse käsitlus õigusrikkujate näitel.** Muuhulgas käsitletakse analüüsis erinevate autorite tõlgendusi ja uuringuid, mis aitavad vastata kesksele küsimusele – „Miks/Kas on oluline küsida karistatutelt/õigusrikkujatelt tagasisidet neile mõistetud karistustele?“.

Esimeses peatükis tuuakse esile erinevad karistusloogikad ja nende põhimõtted. Teine peatükk käsitleb karistamise vajadust ja selle mitmeti mõistetavust. Kolmas peatükk kirjeldab karistuse mõju õigusrikkujatele, käsitledes erinevate uuringute tulemusi.

1.1. Karistuste peamised eesmärgid

Karistus on keeruline kontseptsioon, mida võib tõlgendada ja rakendada erinevatel viisidel. Kriminaalkaristust käsitlevas kirjanduses vaieldakse tänaseni karistuse definitsiooni ja eesmärgipärasuse üle. Lahknevate arvamuste põhjuseks on erinevad karistusfilosoofiad ja riikides väljakujunenud karistuspraktikad. Karistust ennast saab käsitleda kui sünonüümi kohtuotsustele ja õiguslikele sanktsioonidele, mis on kohaldatud riigi poolt.[5]

Eesti karistusseadustikus käsitleb karistuse aluseid § 56, mille lõige 1 sätestab järgmist: „Karistamise alus on isiku süü. Karistuse mõistmisel kohtu poolt või määramisel kohtuvälise menetleja poolt arvestatakse kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid, võimalust mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvisid.“[6] Ehk Eesti seadusandluses on karistuse eesmärgiks õiguskorra kaitsmine ja süütegude toimepaneku ennetus.

Lisaks karistusseadustikule on ka Riigikohus oma otsustes aeg-ajalt käsitlenud mõistetud karistuste eesmärki. Näiteks võib tuua 5. märtsi 2003. aasta otsuse kriminaalasjas number 3-1-1-26-03, mis käsitles korduvat mootorsõiduki juhtimist joobeseisundis. Riigikohtu kriminaalkolleegium tõi oma otsuses välja järgmist: „ Olukorras, kus aastast aastasse hukkub purjus juhtide süül riigis kümneid ja saab vigastada sadu inimesi, nõuavad positiivse üldpreventsiooni põhimõtted riigipoolset reaktsiooni, mis annaksid õiguse adressaatidele selge signaali sellest, et liiklusõigusrikkumiste, sh eelkõige

[3] Justiitsministeerium. (2020). Kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Leitav: https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/kriminaalpoliitika_pohialused_aastani_2030.pdf 03.10.2021
[4] *Ibid,*
[5] van Ginneken, E. F. (2016). The pain and purpose of punishment: A subjective perspective. What is Justice? Re-imagining Penal Policy Working Papers, 22.
[6] Karistusseadustik (06.06.2001*). Riigi Teataja I*. Kasutatud 28.04.2022. https://www.riigiteataja.ee/akt/184411?leiaKehtiv

mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise näol on tegemist riigi poolt rangelt karistatavate õigusrikkumistega.“[7] Ehk Riigikohtu otsuses käsitleti karistuse eesmärgina sarnaselt karistusseadustikuga üldpreventsiooni ehk ennetust.

Kõige laialdasemalt on õigusrikkujate karistamisel levinud utilitaarsed printsiibid, mis kriminaalkaristuste abil peaksid ennetama või vähendama tuleviku kuritegude tõsidust.[8] Üheks utilitaarseks printsiibiks on vähendada tulevikus õigusrikkujate või teiste ühiskonna liikmete eksimuste tõenäosust, võttes seejuures arvesse karistuse kulusid ja kasu.[9] Utilitaarne kulude-tulude põhiprintsiip lähtub põhimõttest, et õiglane karistusmäär on see, mis toob kõige rohkem kasu või tekitab kõige vähem kahju neile, keda karistus mõjutab. Utilitarismlik lähenemine pooldab karistamist, mis on proportsionaalne minevikus tekitatud kahjuga, kuid ainult juhul, kui see aitab ära hoida kurjategija edaspidi sarnaseid kuritegusid läbi heidutuse, vangistuse ja/või rehabilitatsiooni.[10]

Utilitaarsete printsiipide kõrval on enim levinud retributiivse õigusmõistmise põhimõtted, mis eeldavad, et õigusrikkujat tuleb karistada kuriteoliigile vastavalt. Retributiivsed põhimõtted lähtuvad valdavalt Saksa filosoofi Immanuel Kant’i teooriast, mille kohaselt on rikkujad moraalsed agendid, kelle moraalsete normide rikkumised vajavad kaalutletud reageerimist.[11] Õigusrikkuja süüdiolemise määravad kaks põhielementi: põhjustatud või potentsiaalselt tehtava kuriteo iseloom ja tõsidus; õigusrikkuja enda süü tase (motiivid, roll jm).[12]

Miethe hinnangul aitavad karistused täita erinevaid sotsiaalse kontrolli funktsioone, mis on õigustatud viiest teoreetilisest printsiibist lähtuvalt: retributiivne õiglus (ehk karistav õigus), rehabilitatsioon, vangistus, heidutus ja taastamine.[13] Iga printsiibi rakendamise tõhusus sõltub paljudest eeldustest ja tingimustest, et karistus vastaks seatud eesmärgile ja oleks piisavalt mõjus.[14]

Retributiivse karistamise levinud põhimõtteks on *„karistus olgu kuriteo vääriline“* ehk õigusrikkujaid tuleks karistada proportsionaalselt nende poolt toime pandud rikkumisega.[15] Taoline karistusviis on moraalselt õigustatud, kui see vastab neljale printsiibile:[16]

1. Kõik, kes on rikkumise või kuriteo eest süüdi mõistetud, väärivad karistust.
2. Ainult need, kes on rikkumise või kuriteo eest süüdi mõistetud, väärivad karistust.
3. Karistuse tõsidus ei tohiks olla väiksem kui kuriteo raskusaste.
4. Karistuse tõsidus ei tohiks olla suurem kui kuriteo raskusaste.

Retributiivse karistamise eesmärk on ära hoida tuleviku õigusrikkumisi, sest karistamisega kõrvaldatakse soov isiklikuks kättemaksuks teise osapoole vastu. Karistusega soovitakse teadlikult mõjutada ka teisi ühiskonna liikmeid, näidates, et kuriteo sooritamine toob kaasa kuriteole vastava

[7] Riigikohus. (2003) Kohtuasja number: 3-1-1-26-03. Kasutatud 28.04.2022. https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-1-1-26-03
[8] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 70.
[9] Weiner, B., Graham, S., & Reyna, C. (1997). An attributional examination of retributive versus utilitarian philosophies of punishment. Social Justice Research, 10(4). Lk 432.
[10] Frase, R. S. (2005). Excessive Prison Sentences, Punishment Goals, and the Eighth Amendment: Proportionality Relative to What. Minnesota Law Review, 89(3), Lk 593-595.
[11] Ward, T., & Salmon, K. (2009). The ethics of punishment: Correctional practice implications. Aggression and violent behavior, 14(4), 243.
[12] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 73.
[13] Miethe, T., & Lu, H. (2004). Punishment Philosophies and Types of Sanctions. In Punishment: A Comparative Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. Lk 15.
[14] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 70.
[15] Miethe, T., & Lu, H. (2004). Punishment Philosophies and Types of Sanctions. In Punishment: A Comparative Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. Lk 16-17.
[16] Baier, K. (1977). The Strengths and Limits of the Theory of Retributive Punishment. Philosophic Exchange, 8(1). Lk 37.

karistuse. Karistussüsteemides, mis lähtuvad retributiivsest karistamisest, on keskmes kuriteo raskusaste mitte õigusrikkuja.[17]

Miethe et al. järgi on **rehabilitatsioon** leidnud laialdast toetust tänu uutele teraapiatele ja inimkäitumise teooriate rakendamisele, mis võimaldavad kohtunikel teha kohandatud otsuseid konkreetsest õigusrikkujast lähtuvalt.[18] Frase hinnangul eeldatakse rehabilitatsioonis, et õigusrikkujal on tuvastatavad ja ravitavad probleemid, mis on ajendiks tema õigusrikkumiste toimepanekule. Sobiva individuaalse ravi, harimise ja vanglaväliste programmide eesmärk on aidata vähendada konkreetse isiku kriminaalsust ja korduvrikkumiste ohtu.[19]

Frase tõlgendusel on **traditsioonilise vangistuse** eesmärk ennetada kuritegevust kõrge riskiga õigusrikkujate füüsilise isoleerimise kaudu, mille tulemusena pole neil võimalik avalikkuse vastu uusi kuritegusid toime panna. Vangistus peab karistusena olema teistele piisavalt heidutav, et vanglasse minejat ei asendaks ühiskonnas uued õigusrikkujad.[20] Samuti pakub Canton et al. hinnangul vangistamine avalikkuse jaoks teatud turvatunnet, mida näiteks ei suuda tagada ka kõige karmimad kogukondlikud järelevalveprogrammid.[21] Vangistuse üheks eesmärgiks on ka teisi ühiskonnaliikmeid ohtlike kurjategijate eest kaitsta.

Viimase poole sajandi jooksul on esile kerkinud erinevaid vangistuse vorme, sealhulgas näiteks šokivangistus, kus hirmutamise teel soovitakse näidata, milliseid ebamugavusi võib tulevikus kuriteoga kaasnev karistus kaasa tuua. Levinud on järelevalvega elamud (*„halfway houses“)* lahendused ja erinevad kogukondlikud järelevalveprogrammid, mille eesmärk on säilitada side kogukonnaga ja toetada tavaellu naasmist.[22] Karistuse eesmärgipärasuse ja kohaldatavuse muudab keeruliseks asjaolu, et valdava osa rikkumistest paneb toime väike osa elanikkonnast (korduvrikkujad isiku- ja varavastastes kuritegudes), mistõttu on ainuüksi kuriteo tüübi põhjal keeruline hinnata konkreetse inimese riski ühiskonnale ning otsustada, kas rikkuja tuleks vangistada või mõista talle alternatiivne karistus. Esineb nn „valepositiivseid“ hinnanguid, kus kõrge retsidiivsusriskiga isik hinnatakse madala riskitasemega õigusrikkujaks ja madala retsidiivsusriskiga isikule omistatakse kõrge riskihinnang.[23]

Heidutamise eesmärk on mõjutada õigusrikkujaid nii, et nad ei paneks tulevikus toime uusi kuritegusid. Karistusega soovitakse sisendada inimestesse hirmu selle ees, et järjekordse õigusrikkumisega kaasneb tulevikus eelnevaga võrreldes palju tõsisem sanktsioon.[24] Eristada saab kahte peamist tüüpi heidutust:[25]

1. Spetsiifilise heidutuse eesmärk on tõhusalt karistada ning selle tulemusena mõjutada konkreetse indiviidi käitumist tulevikus.
2. Üldine heidutamine, mis puudutab laiemat avalikkust. Üldise heidutamise puhul küsitakse küsimus – kas konkreetsete õigusrikkujate karistamine hoiab teisi inimesi eemal õigusrikkumistest?

Frase arvates sõltub üldine heidutamine mitmetest faktoritest: milline on tõenäosus vahele jääda; millised on sihtgrupi eelarvamused karistuse tõsiduse osas; kui suur surve või motivatsioon on potentsiaalsel õigusrikkujal uue kuriteo toimepanekuks jne. Siiski, enamikul juhtudest on heidutamisel

[17] Miethe, T., & Lu, H. (2004). Punishment Philosophies and Types of Sanctions. In Punishment: A Comparative Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. Lk 16-17.
[18] *Ibid*. Lk 23.
[19] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 70.
[20] *Ibid.*
[21] Canton, R., & Padfield, N. (2019). Why Punish?. The Howard Journal of Crime and Justice, 58(4). Lk 539.
[22] Miethe, T., & Lu, H. (2004). Punishment Philosophies and Types of Sanctions. In Punishment: A Comparative Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. Lk 19.
[23] *Ibid*.
[24] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 70.
[25] *Ibid*. Lk 70-72.

soovitud mõju, kuid on ka ekstreemsemaid näiteid sellest, et õigusrikkujad on oma olemuselt heidutamatud.[26]

Hüvitamine on seotud taastava õigusega ning hõlmab endas kuriteo heastamist materiaalsel või muul viisil. Eesmärk on taastada kuriteoeelne seisund kõikide osapoolte jaoks (sh ohver, õigusrikkuja, kogukond, valitsus). Karistuse osana viiakse rikkuja ja ohver kokku ning selle tulemusel töötatakse välja plaan, kuidas ohvri kahju saaks taastatud. Samal ajal soovitakse leida viis, kuidas õigusrikkujat saaks kohustustega mõjutada nii, et see vähendaks või hoiaks ära uusi rikkumisi.[27] Taastavat õigust peetakse muuhulgas oluliseks lähenemiseks alaealiste kriminaalmenetluste juures. Alaealiste puhul ei tuleks kriminaalmenetluses küsida, millise karistuse noor õigusrikkumise eest saab, vaid seda, kuidas ta saab suhted taastada ja hüvitada kannatanule tekitatud kahjud.[28] Noortele on taastava õiguse puhul oluline, et karistus aitaks neil õppida ja mõista rikkumise mõju ning samas ka aru saada, miks tuleb tekitatud kahju heastada.[29]

Peale viie enim levinud printsiibi võib leida ka teisi lähenemisi, mis võimaldavad karistamisega eesmärke täita. Frase toob esile **avaliku kriitika**, millele viidatakse tihti kui kommunikatiivsele, harivale ja positiivsele üldennetusele. Selle abil soovitakse tugevdada õiguskuulekat käitumist ühiskonnas ja näidata karistuse suhtelist tõsidust. Avaliku kriitika eesmärk on ennetada võimalikke kuritegusid kas suurema või väiksema sihtgrupi seas. Selle abil soovitakse tekitada hirmu ja panna inimesi mõtlema, et neile võib kaasneda rikkumise korral sarnane sanktsioon, mis sai osaks konkreetsele õigusrikkujale.[30]

Euroopa kriminaalsüsteemis domineerivad rahalised karistused.[31] Oma olemuselt on rahaline karistus teatud rahasumma äravõtmine õigusrikkujalt vastavalt tema süüteo tõsidusele. Rahaline karistus ei pruugi olla alati piisav, andmaks edasi või selgitamaks õigusrikkujale tema süüteo tõsidust, seda näiteks isikuvastaste ja raskemate kuritegude korral (nt vägistamine).[32]

Üldiselt on rahaliste karistuste ja nendest tulenevate mõjude uurimine saanud vähest tähelepanu akadeemilises kirjanduses. Rahalist kartistust iseloomustab esiteks, et rahaline karistamine on teoorias inimlikum ja efektiivsem viis võrreldes vangistusega, ning teiseks, rahaline karistus ei saa asendada vangistust, seda eriti raskemate kuritegude puhul.[33]

Rahaliste karistuste kasutamine on välja toonud ka selle suurimad puudused. Kiris et al. hinnangul ei arvesta üksnes süüteo raskust arvesse võttev rahaline karistusmäär süüdimõistetu majanduslikku olukorda, mistõttu on rahalise karistuse mõju erinevatesse ühiskonnakihtidesse kuuluvatele inimestele erinev – kergest rahalisest ebamugavusest kuni majandusliku laostumuseni.[34] Kui rahalisi karistusi mõistetakse ainsa karistusena (v.a esmakordsed pisirikkumised), on rahalised karistused tihti sobimatud vaestele ja kasutud rikaste karistamisel.[35]

---

[26] *Ibid*. Lk 71-72.
[27] Miethe, T., & Lu, H. (2004). Punishment Philosophies and Types of Sanctions. In Punishment: A Comparative Historical Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. Lk 24.
[28] Rakendusliku Antropoloogia Keskus. (2021). Alaealise õigusrikkuja kasutajateekonna ja kogemuse analüüs. Lk 7. Leitav: www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/alaealise_oigusrikkuja_kasutajateekonna_ja_kogemuse_analuus._rak_2021_0.pdf 03.10.2021
[29] Surva, L. (2020). Miks sobib taastav õigus noortele?. Tervise Arengu Instituut: Sotsiaaltöö. Leitav: www.tai.ee/et/sotsiaaltoo/miks-sobib-taastav-oigus-noortele 03.10.2021
[30] Frase, R. S. (2005). Punishment purposes. Stan. L. Rev., 58, 67. Lk 70-72.
[31] Coca-Vila, I. (2021). What's Really Wrong with Fining Crimes? On the Hard Treatment of Criminal Monetary Fines. Criminal Law and Philosophy. lk 17.
[32] Coca-Vila, I. (2021). What's Really Wrong with Fining Crimes? On the Hard Treatment of Criminal Monetary Fines. Criminal Law and Philosophy. lk 17.
[33] Coca-Vila, I. (2021). What's Really Wrong with Fining Crimes? On the Hard Treatment of Criminal Monetary Fines. Criminal Law and Philosophy. lk 17.
[34] Kiris, R., Pikamäe, P., & Sootak, J. (2017). Sanktsiooniõigus. Tallinn: Juura. lk 91.
[35] Morris, N., & Tonry, M. (1991). Between prison and probation: Intermediate punishments in a rational sentencing system. Oxford University Press. lk 117.

Rahalist karistust peetakse sobivaimaks ennekõike majanduskuritegude puhul, kuna rahalise karistuse rakendamise kaudu toimub karistatu varade vähenemine.[36] Näiteks kui pankrotimenetluse käigus on kurjategija ennast kuulutanud maksejõuetuks ja ta peab sellele lisaks kandma veel rahalise karistuse, siis see aitab kaasa karistuse eesmärgi täitmisele, olles samal ajal nii repressiivne kui ka tuleviku kuritegusid ennetav.[37] Selle arutluskäigus eelduseks on arusaam, et majanduskurjategija kaalub enne kuritegu oma teo tagajärgi: ratsionaalse valiku teooria kohaselt kaalub inimene enne teo toimepanemist käitumisega seotud plusse ja miinused (sh võimalikku karistust).[38] Sellest lähtuvalt peaks isiku majanduslikust olukorrast sõltumatult mõistetav lisanduv rahaline karistus süüteo teostajale näitama, et õigusrikkumist ei ole mõtet sooritada.[39]

1.2. Miks ja mille alusel karistada?

Karistuse mõistmine, mis mõjutaks õigusrikkujat nii, et ta ei paneks toime uusi kuritegusid, on otsustajatele olemuselt väga keerukas ülesanne. Canton et al. hinnangul leiab tänapäevastes karistusfilosoofiat puudutavates kirjutistes vähe mõttekäike ja soovitusi, mis aitaksid poliitikakujundajatel, süüdistajatel või kohtulahendite elluviijatel paremini otsuseid langetada. Autorite hinnangul on kaua aega lähenetud filosoofilisele küsimusele „Miks karistada?“ (*„Why Punish?“)* moraalse õigustamise kaudu. Nende hinnangul on karistamist käsitlev kirjandus muutunud abstraktseks ja kaugenenud reaalsusest. Canton et al. hinnangul saab küsimusele „Miks karistada?“ läheneda kolmel erineval viisil:[40]

1) **Karistuse vastavus kuriteole** – Üritatakse välja selgitada, mis on karistuse põhiolemus ja miks karistus oluline on. Eesmärk on mõista sügavamalt, miks on karistamine muutuse esilekutsumiseks vajalik. Kuigi kõik karistusreformid püüdlevad olukorra parandamise poole, on oluline selgeks teha, milliseid muutusi soovitakse.

2) **Karistuse eesmärkide väljaselgitamine** – „Miks?“ küsimus otsib sageli põhjendusi ja eesmärke, kuid mitte **põhjuseid**. Kuigi väljend „karistuse eesmärk“ on laialdaselt kasutatud, sõltub see väga palju eesmärgi seadjast. Oma kavatsused on seadusandjal, samuti süüdistajatel, juhtivate ametite kandjatel (näiteks vangla juhataja) ja erinevatel otsuse täideviijatel (vangla- või kriminaalhooldusametnikud). Eesmärkide puhul ei saa eeldada, et need on universaalsed ja kõikidele ühiselt rakendatavad. Eesmärgipärasuse kohta toovad Canton et al. esile, et väga vähe on uuritud, kuidas karistatav ise endale eesmärke seab ja karistust enda jaoks lahti mõtestab.

3) **Karistuse õigustus** – See, keda, millal ja kuidas me peaks karistama, on oluline karistuse eetilisusest rääkides. Tuleb rõhutada, et eesmärk ei võrdu õigustusega ning eesmärgi püstitamine ei lahenda alati eetilisi küsimusi. Näiteks ei pruugi eesmärgini jõudmise viis olla eetiline ehk eesmärk ei pühitse alati abinõu. Samas, kui karistus ei täida oma eesmärke, siis võib kahtluse alla seada ka karistuse õigustuse. Kui karistuse õigustuseks tuuakse, et inimestel on ohutu, siis võivad selle õigustuse ümber lükata mis tahes uuringud, mis karistuse ohutuse kahtluse alla seavad.

---

[36] Čentéš, J.; Mrva, M.; Krajčovič, M. 2018. The process of individualisation of punishment in insolvency crimes, Entrepreneurship and Sustainability Issues 6(2): 603-619. http://doi.org/10.9770/jesi.2018.6.2(10)

[37] *Ibid*, lk 605-606.

[38] *Ibid*, lk 612

[39] *Ibid*, lk 616

[40] Canton, R., & Padfield, N. (2019). Why Punish?. The Howard Journal of Crime and Justice, 58(4). Lk 537-538.

Canton et al. hinnangul viitavad kõik kolm küsimust karistusi käsitlevates debattides kesksetele küsimustele. Need peegeldavad ühiskonna jaoks olulisi püüdlusi: ühiskond tuleb muuta turvalisemaks, rikkumisi tuleb karistada ja õiglus tuleb jalule seada, ning ohvrite läbielamistesse tuleb tõsiselt suhtuda. Kui karistusega ei saavutata soovitud eesmärke, tuleb selle suhtes olla kriitiline ja leida moodused eesmärkide saavutamiseks.[41]

1.3. Karistuse mõju õigusrikkujale

Canton et al. küsimuse „Miks karistada?“ keskmes on lisaks karistuse eesmärkidele see, kuidas karistatu neid ise tunnetab, mis omakorda aitab mõista karistuse mõju õigusrikkujale. Sarnaselt Canton et al.-ile leiavad mitmed autorid (Ginneken et al.[42] ja Mair et.al[43]), et õigusrikkujate hinnangut karistusele ja selle mõju on vähe uuritud. Mair et.al märgivad järgmist: „*Tundub, et õigusrikkujate arvamus, kes saavad kohtult lõpliku otsuse, on vähem oluline kui otsustajate ja nende elluviijate oma*.“[44]

Senises kirjanduses on Schinkeli hinnangul tähelepanu juhitud ka õigusrikkujate kogemuste ja vaadete uurimisele õigusemõistmise protsessis. Erinevatele autoritele tuginedes toob ta välja peamised arutelukohad seoses õigusrikkujate kogemuste uurimisega. Esiteks, õigusrikkujate kogemuste uurimine on vajalik, et kirjeldada ja hinnata üksikasjalikumalt kriminaalõigussüsteemi ning seda vajadusel muuta. Teiseks, õigusrikkujaid uurida on oluline, et mõista, kas kriminaalõigussüsteem toimib ning seeläbi edendada lugupidamist süsteemi vastu ja hoida ära süsteemi nõrkusest põhjustatud kuritegevuse suurenemist. Kolmandaks, uurimisega soovitakse muuta rehabilitatsiooni võimalust õigusrikkujate seas tõenäolisemaks.[45]

Ginneken, kes uuris oma töödes õigusrikkujate (peamiselt kinnipeetavate) tajusid, arutleb proportsionaalsuse printsiibi üle, mis on oma olemuselt retributiivse teooria keskmes. Teoreetiline eeldus, et karistusi tuleb järjestada tõsiduse alusel, on Ginnekeni hinnangul ebakorrektne, kuna õigusrikkujad võivad kogeda sama eesmärgiga karistust väga erinevalt. See tähendab, et õigusrikkujate seas ei ole konsensust karistuse tähenduse ja eesmärgi osas. Selleks, et ümber kujundada karistamispoliitikat, tuleb välja selgitada, mis on karistus ja mida sellega soovitakse saavutada. Tähelepanu tuleb pöörata sellele, kuidas neid eesmärke praktikas edukalt ellu viia ja kuidas karistust õigusrikkujatele efektiivselt selgitada.[46]

Suhtluse teeb raskemaks ühise ja kokkulepitud keele puudumine karistuse selgitamiseks ning asjaolu, et karistusel on erinevatele inimestele väga erinev tähendus.[47] Tihti ei õnnestu karistuse sisu ja olemuse edasiandmine, mille tagajärjel võib õigusrikkuja karistuse eesmärki teisiti mõista või tunnetada.[48]

Schienkel viis ühes Šotimaa vanglas läbi intervjuud pikaajaliste kinnipeetavatega, et uurida nende tajusid seoses karistuse moraalsete aluste põhjendamisega. Ühe teemana uuriti, kuidas mäletasid karistatud kohtuniku otsust ja selle mõju. Mitmed tundsid, et kohtunik oli õiglane ja näitas positiivset suhtumist, kuid mõnedel juhtudel tunti ka, et kohtunik oli hukkamõistev. Mitmed intervjueeritavad

[41] Canton, R., & Padfield, N. (2019). Why Punish?. The Howard Journal of Crime and Justice, 58(4). Lk 538.
[42] Van Ginneken, E. F., & Hayes, D. (2017). ‘Just’punishment? Offenders’ views on the meaning and severity of punishment. Criminology & Criminal Justice, 17(1), 62-78.
[43] Mair, G., & Mills, H. (2009). The Community Order and the Suspended Sentence Order Three Years On. Centre for Crime and Justice Studies.
[44] *Ibid*. Lk 31.
[45] Schinkel, M. (2014). Punishment as moral communication: The experiences of long-term prisoners. Punishment & Society, 16(5). Lk 579.
[46] van Ginneken, E. F. (2016). The pain and purpose of punishment: A subjective perspective. What is Justice? Re-imagining Penal Policy Working Papers. Lk 3-4.
[47] *Ibid*. Lk 74.
[48] Schinkel, M. (2014). Punishment as moral communication: The experiences of long-term prisoners. Punishment & Society, 16(5). Lk 578–597.

tõid esile, et kohtunik tegi nende arvates otsuse ainult kuriteoliigi baasil. Toodi esile, et karistuse mõistmisel arvestati ainult eelnevat karistuste ajalugu, puudus individuaalne lähenemine, ning tunti, et nende tegude tagajärgi hinnati liiga tõsiseks. Karistuse mõistmisel kohtus teevad karistuse moraalsete aluste põhjendamise probleemseks emotsioonid, sest süüalune ei pruugi kohtuniku selgitusi tähele panna, ja manipulatsioon, sest süüalune soovib olukorda väiksema karistuse nimel enda kasuks pöörata. Schienkeli hinnangul pole üllatav, et paljud õigusrikkujad ei võtnud kohust kui „moraalset areeni", kust saadakse tagasisidet õige ja vale kohta, vaid kui kohta, kus manipulatsiooni abil karistust vähendada.[49]

Ginnekeni sõnul jääb kinnipeetavate moraalne mõtlemine tagaplaanile, sest selle trumpab üle vajadus kohaneda ja toime tulla ettemääratud karistuskorraga. Samal ajal ei pruugi karistus omada õigusrikkujale soovitud mõju. Kuigi kognitiivse käitumise arendamisega seotud programmide keskmes on moraalsed küsimused, võivad kinnipeetavad suhtuda neisse pealiskaudselt. Peamiseks põhjuseks on soov näidata kuulekust, et karistussüsteemis edasi liikuda. See on näide sellest, kuidas püütakse saavutada korraga mitut erinevat eesmärki, nagu kuritegevuse vähendamine ja karistuse moraalsete aluste selgitamine, ilma põhjalikult kaalutlemata, kui hästi need eesmärgid praktikas ühilduvad. [50]

Mõistmaks õigusrikkujate suhtumist neile mõistetud karistusse viis Ginneken et al. läbi intervjuud kinnipeetavatega ja kriminaalhooldusel olevate õigusrikkujatega. Läbiviidud intervjuud kinnitasid Ginneken et al. eeldusi, et õigusrikkujad mõistavad karistuse kontseptsiooni väga erinevalt ning nende arusaamades puudub üksmeel karistuse olemuse kohta (mis on karistus ja milline see olema peaks). Tunnetati, et vangistus ja kriminaalhooldus on üldjoontes karistavad, kuid eriarvamusi esines selles osas, mis kvalifitseerub karistusena nende enda jaoks. Osad õigusrikkujad pidasid vabadusest ilmajätmist ainsaks karistuse õigustatud osaks, kuid teised omakorda leidsid, et alternatiivsed karistusvormid peale vangistuse on oma olemuselt samuti karistavad. [51]

Õigusrikkujate arusaamad jagunesid siinkohal karistuse tõlgendamisel kaheks: ühed pidasid vabaduse võtmist karistuseks, teised eeldasid, et edasised mõjud ja negatiivsed tagajärjed alles tulevad, seda nii karistuse ajal või pärast karistuse kandmist. Erisusi oli ka karistuse kogemises: see, mida üks inimene pidas karmiks karistuseks, ei pruukinud seda olla teistele. Näiteks oli kriminaalhooldus osade arvates karmim karistus kui vangistus ning vastupidi. Siiski, Ginneken et al. rõhutavad, et õigusrikkujate elus ei leia karistus aset isolatsioonis. Nii vangistus kui ka kriminaalhooldus mõjutab inimese töövõimalusi, isiku elukoha valikuvõimalusi ning suhteid.[52]

Ginneken et al. sõnul omab karistuse mõjus suurt rolli inimese rahaline ja sotsiaalmajanduslik olukord. Ta toob esile vanglas teostatud intervjuude näite, kus intervjueeritavad tõid esile, et maksmisega raskustes olevatele õigusrikkujatele võib trahvi õigel ajal maksmata jätmine kaasa tuua omakorda täiendavad karistused.[53] Rahaliste karistuste mõju mõistmiseks viis Bögelin Saksamaal läbi intervjuud õigusrikkujatega, kellele oli mõistetud rahaline karistus päevamäära alusel. Intervjuude põhjal võib öelda, et õigusrikkujad eelistavad rahalist karistust, sest see ei häbimärgista õigusrikkujaid, nagu seda teeks nende hinnangul vanglakaristus. Intervjueeritavad tõid välja, et nad ei mõistnud täielikult neile mõistetud karistuse eesmärki. Blögini märgib (viidates siin ka Tyleri seisukohtadele[54]), et õigusrikkujad aktsepteerivad karistust siis, kui karistuse protsess on selge ja karistuse eesmärk on üheselt arusaadav.

---

[49] *Ibid*. Lk 585–591.
[50] van Ginneken, E. F. (2016). The pain and purpose of punishment: A subjective perspective. What is Justice? Re-imagining Penal Policy Working Papers. Lk 8-9.
[51] *Ibid*. Lk 69.
[52] Van Ginneken, E. F., & Hayes, D. (2017). 'Just'punishment? Offenders' views on the meaning and severity of punishment. Criminology & Criminal Justice, 17(1). lk 74-74.
[53] Van Ginneken, E. F., & Hayes, D. (2017). 'Just'punishment? Offenders' views on the meaning and severity of punishment. Criminology & Criminal Justice, 17(1). lk 74-74.
[54] Tyler, T. R. (1997). Procedural fairness and compliance with the law. Revue Suisse D Economie Politique et de Statistique, 133. lk 219-240.

Seega on oluline selge ja arusaadav menetlusprotsess, et rahalise karistuse saanud oma karistust mõistaksid. [55]

Seoses karistuse mõjuga on Ginneken muuhulgas käsitlenud kinnipeetavate lootusetunnet ja ootusi tulevikule. Suhtlus ja tugi, nii sees- kui väljaspool vanglat, on Ginnekeni hinnangul väga olulised, et inimesed saaksid edukamalt pärast karistuse kandmist ühiskonda sulanduda. Kuigi kinnipeetavatel on palju ühist, võib nende isiklik olukord muuta vabanemise järgse perioodi kas palju kergemaks või raskemaks. Peatselt vabanevate kinnipeetavate puhul oli võrreldes pikaajaliste kinnipeetavatega märgata positiivsemat tulevikuvaadet. Intervjuude põhjal tundus, et positiivne ootus tulevikule eraldab kinnipeetavad kaheks – on lootusrikkad kinnipeetavad, kellel läheb vanglas hästi, ja on need, kes lihtsalt istuvad oma aega. Positiivne suhtumine paneb karistuse kandmise ajal inimesi otsima võimalusi, et enda olukorda parandada, mis omakorda vähendab tulevikus retsidiivsuse võimalust. Samaaegselt võib tekkida ka valelootus, kui nähakse karistuse järel tulevikku positiivsena, kuid selgub, et vabanedes puuduvad neil võimalused elus edasijõudmiseks. Selle vältimiseks tuleks rakendada vabanemise järel erinevaid toetavaid programme tavaellu siirdumiseks.[56]

Teatud juhtudel mõistetakse vangistuse asemel või vangistuse osana õigusrikkujale käitumiskontroll, mis võimaldab tal teatud piirangutega ühiskonnas tavaelu jätkata. Seda juhul, kui kohus leiab, et vangistuse asemel saab retsidiivsust ära hoida, karistades näiteks üldkasuliku töö või erinevate piiravate meetmetega (alkoholi tarvitamise keeld, ravimid jne). Eesti näitel uuris Mariel Männiste oma magistritöös kriminaalhooldusel olevate isikute arvamust ja mõju nende karistusele. Töös küsitletutest ligikaudu 73% tundsid, et kohtu poolt mõistetud lisakohustused aitavad neil kuritegude sooritamisest hoiduda. Vastanutest 61% leidis, et käitumiskontrollil viibimine aitas neil sellel ajal ja eeldatavalt ka tulevikus uutest kuritegudest hoiduda. 30% vastanutest leidsid, et käitumiskontroll võib aidata neil uutest kuritegudest hoiduda, ehk positiivset mõju oli Männiste sõnul märgata ligi 91% vastanute puhul.[57]

Sarnaseid tulemusi täheldati ka Suurbritannia uuringus, kus uuriti tingimisi karistatud rikkujate suhtumist neile mõistetud karistusse. Mair et al. järgi eelistasid õigusrikkujad tingimisi karistuse raames mõistetud alternatiivseid karistusi vanglale. Esile kerkis arvamus, et vanglas veedetav karistus ei aitaks neid, kuid alternatiivse karistuse osas olid tunduvalt kõrgemad ootused. Alternatiivne karistus võib pakkuda karistatutele produktiivsema väljundi (ühiskondlik töö, panustamine, jm) ning samal ajal saadakse suunavat tuge ka kriminaalhooldusametnikult. Küll aga ei anna selle uuringu tulemused alust suurematеks üldistusteks, vaid pakuvad sissevaate ühe konkreetse grupi olukorda. Siiski on oluline uurida, kuidas õigusrikkujad enda karistusse suhtuvad, kuna nemad on kohtuotsuste saajad ja kriminaalhooldusametnike sihtrühm.[58]

Olemasolevad uuringud käsitlevad peamiselt kinnipeetavaid ja vähesemal määral ka kriminaalhooldusaluseid ja rahalise karistuse saanuid. Ehk väliskirjanduse ülevaade ei anna ülitäpset ülevaadet õigusrikkujate karistuste tegelikust struktuurist, sest paljusid karistuse liike käsitletakse kirjanduses väga vähesel määral.

[55] Bögelein, N. (2018). 'Money Rules': Exploring Offenders' Perceptions of the Fine as Punishment. The British Journal of Criminology, 58(4). lk 821.
[56] Van Ginneken, E. (2015). The role of hope in preparation for release from prison. Prison Service Journal, 220. lk 10-15.
[57] Männiste, M. (2021). Käitumiskontroll ja retsidiivsuse riskide maandamine kriminaahooldusaluste hinnangul. Magistritöö. Tartu Ülikool. Leitav: http://dspace.ut.ee/handle/10062/72986 03.10.2021
[58] Mair, G., & Mills, H. (2009). The Community Order and the Suspended Sentence Order Three Years On. Centre for Crime and Justice Studies.

1.4. Kokkuvõte

Peamised põhjused, miks on oluline arvestada õigusrikkujate kogemustega:

- Sellise karistuse mõistmine, mis mõjutaks õigusrikkujaid mitte toime panema uusi kuritegusid, on otsustajatele olemuselt väga keerukas ülesanne. Tänapäevastes karistusfilosoofiat puudutavates kirjutistes esineb vähe mõttekäike ja soovitusi, mis aitaksid poliitikakujundajatel, süüdistajatel või kohtulahendite elluviijatel paremini otsuseid langetada.[59]
- Karistuse eesmärkide puhul ei saa eeldada, et need on universaalsed ja kõikidele ühiselt rakendatavad. Eesmärgipärasust ehk seda, kuidas karistatav ise endale eesmärke seab ja karistust enda jaoks lahti mõtestab, on vähe uuritud.[60]
- Õigusrikkujad võivad kogeda sama eesmärgiga karistust väga erinevalt.[61] Tihti ei õnnestu karistuse sisu ja olemuse edasiandmine otsuse mõistjalt süüalusele, mille tagajärjel võib õigusrikkuja karistuse eesmärki teisiti mõista või tunnetada.[62]
- Õigusrikkujate kogemuste uurimine on vajalik, et saada täpsem ülevaade kriminaalõigussüsteemist, seda hinnata ning vajadusel muuta.[63]
- Oluline on uurida õigusrikkujate tagasisidet, et saada aimdust, kas kriminaalõigussüsteem toimib, mis omakorda aitab hoida ära kuritegevust ja suurendada lugupidamist süsteemi vastu.[64]
- Karistuse mõju uurimisega soovitakse samuti suurendada rehabilitatsiooni võimaluse tõenäosust.[65]
- Kinnipeetavate moraalne mõtlemine jääb tagaplaanile, sest selle trumpab üle vajadus kohaneda ja toime tulla ettemääratud karistuskorraga. Sellest tulenevalt võib juhtuda, et mõistetud karistus ei pruugi omada õigusrikkujale soovitud mõju. [66]
- Majanduskuritegude puhul peaks sellega kaasnev vältimatu rahaline karistus vähendama majanduskuritegude sooritamist.

[59] Canton, R., & Padfield, N. (2019). Why Punish?. The Howard Journal of Crime and Justice, 58(4). Lk 537-538.
[60] *Ibid*. Lk 537-538.
[61] van Ginneken, E. F. (2016). The pain and purpose of punishment: A subjective perspective. What is Justice? Re-imagining Penal Policy Working Papers. lk 3-4.
[62] Schinkel, M. (2014). Punishment as moral communication: The experiences of long-term prisoners. Punishment & Society, 16(5). Lk 578–597.
[63] *Ibid*. Lk 579.
[64] *Ibid*.
[65] *Ibid*.
[66] van Ginneken, E. F. (2016). The pain and purpose of punishment: A subjective perspective. What is Justice? Re-imagining Penal Policy Working Papers. lk 8-9.

2. Menetlusprotsess ja karistuse mõistmine

Järgnevates peatükkides anname ülevaate uuringu käigus läbiviidud intervjuude ja küsitluste tulemustest. Menetlusprotsessi kirjeldamisel alustas suurem osa süüdimõistetutest sageli just kohtuistungi või prokuratuuri tegevuste kirjeldusest. Tihtipeale ei tajutud esmajärgus protsessi osana näiteks kinnipidamist ning ka uurimisprotsessi hakati kirjeldama abistavate küsimuste esitamise järel. Selles osas proovime siiski kirjeldada ja selgitada uuringus osalejate kogemusi kogu menetlusprotsessis. Kuigi oli neid, kelle jaoks menetluse protsess oli selge ning erinevad seotud osapooled selgitasid toimuvat, nentis suurem osa intervjueeritutest, et menetluse käigus **ei seletatud neile sageli protsessi tervikuna lahti.** Seega puudus ülevaade tervikust ja sellest, mis menetluses järgmisena ees ootab. Toodi välja, et üldiselt järgiti erinevaid protseduure karistuse tervikprotsessis korrektselt ja õigesti. Samas oli probleeme just selle osaga menetlusest, kus esines tõlgendusvõimalusi, mistõttu vajab laiem kommunikatsioon erinevate protsessiga seotud osapoolte vahel kindlasti arendamist.

2.1. Kinnipidamine

Vahelejäämisest ja kinnipidamisest räägiti intervjuudes vähe. Selle teema kohta oli tugevam arvamus ning oskus toimunut kirjeldada ja mõtestada olemas pigem majanduskuriteo toime pannud intervjueeritutel. Olenevalt kuritegudest toimus kinnipidamine erineval moel. Näiteks leidis joobes juhtimise korral esmane kokkupuude politseiga aset vahelejäämise tõttu või kutsuti alkoholijoobes õnnetusse sattununa endale politsei ise. Majandus- ja korruptsioonikuritegude puhul eelnes kinnipidamisele varasem uurimis- ja jälitustegevus, mis tähendas, et politseil oli väga hea ülevaade lisaks kuriteoga seotud detailidele ka inimese igapäevaelust.

Kinnipidamist meenutades tõid intervjueeritavad esile, et see on **liialt jõuline**. Kuritegude puhul, mis ei kujuta ohtu teistele inimestele, või olukordades, kus inimene ei soovi põgeneda, käitutakse intervjueeritute sõnul ebavajalikult jõuliselt. Toodi näiteks esile, et käte raudu panemine pole alati vajalik ning sageli piisab vaid ütlemisest, et inimene politseiga vabatahtlikult kaasa läheks.

> *„Ma saan aru, et siin oma protokoll, oma loogika, aga sa ei pea näiteks Ain Seppiku sugust meest maha jooksma kui narkokuritegijat. Ma arvan, et see ei ole adekvaatne. Talle võib õlale koputada, öelda, et kuule ole hea mees, lähme istume siia autosse ja sõidame. Ei pea panema tal käsi raudu ja siukest asja tegema. See on selge psühholoogiline jõudemonstratsioon ja ma arvan et see EI peaks ühiskonnas nii olema. /…/ Mind oleks võinud ilusasti kutsuda ja tulla ja olla ja suhelda eksole. Ei olnud vaja seda putkasse toppimisi ja kõike muid asju. See ei anna mitte midagi peale selle, et mind ajas see närvi täiesti.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

> *„No eks algul haarangul koheldi nagu ikka, rängalt, karmilt.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

> *„Kui mind roolist tabati, siis politseinikud olid ka natukene… et mul olid seal käeraudade jäljed mitu päeva.“ (joobes juhtimine, tingimisi vangistus)*

Juhtudel, kus enne kinnipidamist on inimest juba uuritud ning teda jälgitud, tuleks talle lähedaste inimeste säästmise nimel valida hetke, mil inimene kinni pidada. Näiteks kirjeldas üks intervjueeritav, kuidas pärast aastapikkust politsei poolset jälitamist tuldi teda kinni pidama hetkel, kui ta oma last lasteaeda viis.

> *„Ühel päeval läksin last lasteaeda viima ja lasteaias mind raudu pandi. See oli üllatusmoment nii minule kui… ma ei osanud seda karta. Ammugi pere.“ (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

Samuti arvasid intervjueeritud, et vahel hoiti neid kinnipidamise järel põhjuseta arestimajas kinni. Selliselt toimimise eesmärgina ei osatud näha muud kui hirmutamist ja šokeerimist.

> *„Miks me pidime viibima arestikambris selle öö seal, noh, kui meilt arvutid olid ära võetud, telefonid ära võetud, et kõik see, mis me olime teinud, oli juba tehtud, me mitte midagi muuta ei saa.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

Kinnipidamisega kaasneb vahel ka varade arestimine. Varastatud kaupu vahendanud intervjueeritu ei olnud sugugi rahul temalt arestitud varaga ümberkäimisega. Arestitud vara, kaks autot ja tööriistad, pidi Maksu- ja Tolliamet võimalike kohtukulude katteks realiseerima. Intervjueeritu märkis aga, et protsessiga ei hakatud pihta koheselt, vaid autod ja tööriistad seisid enne müümist pikalt niisama. See omakorda tähendab, et vähenes nii esemete väärtus kui ka summa, mida nende müügist oleks võimalik kulude katteks saada. Intervjueeritava sõnul tegi ta mitmeid kordi ettepaneku asjad ise maha müüa ja nii ka kiiremini riigile oma võlad tasuda, kuid sellega ei nõustutud.

> *„Seal hakati aasta aega hiljem realiseerima. Tegelikult auto hind lasti alla. Kui ta minu jaoks alguses oli väärt 15000–16000 eurot, siis lõpuks müüdi maha 9000 euroga see auto. Sellel lasti lihtsalt väärtust kaotada, seistes lihtsalt kuskil parklas. Taotlesime seda advokaadiga tagasi, et andke ta vastutavale hoiule, müügiks. Sellel hetkel, kui mind vahi alt välja lasti, oli ta veel kindlasti viisteist tuhat väärt. Müüme selle maha, deponeerime raha Maksu- ja Tolliameti kontole. Ja kui ma jään süüdi, võetakse see raha lihtsalt ära. /…/ Aga ei peetud võimalikuks, jonniti ei antud. /…/ See (teine) auto seisis samamoodi pool aastat vaidluste käigus politsei hoovi peal. Seda autot ei lastud maha müüa. Kuigi oli selge, et see on firma auto, minu sõbra firma auto, mitte minu oma. Ja auto maksis tol hetkel 64000 eurot. /…/ Vahepeal seisis, kaotas 20000 väärtusest. Selle kohtuasjaga on päris suur miinus tekitatud päris paljudele.“ (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

Kinnipidamine on menetlusprotsessi esimene etapp, mis annab esmase signaali terve protsessi ning sellega seotud inimeste suhtumise kohta. Kui kinnipidamist tunnetatakse liialt jõulisena või see viiakse näiteks teadlikult läbi avalikus kohas, võib kinnipidamine panna kinnipeetu arvama, et teda on juba enne lõplikku otsust süüdi mõistetud. Samuti võib see avaldada negatiivset mõju lähedastele, kes võimaliku kuriteo toimepanemisega seotud ei ole.

2.2. Uurimine ja kohus

Uurimise protsess võib olenevalt kuriteost olla väga erineva pikkusega. Intervjueeritavate hulgas oli neid, kelle juhtumiga jõuti lõpule mõne kuuga, kui ka süüaluseid, kelle protsess on tänaseks päevaks kestnud umbes kaheksa aastat ega ole päris lõplikku lahendit seni leidnud.

Majanduskuriteo eest süüdi mõistetu tõi välja, et teda hoiti pikalt eeluurimise ajal vahi all. Kuna tegemist oli välismaalt varastatud kaupade vahendamisega, tõlgendati seda keerulise juhtumina.[67] Intervjueeritu arvates ei oleks olnud vaja teda kinni hoida ning sellisel viisil kontrollida.

> *„Aga üle 4 kuu ei jätkunud neil ka enam vabandusi minu kinnihoidmiseks ja peaprokurör ei andnud enam allkirja pikendamaks seda eeluurimist." (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

Enamus intervjueeritutest tõid välja, et uurijad olid oma töös professionaalsed ja põhjalikud ning järgisid kõiki vajalikke protseduure korrektselt.

> *„Prokuratuuris seletatakse kõik VÄGA detailselt lahti. Politseijaoskonnas samuti, kõik mu õigused ja kohustused. Nii politseinik, kui ka uurija. Mul oli ka tõlk, kuna kõik oli eesti keeles. Tõlk tegi oma tööd väga hästi, ta oli Skype teel. Mul ei ole ühtegi küsimust ühelegi struktuurile, minu jaoks oli kõik väga huvitav. See süsteem näitas ennast seestpoolt kui väga korrektselt toimiv mehhanism. Ja nad olid ikka näoga inimeste poole. Mul pole siin ühtegi küsimuse kohta" (joobes juhtimine, oportuniteet)*

Eelnevate õigusrikkumistega intervjueeritavad leidsid, et võrreldes näiteks varasema ajaga on uurijad praegu viisakamad. Toodi esile, et uurimise protsessi ja õigusrikkujaid üritatakse mõjutada pigem kavaluse kui füüsilise jõuga.

> *„Ei viisakas! Tänapäeval ei ole midagi. Tänapäeval on pigem meelitused kui ähvardused. Tuues paralleeli 91. ja 92. aastaga. /…/ Meid ikka peksti niimoodi, et… mul löödi tagumine hammas püstolipäraga tookord /…/ välja. Silmad sinised läksid kohtuniku juurde ütlesid, et politsei peksis, hakati naerma. Öeldi, et nalja teete, see ei ole võimalik… /…/Aga paraku see oli norm tol ajal /…/ Tänapäeval absoluutselt midagi sellist ei juhtu. Väga viisakas." (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

Oli ka neid, kelle kontakt uurijatega oli negatiivsem. Kuigi protseduure järgiti korrektselt, puutusid mõned intervjueeritavad kokku uurijatega, kes nende sõnul „*painutasid*" infot ja tunnistusi. Interjueeritavad tundsid, et tõendite otsimise asemel oleks uurijate eesmärgiks justkui olnud **näidata, kuidas neil on õigus**. Nendel uurijatel olevat olnud ka algusest peale eelarvamustega ja süüdistav hoiak.

> *„Kõikide teiste inimestega, kellega me oleme kokku puutunud, on olnud suhteliselt okei. Mis mul… üldse ei sobitu ja ma arvan, et see inimene päris tõsimeeli ei sobitu tänapäevasesse politseiühiskonda. On reaalselt üks uurija kogu selles protsessis, kes käitus ikkagi väga ülbelt, väga arrogantselt. Selleni välja, et reaalselt on sõimatud tunnistajaid, kui ei ole antud õigeid vastuseid, n-ö uurija jaoks õigeid vastuseid. Kaasa arvatud see, et kasvõi minu näitel, et misasja sa siin mulised, et me võtame sul selle mingi objekti ju nagunii käest ära, eksole./…/ Sind käsitletakse esimesest hetkest juba kui kurjategijat. Kuigi kohut peaks mõistma tegelikult kohus, aga kui see sama politseiuurija käsitleb sind ikkagi kui mingit viimast saasta…" (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Valimi hulgast nooremad ehk alla 29-aastased õigusrikkujad märkisid, et nad **ei saanud alati kõigest aru**, mis nendega tehti või mis neile räägiti. Ei seletatud, mis protsessis toimub, millised on selle etapid ja kuidas see õigusrikkujat mõjutab. Samuti ei põhjendatud mõningate tegevuste vajalikkust. Intervjueeritud tõid võrdlusi välisriikidega, kus loetakse kinnipeetutele kohe ette nende õigused, ülekuulamised salvestatakse ning toimuv on üldiselt paremini mõistetav. Eestis sama ei kogetud.

[67] Süüdistuse esitamiseks tuleb materjalid kokku panna kahe kuu jooksul, nelja kuu jooksul kui tegemist on keerulise juhtumiga.

„Kuna ma olen tegelikult Inglismaal karistatud ja tean, kuidas seal (asjad on), mind on arreteeritud, seal kohe alguses selgitatakse kõik asjad ära, keegi ei hakka ilma advokaadita pealt kuulama, ilma et oleks õigusi tutvustatud, mäletan hästi, et pannakse salvestusaparaat sisse ja loetakse kõik õigused ette. Aga siin – noh, ma mäletan, et see nii ei olnud.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)

Üks alaealisena rikkumise korda saatnud intervjueeritav meenutas tagantjärele, kuidas teda tõenäoliselt kavaldati uurijate poolt üle, saamaks sobivaid ütlusi. Uurijad esitasid kinnipeetavale stsenaariumeid juhtunu kohta ning arvates, et teda soovitakse aidata, nõustus kinnipeetav väidetega. Samas ilmnes hiljem, et tegelikult ei olnud tegemist tema juhtumit kergendavate asjaoludega.

„Nemad esimest korda ka nagu haistsid, et ma olen suht noor ju, et ma võin igast neid ära rääkida. Pressisid mul seal normaalselt. Kui ma hommikul ärkasin jaoskonnas, n-ö head menti tegi mulle… viis mind õue värsket õhku hingama ja siis rääkis, et no äkki see mees oli võlgu sulle. No surusid peale enda teooriad. Mina arvasin, et see on vaata väljapääs, et võib-olla see aitab. Aga tegelikult ma sain aru, et see oli raskendav asjaolu. Aga seda ei menetletud kohtus, sest saadi aru, et siukest asja ei olnud. Uurijad proovisid kalastada asju välja ja prokurör oli ka siuke suht üleolev. Aga kohtunik oli mul normaalne, et suhtus okeilt.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)

On arusaadav, et uurijate viisid vajalikku infot koguda ning ütlusi saada on erinevad. Samal ajal võib aga menetlusprotsessis osalejate jaoks selline lähenemine tunduda ebaõiglasena ning hiljem laieneb arusaam ebaõiglasest protsessist ja kinnipeetava kohtlemisest tervele protsessile. Selle tulemusena võidakse ka karistust tajuda ebaõiglasena.

Uurijate jaoks **sobivate ütluste kirjapanekust** räägiti ka teistes intervjuudes, kus väga erineva pikkusega ülekuulamiste tulemusena tekkinud protokollid osutusid lõpuks oma mahult sama suurteks. Intervjueeritu arvates jäeti protokolli kirja panemata need osad, mis ei sobitunud uurijate nägemusega juhtunust.

„Ma toon jälle konkreetse näite. /…/ Üks tunnistaja on seal tund aega näiteks ja sellest ühest tunnist vestlusest koorub välja üks lehekülg protsessimaterjale. No ütleme tunnistust siis eks ole. Aga teine tunnistaja on kuus tundi uurija juures. Sul on natuke väiksem protokoll kui sellel ühetunnisel mehel ja siis küsingi, et mis see viis tundi seal räägiti? Tegelikult on see point selles, et viis tundi ei antud selliseid vastuseid, mis uurijale sobisid. Ja neid sinna kirja ei panda. Ja siis läheb kirja ainult see tekst, mis uurija tahab, et seal kirjas on. See on ka õige tekst, millele inimene annab pärast allkirja, et see on okei, aga kindlasti on seal väga palju veel sellist asja juures, mida nii-öelda, seda ei oleks nagu vaja läinud. (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)

Samuti meenutasid intervjueeritud, et ütluste saamiseks kasutavad uurijad väga erinevaid meetodeid ning mõjutavad inimesi mitmel moel.

„Šokivangistuses pidi tunnistama, siis nagu natuke ähvardati, et kui sa ei räägi meile neid asju, siis sa välja ei saa ja ei pääse kuhugi. Ja siis ähvardused nagu hirmutasid ja panidki rääkima natuke rohkem, kui võib-olla muidu oleks rääkinud midagi.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus)

„Aga kui me olime seal kaitsepolitsei majas, siis seal käis ikkagi selline perioodiline hirmutamine ja noh ütleme, niuke hea politseinik ja halb politseinik, siis need vaheldumisi nagu käisid ja üks oli nagu hea ja teine oli siis siuke karm, noh, selline mäng käis seal./…/ Eks see psühholoogiline hirmutamine ja selline oma võimu demonstreerimine, loomulikult oli.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)

Kui üldiselt arvati, et uurimisprotsess ja kohus oli õiglane, siis mõned intervjueeritavad tunnetasid protsessi ebaõiglasena. Ühelt poolt oli põhjuseks see, et ei selgitatud protsessi ja toimuvat laiemalt, kuid teisalt tunti, et kohtus ei võetud nende ütlusi kuulda.

> *„Ma ei jäänud selle protsessiga rahule, kripeldab siiamaani, protsess ei olnud õige, oli nii palju valeinfot. Kohtunik ja prokurör uskusid seda kõike, mul ei olnudki vastu midagi panna/…/ Mind ei kuulatud, lihtsalt öeldi, et ongi nii ja jääbki nii. Minu koha pealt ei seletatud arusaadavas keeles. /…/ Nad oleksid võinud rohkem selgitada, kus on tõendid. /…/ Tõendeid laua peale ei pandud, lihtsalt usuti mingit juttu ja pandi ära. /…/ Ei olnud tegelikkuses aus menetlusprotsess. /…/ Uurija esitas süüdistuse, tõendeid ei esitanud, luges paberi pealt, et sel ja sel kellal ja kuupäeval tegid seda ja seda, lihtsalt et ütlused on antud minu vastu. Ma polnud nõus nende ütlustega, ei tunnistanud ennast süüdi selles osas, seda ei arvestatud isegi kohtus, ei mainitud kohtus, minu ütlusi ei toodud isegi kohtus välja.“ (joobes juhtimine, vangistus)*

Mitmed intervjueeritavad rääkisid, et tegid igakülgset koostööd uurijatega, kuna arvasid ja lootsid, et see avaldab mõju ka nende karistusele. Narkokuritegude puhul näiteks anti infot teiste seotud osapoolte kohta, kuna arvati, et kaasosaliste nimetamine võib teoorias karistust kergendada ja olla leevendavaks tingimuseks. Tegelikkuses see aga intervjueeritavate hinnangul nii polnud, kuna kohtus lõpuks uurijatega koostöö tegemist ei arvestatud.

> *„Mitte midagi ei selgitatud. Seal ei öeldud ka üldse seda, et ma tunnistasin üles, tegin uurijaga koostööd. Ma uurija käest küsisin mitu korda kuidas kannatanul läheb, kas ta on korras. Seda isegi ei mainitud. Prokurör ei öelnud seda kohtus. Lihtsalt öeldi, et kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid ei olnud.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

> *Eks ma ikka kodus mõtlesin, et karistus oli natuke ränk. Ma vahendasin ka väga palju politseile informatsiooni nendest inimestest ja asjadest, mida ei oleks võib-olla pidanud. Aga sellegipoolest sain ma väga karmi karistuse. (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

Samuti rääkis tapmise eest süüdi mõistetud kinnipeetav, et tema arvates ei olnud kohtupidamine lõpuni aus, kuna sinna kaasati tunnistajaid, kes kinnipeetava arvates ei saanud olla sündmust pealt näinud, kuna tegemist oli juhtumiga, kus ohvrid ja kinnipeetav olid ainukesed osalised. Samuti tõi ta välja, et tunnistajate poolt antud ütlused polnud tõesed.

> *„Ma tunnistasin kõik üles. Ja seal ei olnud ühtegi tunnistajat. Ja kuskilt ilmus 9 tunnistajat, kes kõik väitsid midagi. Ja ütlesid seda, mida neil oli kästud öelda. /…/ Võib-olla nad arvasid, et ma ei ole nõus, ei tunnista üles ja nende tunnistajate abil saavad nad mu kätte. Aga see, mis tunnistajad rääkisid, ei olnud tõde. Ma ju olin seal ja tean kõike. Mina ju saatsin selle kuriteo toime. Ei olnud mingit afektiseisundit või midagi. Midagi muidugi oli, sest ma pidin ju end kaitsma, pidin mõtlema, kuidas seda teha. Aga ma mäletan kõike. Võib-olla ei kontrollinud oma tervet tegevust, aga ma mäletan kõike. Need tunnistajad mulle ei meeldinud, ütlen ausalt. /…/ Aga üldiselt oli kõik hästi lõppkokkuvõttes, kõik oli korrektne. Mingit vastu lõugu andmist ei olnud.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Varastatud kaupade vahendamise eest süüdimõistetud intervjueeritav märkis, et protsessi käigus proovisid uurijad temaga siduda ka seni lahendamata juhtumeid. See tundus tema jaoks ebaõiglane ning ta ei võtnud neid omaks. Tõendite puudumisel need süüdistused tema karistust ka ei mõjutanud.

2.3. Karistuse mõistmine

Meie poolt intervjueeritute puhul toimus karistuse mõistmine enamasti kohtus, kuid mõnel juhul lõpetati menetlus ka kokkuleppe korras prokuratuuris. Tagasiside prokuratuuri tööle oli erinev.

Intervjueeritud, kes said oodatust leebema karistuse ning kelle tausta võeti karistuse mõistmisel arvesse, tundsid, et prokuratuur on arvestav ja „näoga inimese poole“. Enamuses intervjuudest toodi siiski esile, et võrreldes uurijatega olid prokurörid ebasõbralikud ja suhtusid neisse üleolevalt. Mõnede juhtumite puhul tunnetasid intervjueeritud, et prokurör valis välja vaid sobivaid tõendeid ning võis olla kallutatud ja tegutseda kellegi teise huvides.

> *„Prokurör oli väga innustunud menetlemaks minu suhtes olevat kriminaalasja[68] versus äripartneri suhtes algatatud kriminaalmenetlust. Seda väga menetleda ei soovitagi ja selle menetlus lõpetati teistkordselt, vaatamata riigiprokuröri menetluse lõpetamise tühistamisele ja menetluse uuendamisele. Prokurör on kriminaalasjade menetlemisel valinud tuntavalt poole ja asunud tegutsema ühe poole huvides. Ja mis on hämmastav, on see, et prokuröriks on üks ja see sama isik, kes siis peaks menetlema mõlemat asja võrdselt. Või eelduslikult (seda), mis varem sisse tuli ja mille tähtaeg hakkab peale pressima. Võiks eeldada, et see võiks jõuda enne lõpplahendini.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Karistusest teavitamisel oli esmakordselt protsessis viibivatel intervjueeritutel vahel probleeme, et kõike täielikult mõista. Toodi välja, et kohtunik või prokurör luges ette paragrahve ilma nende sisu avamata. Inimene, kes ei ole nendega kursis, ei saa sellisel juhul lõpuni aru talle mõistetud karistusest või selle taustast. Varasemate õigusrikkumistega intervjueeritavad olid erinevate paragrahvide ning nende sisuga ka rohkem kursis. Samuti oldi üsna teadlikud sellest, milliseid karistusi sarnaste õigusrikkumiste eest on teistele mõistetud. Esimest korda protsessis olnud inimestel aga on keeruline järge pidada.

> *„Seal loeti neid mingeid paragrahve ette ja nende kohta väga ei tea midagi, et ise ei ole lugenud ju kõiki paragrahve läbi ja et seal lihtsalt olid need paragrahvid. Ju siis pidi olema selline karistus, rohkem väga ei teadnudki midagi.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

Põhjuseid konkreetse karistuse taga süüdistatavatele **enamasti ei selgitatud**. Kuigi uurijad, prokurörid ja kohtunikud on enda jaoks läbi mõelnud, miks just taoline karistus mõistetakse, siis intervjueeritavatele jäi enamasti karistuse taga olev mõtteprotsess ja loogika selgusetuks. Paljud tõid võrdlusi sellega, kuidas nende kaasosalised olid saanud palju väiksema karistuse või kuidas sama paragrahvi eest mõistetud karistused ei ole olnud samaväärsed. See tundus inimeste jaoks **ebaõiglane**, kuna nad ei mõistnud, miks siis konkreetselt nende juhtumi puhul langetati teistsugune otsus.

> *„See sama prokurör, kes mulle nõudis 3 aastat ja 6 kuud vabaduse kaotust, taotles pool aastat varem maksukuriteo toime pannud isikule 2 aastast vabaduse kaotust tingimisi. Kus petetud summa oli 2 korda suurem kui see, mis mulle heideti ette omastamisena. Siit tekib küsimus, kas see karistus on proportsioonis? /…/ Ma ei tea… mina leian, et ei ole.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Intervjueeritav, kelle menetlusprotsess on praeguseks kestnud kaheksa aastat ning selle aja jooksul on vahetunud ka prokurörid, arvas, et sellisel juhul peaks süüdistataval olema võimalik **prokuröriga ka ise vahepeal suhelda**. Prokurör võiks ise kontakti luua, et lisaks juba korjatud tõenditele ja olemasoleva materjaliga tutvumisele saada rohkem infot süüdistatava tausta ja nägemuse kohta ning seeläbi kujundada ka kõigi vaateid arvesse võttev arusaam juhtumist.

> *„Mul on kolmas prokurör juba täna, see on vahetunud kogu aeg ja ega mina ei ole tegelikult ühegi prokuröriga vestelnud mitte ühtegi minutit. /…/ Kui tahate välja tuua mingit ettepanekut, siis ma arvan, et prokurör ja /…/ süüdistatav võiksid kindlasti omavahel ka vestelda. /…/ Täna*

[68] Tegemist on äripartnerite omavahelisest tülist alustatud kriminaalasjadega.

mul on kolmas prokurör eks ole. Ta tegelikult ei tea minust kui inimesest mitte midagi. Ta ei tea minu taustast rohkem mitte midagi, kui ta loeb seda, mida talle eelmine prokurör on öelnud või siis üle-eelmine prokurör või mis paberi peale on saanud eksole. Et tegelikult sellise tausta avamine, ma arvan, avaks päris palju inimeste silma ja võiks olla ka… kogu protsessi tervendav ja mõistlik teema." (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)

Karistuse mõistmisel uurisime, kas inimeste varasema tausta ja erivajadustega arvestati. Mitmed intervjueeritavad tundsid, et nende **tausta võeti arvesse**. Näiteks mõisteti ühele karistatule tema töögraafikut arvesse võttes ÜKT asemel hoopis rahaline karistus, mida ta praegu tasuda saab. Toodi samas välja, et olenevalt kuriteost peab alati hindama, kas ja kuivõrd on võimalik inimese igapäevast olukorda arvesse võtta – kas tegemist on esimese või mitmenda õigusrikkumisega, kas tegemist oli tahtliku või tahtmatu juhtumiga jne. Kõiki juhtumeid ei tohi kindlasti n-ö ühe mõõdupuuga mõõta. Näiteks ühel juhul ei võetud joobes juhtimisega vahele jäänud esmakordsel õigusrikkujal ära autojuhilube, kuna see oleks tähendanud tema jaoks automaatselt ka töö kaotamist.

„Nad oleksid võinud mul juhiload ära võtta ja lisaks veel suur trahv ka. Aga ju siis nad võtsid arvesse, et mul ei ole varasemaid rikkumisi ja kõike muud, ja laste arvu. Kuna ma olen .. ja see on minu ainuke tulu allikas ja kui nad oleksid mult load ära võtnud, saaks minust järjekordne töötu, läheksin töötukassasse, kuna ma vajan tööd. Mul on ju .. last keda ma pean toitma, aga kuna nad võtsid selle arvesse ja kõik muu. Ja ma olen tegelikult ennast ise juba piisavalt palju karistanud… Siis jõuti järeldusele, et ma jätkan tööl käimisega ja maksude maksmisega, teen omad järeldused ja läbin programmi." (joobes juhtimine, oportuniteet)

Alati ei võetud arvesse näiteks varasemat terviseinfot ja diagnoose. See puudutas peamiselt vangistuse saanud õigusrikkujaid. Mitmed uuritavad tõid esile, et **vaimse tervise teemadega** ei ole võimalik vanglas tegeleda ning probleemid süvenevad seal veelgi. Kui sõltuvustest on võimalik vanglas vabaks saada, siis muu vaimse tervisega seonduv jääb kõrvale.

„Nad oleks võinud võtta arvesse minu ja minu advokaadi palveid. Ma tahtsin väga ravile minna oma sõltuvustega ja veel psühhiaatri juurde, kuna mul on vaimse tervisega natuke probleeme. Oleks võinud mingi aeg saada jalavõruga välja, et asuda ravile väljaspool." (isikuvastane kuritegu, vangla)

Näiteks rääkis söömishäiretega kinnipeetav, et vanglas olles ei ole tal võimalik oma haigust ravida. Ta mõisteti süüdi narkokuriteos, kuid üks põhjuseid, miks ta ise narkootikume tarvitas, oli oma haiguse kontrolli all hoidmine. Ta oli üsna veendunud, et vangist vabanedes jätkab ta kasutamist, kuna see on ainus võimalus oma haigust leevendada ja sellega toime tulla. Samal ajal arvas ta, et tegelikult sooviks ta oma sõltuvusest vabaneda ning tal on hirm, et see võib tema haigusega keeruliseks osutuda.

„Ma lähen välja ja hakkan jälle amfetamiini tegema, lihtsalt sellepärast, et mul ei ole muud varianti – siin minu buliimiaga ei tegeleta. /…/ Mul on diagnoosid mida siin vanglas ravida ei saa, noh, mul ongi hirm, et ma võin jälle näiteks narkootikume hakata tarvitama, sest keegi ei tegele mu söömishäirega siin lihtsalt." (narkokuritegu, vangla)

Kuigi arvati, et inimese tausta tuleks karistuse mõistmisel arvestada, tõstatus küsimus, **kas varasemate kuritegude arvestamine karistuse mõistmisel on ka õiglane.** Kui tegemist on ära kantud karistusega ning kuritegu aegunud, ei peetud õiglaseks, et see mõjutab uue karistuse suurust. Intervjueeritavad nentisid siiski, et varasemad õigusrikkumised mängivad tahes tahtmata rolli selles, milline karistus uue kuriteo eest mõistetakse, mõjutades kas või alateadlikult inimeste suhtumist õigusrikkujatesse.

„Minu teada on nii, et varasemaid karistusi ei tohiks arvesse võtta. Uurija pakkus, et teeme talle vähem. Prokurör ütles kohe, et sellist varianti ei tule kõne allagi, et vaadake, kui palju on teda karistatud. Ta suhtus minusse hästi-hästi halvasti.“ (narkokuritegu, vangla)

Ühe olulise teemana toodi esile, et lisaks kuriteo endaga seotud info kogumisele ja uurimisele tuleks jõuda selgusele ja proovida mõista, **miks inimene üldse kuriteo toime pani,** st uurida sügavamaid põhjuseid mis selle olukorrani viisid. Ehk kui inimene sooritab näiteks narkojoobes kuriteo, siis tuleks välja selgitada ka põhjused, mis on viinud inimese narkootikumide tarbimiseni, et nendega tegelema hakata. Intervjueeritute jaoks ei peaks eesmärk olema inimest iga hinna eest karistada, vaid hoolitseda selle eest, et ta tulevikus enam kuritegelikule teele ei läheks. Selleks tuleb teada saada põhjused, miks inimene kuriteo korda saatis.

„Kuna tegelikult ma tean, eks paljuski on seotud noorusega, üleskasvuga, miks inimesed vanglas on, mis viivad mingi kuriteoni. Sügav tagamaa, millele üldjuhul väga tähelepanu ei pöörata. Ma usun, et ideaalses süsteemis pööratаks sellele tähelepanu. Mitte et ta on räige rets, lõi kellegi maha. Kui mõistaks või uuriks… Mis muidugi viiks seda protsessi kindlasti väga pikaks.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)

Praegu on küll erinevad programmid, mis peaksid aitama õigusrikkujatel oma probleemidega tegeleda, kuid intervjuude põhjal paistab, et alati ei mõista õigusrikkujad programmide eesmärki ega pea neid tõhusaks.

Karistuse mõistmisel peaks intervjueeritute arvates võimalusel põhjustega arvestama ning nendega tegelema. Praegune, valdavalt kannatanukeskne karistuse mõistmise protsess seab sageli eesmärgiks vaid karistuse mõistmise ja võib jätta kuriteo toimepanija ning tema probleemidega tegelemise tahaplaanile.

Karistatu ise karistuse mõistmise protsessis enamasti **kaasa rääkida ei saanud** ning pidi võtma vastu karistuse sellisel kujul nagu see talle mõisteti. Toodi välja, et prokurörid valmistavad karistuse paketi ette ning inimesel jääb üle sellega kas nõustuda või mitte. Oportuniteediga lõpetamisel ja kokkuleppemenetluse korral oli rohkem poolte omavahelist arutelu, et lõplikud tingimused läbi rääkida.

„Mitte eriti. Selles mõttes oli see ikkagi prokuröri nägemus, mis peale suruti. Mina sain lihtsalt kaasa rääkida… minu poolne tingimus oli, et see firma saaks selle oma kalli auto tagasi. Vastasel juhul oleksin mina pidanud selle kinni maksma, kui see minu pärast oleks ära arestitud. Tol hetkel see karistus mind nii väga ei huvitanudki. Karistuse pikkuse üle erilist vaidlust ei olnud. Seal ei olnud ruumi.“ (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)

Enamasti on intervjueeritavatel ka tunne ja arusaam, et protsessid peavadki sellised olema ning nad polnud mõelnudki, et võiksid saada oma arvamust lõpliku karistuse osas avaldada.

„Eks ta vähe palju tundus, aga teha pole enam midagi. Eks ta ära tuleb maksta. Riigil on omad seadused ju, mul ei ole siin midagi öelda.“ (varavastane kuritegu, rahaline karistus)

Samas kui intervjueeritavad sellele küsimusele enam mõtlesid, arvasid nad, et mingi piirini **tuleks kindlasti küsida ka karistatava endi käest**, millise karistuse neile võiks mõista. See annaks karistatavale endale **suurema vastutuse** ja tunnetuse, et ta on saanud protsessis kaasa rääkida.

*„Seda võiks küsida küll, aga seda **võiks küsida kohtunik**. Mul oli muidugi see lühimenetlus või üldmenetlus, ma neid nimesid ei tea. Kokkuleppemenetluses muidugi pakutakse mingi karistus ja hakatakse tingima. Aga mul oli teine menetlus, kus prokurör ütleb oma numbri ja kohtunik vaatab, mis ta teeb sellega. /…/ Võiks anda rohkem võimalust rääkida, mida inimene arvab enda*

teost ja kuidas… kui panna tema süüdistaja rolli, mis karistuse ta ise annaks sellise teo eest. /…/ Sina tead neid asjaolusid kõige paremini." (isikuvastane kuritegu, vangistus)

Karistuse mõistmisel suurema vastutuse võtmine aitab omakorda täita paremini karistuse eesmärki. Küsisime inimestelt ka seda, **millise karistuse nad oleksid ise endale oma kuriteo eest mõistnud**. Kui võrrelda vastuseid reaalsete karistustega, tuleb välja, et need ei erinegi üksteisest väga palju. Vestlustest ei jäänud aga kõlama seda, et näiteks 20 aastat inimese tapmise eest saanud kinnipeetav arvaks, et tema karistus peaks olema 2 aastat. Sageli esines soovitud karistustes algsetega võrreldes väikesi erinevusi, kuid need olid enamasti sarnases proportsioonis juba mõistetud karistusega ning enamasti eelistati karistust, mis oleks olnud sarnase õigusrikkumise eest vähim võimalik mõistetud karistus.

„Ma arvestasin alguses, et see läheb mõrvakatse alla, et hakkab 8 kuni 20 pluss siis see paragrahvi number 25, et pool sellest läheb maha. Ma arvasin, et mulle antakse äkki 8. Advokaat rääkis üldse 3 või 4 aastast. Mina arvestasin halvimaga, et äkki 8 aastat saan. /…/ Advokaat ütles 4, aga ma oleks leppinud kaheksaga. Oleksin võtnud 8 aastat ja kannatanud seda. Kuigi see ka suur, aga ma enam vähem leppisin sellega.[69] */…/ Kohtunik võiks küsida, mis karistuse sa ise endale annaksid, kuidas sa seda näeksid. /…/ Siis seal olekski öelnud selle 8." (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Intervjueeritav, kellega jõuti ühes kuriteoepisoodis kokkuleppele ja selle menetlemine lõpetati oportuniteediga, leidis, et arvestades lõpuks esitatud süüdistust, on tegemist olnud **ebaproportsionaalselt pika protsessiga**, mis on kõikidele osapooltele äärmiselt kulukas ja kurnav. Kaheksa aasta jooksul toimunud uurimise käigus on algselt esitatud süüdistustest alles jäänud väga vähe.

*„Ütlen veelkord, et selle asja koomilisus minu jaoks ongi selles, et kui kuus aastat tagasi see asi algas, siis kõigil see süü nii-öelda on SUUR. Inimene on sooritanud mingisuguse rämeda kuriteo. Lõpus, kui tehakse opokas, siis opoka teksti pannakse selline asi, et eelpool algatatut arvesse võttes ei ole enam prokuratuuri hinnangul süü suur. Noh, et süü on tänu selle protsessi pikkusele siin vähenenud. /…/ Täna ju reaalselt olen kohtus kahe episoodiga. /…/ isegi kui ma nendes mõlemas peaks süüdi olema, siis see on ju absurdne! See protsess, nende konkreetsete episoodide peale oleks läinud võib-olla 10 istungit, mitte rohkem, kohtus ja see asi oleks lahendatud ma ei tea poole aastaga. Ligikaudu otsa panna aasta. Aga täna meil läheb sinna **kaheksa**." (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Rääkides karistuse suurust mõjutavatest teguritest, tõid intervjueeritavad veel välja, et nende arvates **mõjutas avalik kohtupidamine** seda, milline karistus õigusrikkujale viimaks mõisteti. Tunnetati, et prokuratuuril ja kohtul oli justkui surve mõista karmim karistus, kuna protsessil ja selle lõpptulemusel hoiti silma peal ka nende poolt, kes otseselt juhtumiga seotud ei olnud. Võrdluseks toodi taaskord sarnane kuritegu, mille protsess ei olnud avalik.

„Ma arvan, et see karistus ei olnud minu suhtes õiglane, kuna on teisi tapmisi, mida sooritatakse palju agressiivsemalt… Kuna minu protsess oli avatud, siis… nagu ka kõik teised arvavad, et kuna see oli avalik ning seda kajastati Postimehes ja telekas näidati, sellest ka selline pikk vanglakaristus. Mul on siin teisi, kes olid sooritanud palju agressiivsemaid tapmisi ja neil on need karistused lühemad. Nende lugu meedias ei kajastatud, kohus oli kinnine, sellest ka lühem karistus." (isikuvastane kuritegu, vangistus)

[69] Kinnipeetavale mõisteti 12-aastane vanglakaristus.

Selleks, et karistused oleksid tõhusad ning süüdimõistetud tunneksid selle elluviimisel ka suuremat vastutust, oleks oluline läbi mõelda, mil moel oleks võimalik kaasata inimesi endid karistuse mõistmise protsessi ning võtta arvesse nende tausta. Näiteks saaks ühe võimaliku lahendusena prokurör välja pakkuda mitu sarnase määraga karistust, selgitades valiku põhjuseid ning lastes inimesel valida, millise karistuse nemad võtaksid. Kuigi selline lähenemine võib olla keeruline ja ametnikele koormav, aitab see pikemas vaates kindlasti kaasa karistuse eesmärkide saavutamisele.

2.4. Kohustused

Hagid ja nõuded

Süüdimõistva otsuse puhul kaasneb karistusega alati **menetlusega seotud kulude katmine.** Sageli lisanduvad sellele ka **kahju hüvitamise nõuded** – nii materiaalse kui moraalse kahju tekitamise eest.

Mitmete kuritegude ja pikkade protsesside tõttu olid intervjueeritute rahalised kohustused vahel väga suured ja võisid ulatuda kümnetesse tuhandetesse eurodesse. Summade suurused sõltusid nii menetlusprotsessi pikkusest kui kuriteo tõsidusest. Samuti tajusid inimesed väga erinevalt seda, milline kohustuse summa oli suur ja milline mitte. Näiteks ei kujutanud mõned intervjueeritud ette, milliste vahenditega tasutakse 800 euro suurune kohustus, teisalt ei andnud teine kinnipeetav aga kuidagi mõista, et mitmekümne tuhande euro suuruste hagide ja kahjunõuete tasumine temale mingeid probleeme võiks tekitada. Kohustustest rääkides oli paljude jaoks siiski oluliseks murekohaks, kuidas kohustusi katta ning pärast karistuse kandmist oma elu jätkata.

Intervjuude võrdluses jäi huvitavana silma, kuidas alaealisena kuriteo kordasaatnute puhul on erinevalt tõlgendatud kahjunõuete mõistmise küsimust. Kuna alaealisel ei ole sissetulekut, ei saa neile ka taolist kohustust mõista. Seega tõstatub küsimus, kas kulusid peaksid hüvitama vanemad või jäävad kahjunõuded üldse välja mõistmata. Ühe juhtumi korral ei esitatud näiteks kahjunõuet põhjendusega, et vanemate suhtes oleks selline kohustus ebaõiglane.

> *„Mul ongi, rahaliselt oli, inimesele, keda ma tapsin, tal olid ema ja õde, aga ma ei tea, miks neid ei huvitanud, neil olid tülid seal, et nemad raha ei küsinud. Ja kohtus kõik need ekspertiisid ma ka ei pidanud tasuma. Kohtunik tegi minu arust õigesti, põhjendas seda sellega, et esiteks läksin 15-aastaselt kinni, mul ei olnud sissetulekut, ja teiseks vanemad ei vääri sellist asja. Siis rahaliselt ei tulnud midagi. (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Teisel juhul jäi aga alaealisena kuriteo kordasaatnud intervjueeritavale kohustuseks tasuda ohvri ravikulude arve ning seni kuni laps viibib vangis, maksab seda kinnipeetava ema.

Kui hagide kulude katmist võetakse paratamatusena, siis **rahalise karistuse** osas olid mõtted erinevad. Mõnel juhul ei mõistetud, miks taoline kohustus mõisteti, kellele midagi hüvitatakse või mis on sellise kohustuse eesmärk.

Samas tõi üks tingimisi vangistuse saanud intervjueeritav välja, et tegelikult oleks tema juhtumi puhul olnud palju mõistlikum mõista rahaline karistus. Oma arvamust põhjendas ta nii, et ühelt poolt oleks see olnud riigile majanduslikult kasulikum otsus ning teisalt on ebavajalik tema vabadust kuidagi piirata.

> *„Kuna leian, et varasemalt ei ole kriminaalkorras karistatud ja kui on tegemist avaliku elu tegelasega, kes on saanud oma karistuse kätte juba sellega, et meedia on korralikult kottinud. Oleks piirdunud ja oleks olnud ka riigile kasulikum kui see karistus oleks olnud rahatrahv. Sellest oleks olnud riigile rohkem kasu kui nüüd inimene mõista tingimuslikult kinni ja anda võimalus, et kui 3,5 aasta jooksul vales kohas üle tee ei lähe… ma leian, et see ei ole õige. Minu kaasuse puhul oleks olnud see piisav. Järgmistel süüdimõistmistel saaks siis juba kõne alla tulla vabaduse kaotus ja tingimuslik.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Samuti leiti, et rahaline karistus ja kohustused ei võta arvesse inimeste igapäevast olukorda. Kui inimene on kuriteo toime pannud põhjusel, et tal on olnud finantsiliselt raske, siis rahalise karistuse ja suurte kohustuste mõistmine vaid süvendab juba olemasolevat probleemi.

Sotsiaalprogrammid või koolitused

Sageli mõisteti õigusrikkujatele kohustusena osalemine mõnes sotsiaalse rehabilitatsiooni programmis, mille eesmärgiks on maandada edasise kuriteo toimepanemise riske. Erinevate õigusrikkumiste ja nende oletatavate kordasaatmiste põhjustega tegelemiseks suunati õigusrikkujaid erineva sisu ja eesmärgiga programmidesse. Näiteks suunati alkoholi- ja narkosõltuvuse korral karistatud erinevatesse **sõltuvusprogrammidesse** (nt „Eluviisitreening" ja „Jõud muutuda"), mis aitaksid üle saada ja eemale hoida kuriteo toimepanemist soodustavatest tingimustest. Alkoholitarbimise keeluga seoses kaasnes sageli kohustus teha teatud ajavahemike järel **CDT-analüüs**, mis on mõeldud hiljutise või käimas oleva alkoholi tarbimise harjumuste hindamiseks. Testi eest peavad karistatud ise maksma. Joobes juhtimisega vahele jäänud õigusrikkujale mõistetakse ka osalemine „Liiklusohutusprogrammis".

Vanglates on lisaks erinevaid programme, kuhu kinnipeetavaid suunatakse, et soodustada taasühiskonnastamist. Suhtumine programmidesse oli kahetine. Mõned kinnipeetavad pidasid neid väga oluliseks ning arvasid, et **programme peaks kindlasti rohkem olema**, kuna need aitavad paremini ühiskonda naasta. Vahel seisnes takistus selles, et keeleoskuse puudumise tõttu ei saanud näiteks vene emakeelega kinnipeetavad programmides osaleda, või siis ei viidud mõningaid programme läbi üleüldise ametnike puuduse tõttu.

> *„Tahan justiitsministeeriumile öelda, et tehke programme vangidele. On vaja õpetajaid otsida. Ja vangidel on vaja aidata pärast hakkama saada. Siis maksaksime rõõmuga oma võlad ära ja makse riigile näiteks, kui tööd on. Need vangid, kellel väljas midagi ei ole, ei oska endaga midagi peale hakata. Nende jaoks oleks vaja, et keegi nad algusest peale igal sammul edasi aitaks liikuda. /…/ Ei ole piisavalt selliseid programme, mis võiksid võrdsustada vangi nende inimestega, kes on vabaduses. On erinevad inimesed – on need, kes on madalamal ja need, kes on kõrgemalt. Aga need programmid veidikene võiksid seda võrdsustada. Ma ausalt ütlen, et kui ma nüüd välja peaksin saama, siis on nii palju asju, mida ma üldse ei oska. Ma ei oska üldse suhelda näiteks, see on esiteks." (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Samal ajal arvasid mõned kinnipeetavad, et need programmid on ebavajalikud ning nendes osalemine on aja raiskamine.

Alati ei teeni aga mõistetud kohustus või koolitus eesmärki. Korruptsioonisüüdistuse saanud intervjueeritav, kes oli eksinud toimingupiirangu seaduse vastu, käis näiteks korruptsiooniteemalistel koolitustel, kuid need ei pakkunud tema hinnangul erilist tuge ega selgitanud toimingupiirangu rikkumisega seotut.

> *„Mina käisin korruptsioonikoolitusel peale seda /…/ ja vahetult peale seda käis ka Riigikogu korruptsioonivastane komisjon ja me seal lahkasime neid asju ja ma ei saanud ka sealt selles mõttes tuge, et nad oleks nüüd öelnud, jah, sa oled valesti käitunud." (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

Vabanduskiri

Isikuvastaste kuritegude puhul mõisteti kohustus kirjutada ohvrile vabanduskiri. Selle kohustuse juures tekkis sageli karistatutel probleeme sobiva kirja kirjutamisega ning tõstatus küsimus kirja eesmärkide kohta. Ühelt poolt leiti, et neile ei selgitatud, miks on vabanduskirja tarvis teha, teisalt tekkis segadus, kuidas ning millises vormis peaks vabanduskirja kirjutama. Intervjueeritute kogemuses on vabanduskirjaks olemas justkui konkreetne vorm, mida aga nendega eelnevalt ei jagatud. Sageli

suunati kirja mitmel korral ümber kirjutama, et karistuse mõistja nägemuses olulised kohad oleksid ikkagi esile toodud, kuid samal ajal rõhutatakse süüdimõistetutele, et kiri peab olema siiras. Sellised olukorrad tekitavad karistatutes segadust ja ebavajalikku lisakoormust.

> *„Käsu korral pidin tegema selle vabanduskirja. Algul oli küll jutt, et aitavad seal kõik ise teha. Aga ma tegin ise. Ma saingi niimoodi aru, et lähen Viljandi Politseimajja ja sinna tulid Tallinnast kaks naist. Sain aru, et teen kohe seal ära selle. Tegelikult käis kogu see protsess läbi arvuti. Saatsin neile ja siis nad saatsid tagasi, et mida muutma peab. See oli ka tegelikult nõme noh. Natuke nagu väike pettumus. Sain aru, et kohapeal teeks kirja ära ja nad aitavad. Kolm-neli korda pidin parandama." (isikuvastane kuritegu, kriminaalhooldus)*

Järelevalve

Järelevalvet oli meie intervjueeritute hulgas mõistetud vähestele. Kuna see tähendab teatava regulaarsusega kriminaalhooldaja juures käimist, võrreldi seda kohustust ka juba tingimisi karistusega. Sisulist muutust selle kohustusega seoses ei osatud märgata, vaid toodi välja, et kohtumised kriminaalhooldajaga kestavad lühikest aega ning neid tehakse vaid nö linnukese pärast.

> *„See järelevalve tähendab, et ma ei tohi aasta jooksul midagi toime panna, see oleks siis muidu rikkumine, see on põhimõtteliselt nagu tingimisi." (isikuvastane kuritegu, oportuniteet)*

Üldkasulik töö

Mõningatel juhtudel on mõistetud kohustusena ka üldkasulik töö (ÜKT). Meie intervjuude puhul oli ÜKT mõistetud vaid ühel juhul ning ühele intervjueeritavale pakuti seda rahalise karistuse kõrval ühe valikuna. Kuna töö tõttu oli ÜKT tegemine komplitseeritum, valis süüdimõistetu rahalise karistuse.

Kuigi meie valimi puhul oli isiklik kogemus ÜKT tegemisega väike, nägid intervjueeritavad seda hea võimalusena, mis ühelt poolt võiks olla hästi toimiv mõjutusvahend, mis laseb vabaduses edasi elada, ja teisalt hea võimalus kohustusi täita, kui näiteks majanduslikel põhjustel ei ole võimalik rahalist karistust kanda.

> *„Ma arvan, et ÜKT oleks kõige targem karistus, saaks toimetada, tööd teha, kellelegi kasulik olla. Minu puhul oleks väga kasulik olnud." (joobes juhtimine, vangistus)*

2.5. Kommunikatsioon

Intervjuusid analüüsides ilmnes väga selge mustrina kommunikatsiooni teema kõigis menetlusprotsessi etappides. Lisaks info jagamisele on kommunikatsioonis oluline mitmepoolne suhtlus, kuulamine, vestlemine ja koos arutamine. Tegemist on võtmeküsimusega, kuna omab mõju sellele, kuidas karistust tõlgendatakse ja hinnatakse ning viimaks ka sellele, kas ja milline mõju karistusel õigusrikkujale on. Seega on oluline nii menetlusprotsessis üldiselt kui karistuse mõistmisel ja teatavaks tegemisel.

Palju toodi esile, et terve menetlusprotsess vajab **avatumat ja selgemat kommunikatsiooni**. Intervjueeritutele ei selgitatud enamasti erinevaid menetluse toiminguid, protsessi tervikuna ega karistust mõjutavaid tegureid, samuti ei antud märku menetluse järgmistest etappidest. Menetlusprotsessis esmakordselt olnud intervjueeritavad kirjeldasid teadmatust, ootamist ja segadust, sest neil polnud aimu, mis nendega edasi toimuma hakkab. *„Sellist inimlikku lähenemist protsessi kirjeldusele ei olnud"*. Sageli oli tegemist bürokraatlikus keeles ja paragrahvides rääkiva kirjeldusega, millest valdkonnaga mitte kursis inimesed ei pruugi aru saada.

Mitmest intervjuust tuli ka välja, et ei jäädud rahule riikliku kaitsjaga, kes ei edastanud õigetel hetkedel inimese õigusi ja juhtumi olukorda puudutavat infot ega teinud oma tööd intervjueeritute arvates piisava põhjalikkusega.

> *„No eks, noh ma ei tea, oleks võinud rohkem võib-olla tutvuda enda õigustega, mis on mu võimalused, kas mul on kuidagi võimalik karistust ka enne kohut vähendada või muuta mugavamaks. Sellised asjad olid puudulikud. Pigem oli teadmatus, et tehakse minuga, mis tehakse. Mina lihtsalt pean olema ja ootama.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

> *„Tegelikult, alles siin olles ma mõistsin, et ma oleks saanud olukorda muuta. Kaitsja ütles mulle et ma ei saa apelleerida kohtuotsust, ja siis kui ma sellest oma sugulastele rääkisin siis nad palkasid tasulise kaitsja ja tema ütles et ma oleksin pidanud apelleerima. Mul oli selleks aega 14 päeva, aga siis enam ei saanud. Hiljaks jäin. Oleksin võinud saada vaid tingimisi, kui see esimene advokaat oleks mind õigeaegselt hoiatanud. Tasuline advokaat ütles ka, et kus olid tema silmad.“ (joobes juhtimine, vangistus)*

Sageli ei selgitatud protsessi käigus laiemat taustainfot, mis võiks mõjutada nii protsessi kui mõistetavat karistust. Samuti ei antud ülevaadet õigustest või ka erinevatest võimalustest protsessi käigus. Varasemate karistuste puhul ei saanud süüdimõistetud alati aru, kuidas see võiks nende protsessi mõjutada. Näiteks oli ühele intervjueeritule jäänud segaseks, mida tähendab katseaeg ning mida selle ajal teha ei tohi.

Samuti kirjeldati juhtumit, kus intervjueeritavale ei öelnud keegi, et kohtumenetluse kulude katmise tähtaja edasilükkamiseks tuleb teha eraldi avaldus. Sel hetkel, kui tema sellest teada sai, oli avalduse tegemise tähtaeg juba möödas ning tekkis olukord, kus kulude katmise tähtaeg möödub juba enne vanglast vabanemist.

> *„Mõisteti süüdi, aga mulle ei seletatud ära, kuidas see.. 800 eurot on kohtukulu ja see pandi mulle aastase tähtajaga. Aga minu karistus on aasta ja kaks kuud. /…/ mulle mitte midagi ei öeldud, et saaksin seda pikendada või mingi teise süsteemi teha./…/ Ma oleksin pidanud 15 päeva jooksul seda aega pikendama. Aga seda asja mulle üldse ei mainitud, et mul on üldse mingi võimalus selleks.“ (isikuvastane, vangistus)*

Väga paljud intervjueeritud tõid esile, et otsuseid tuleks rohkem selgitada ja põhjendada. Sageli oli ebaselge, millele tuginedes ja miks just konkreetne karistus mõisteti – mis tegureid võeti karistuse mõistmisel arvesse, kuivõrd suur roll seal millelgi oli jne. Puudulik kommunikatsioon ja vaid otsuste dikteerimine suurendas ebaõigluse tunnet.

> *„Mitte ükski kohus ei laskunud arutellu sellel teemal, vaid lihtsalt konstateerisid, et see karistuse määr on piisav ja ei vaja ümbervaatamist. Mis on selles mõttes kurb, et nad oleks võinud selgitada, miks nad leiavad, et see on piisav. Miks just 3 aastat ja 6 kuud, seda ei selgitatud.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Eriti tugevalt tunti ebaõiglust siis, kui näiteks sama kuriteo teistele osapooltele mõisteti leebem karistus kui intervjueeritavale. Oma karistust võrreldigi sageli just kaasosaliste karistusega või siis teistega, kes on sarnase paragrahvi järgi süüdi mõistetud. Selline tendents jäi eriti hästi silma justnimelt vanglas tehtud intervjuudes. Vanglas suheldakse omavahel palju ning intervjuusid analüüsides ilmnes, et vangistuses viibivad õigusrikkujad on väga teadlikud sellest, milliseid karistusi on teised sarnaste kuritegude eest saanud. Oldi kursis erinevate kergendavate ja raskendavate asjaoludega. Vestluste käigus toodi mitmeid näiteid, kui erinevaid karistusi on saadud esmapilgul samasuguste kuritegude eest.

> *„Kõik teised on vabaduses ja mina istun. See on minu jaoks väga-väga haige. Ma olen vaadanud kohtulahendeid, mis inimestel on ja enamus selliseid inimesi, kellel on sellised kahtlused nagu minul, on väljas. Isegi suurematega on väljas. Ja mul on esimest korda narko. /…/ Mulle teebki kõige rohkem tuska see, et minu nii-öelda kaasosalistel olid kogused 20-30 korda suuremad.“ (narkokuritegu, vangistus)*

Mitmed intervjueeritavad, kes olid teinud politseiga koostööd, vahendanud infot ning protsessi sel moel aidata soovinud, nentisid, et said sellele vaatamata enda arvates liiga karmi karistuse ning nende tegusid ei arvestatud leevendavate asjaoludena. Kui kohtus esitati tõendeid, siis intervjueeritavad, kes olid teinud uurijatega koostööd, eeldasid, et seda tuuakse ka protsessis esile positiivsena. Kui seda ei juhtunud, tunnetati taaskord protsessi ebaõiglust ning see tunne kandub üle ka sellele, millisena tajutakse endale mõistetud karistust.

Kriminaalhooldusele mõistetud õigusrikkuja tõi võrdlusena esile, et kui protsessis talle erinevatest võimalustest ei räägitud, siis tehakse seda praegu kriminaalhoolduses ja suunatakse teda selliselt, et ta saaks langetada teadlikke valikuid ning oma tulevikku sel moel positiivses suunas mõjutada.

Kui üldise kommunikatsiooni suhtes olid intervjueeritavad pigem kriitilised ja oleksid oodanud rohkem selgitusi erinevatel tasanditel ja protsessi etappides, siis tõlkega inimestel probleeme ei olnud. Kuna ülekuulamine ja muud menetlusprotsessi toimingud toimuvad ametlikult eesti keeles, on eesti keelt mitte oskavate inimeste puhul väga oluline, et nende jaoks vajalik ära tõlgitakse. Intervjueeritavad tõid välja, et neile ei jäänud asjad arusaamatuks keele mitteoskamise tõttu. Tõlgid, kes protsessis abistasid, olid tasemel ning nende tööga jäädi rahule.

> *„Mul oli ka tõlk, kuna kõik oli eesti keeles. Tõlk tegi oma tööd väga hästi, ta oli Skype teel.“ (joobes juhtimine, oportuniteet)*

Intervjuudest koorus samas välja, et eriti alaealisena süüdimõistetud ei pruugi alati lõpuni mõista, mis kohustused nende karistusega kaasnevad või millistel tingimustel need rakenduvad.

> *„Ma ei tea, kas mul on siis, kui ma täiesti vabanen ka, või on ainult ennetähtaegsega see karistusjärgne käitumiskontroll. Kindlasti on see enne tähtaegset ka, aga ma ei tea, kas siis, kui ma täiesti vabanen. Ma arvan, et seal pean krimhoolduses käima ja 100% saan alkokeelu ka nii või naa. Ja pean ma ei tea kas testimas, aga näitamas ennast käima vahepeal.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Kui karistuse osas esineb arusaamatusi või ebaõigluse tunnet, siis peamiselt oli tegemist suhtlusprobleemidega, sest intervjueeritutele ei selgitatud, miks just selline karistus mõisteti ning mis sellist otsust mõjutas. Intervjueeritavad tõid välja, et otsuste selgitused olid pinnapealsed ning kuriteo ja karistuse omavahelisi seoseid ja loogikat, mille järgi seda mõisteti, neile ei selgitatud. Eeldati vaid, et inimene on süüdi ning seal pole enam midagi muud lisada. Rõhutati, et protsessis tuleks rohkem selgitada ja suhelda ega tohi inimest kohe oma peas süüdi mõista. Väga oluline on selgitada just seda, mille alusel mõistetakse konkreetne karistus, et inimene mõistaks, millised tegurid seda mõjutanud on, kuidas tema võimalik koostöö on selles otsuses rolli mänginud ning ka kuhu asetub see karistus näiteks võrdluses teiste sarnaste kuritegudega või kaasosaliste juhtumiga.

2.6. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses karistuse mõistmisega

Kuigi intervjuudest jäi kõlama seisukoht, et enamasti ei selgitatud kuriteo ja karistuse omavahelisi seoseid, siis küsitluse tulemused on üsna vastupidised. 70% vanglates küsitletud kurjategijatest kinnitasid (Joonis 1), et mõistavad, miks neile selline karistus mõisteti. Vaid kolmandik küsitletutest leidis, et nad ei mõista või pigem ei mõista, miks neile selline karistus mõisteti. Kuigi kriminaalhooldusalustele mõeldud küsitluse vastajate arv on väike, leidis ka 84% neist, et mõistavad, miks neile selline karistus mõisteti.

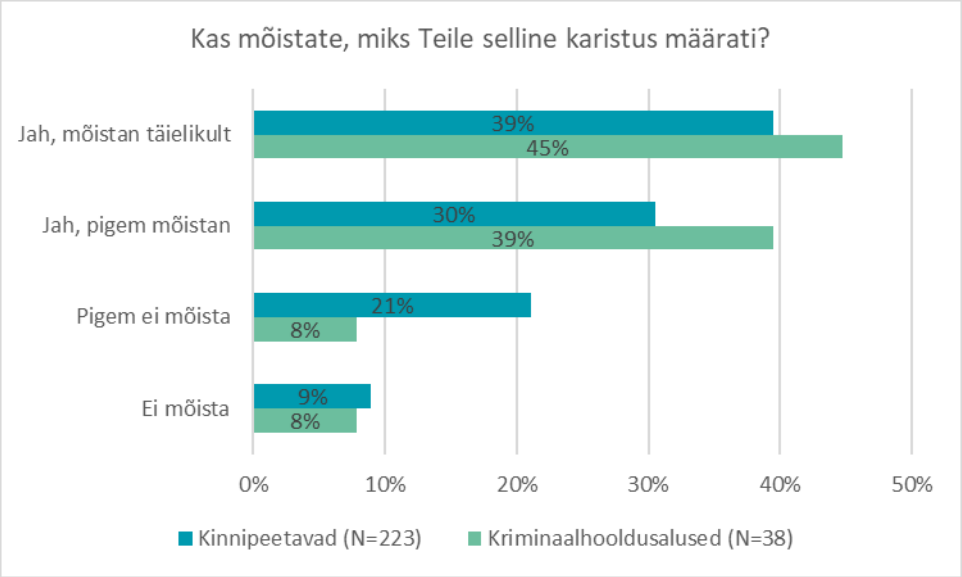

Joonis 1. Karistuse mõistmine kinnipeetavate ja kriminaalhooldusaluste hulgas kategooriate lõikes. Allikad: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022; Kriminaalhooldusaluste küsitlus, 2022.

Joonised 2–5[70] annavad ülevaate kinnipeetavate vastuste jaotumisest vanuse, kuriteo liigi, kohtu poolt mõistetud karistuse pikkuse ja varasema karistuste arvu ning selle vahel, kas vastajad mõistsid, miks neile selline karistus mõisteti.

Joonis 2. Kinnipeetavate vastuste jaotus vanusegrupi ja karistuse mõistmise vahel. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Küsitluses domineerisid vastajad, kellel vanust üle 30 aasta ning valdav enamus neist mõistis, miks neile selline karistus mõisteti. Kuni 29-aastaste vastajate hulgas oli enam-vähem võrdselt neid, kes leidsid, et mõistavad täielikult või pigem ei mõista, miks neile selline karistus mõisteti (Joonis 2).

[70] Soojuskaartide aluseks on risttabelid, mis sisaldavad vastuste/vastajate arvude jaotust. Mida tumedam roheline on väli, seda suurem on vastavas kombinatsioonis esinevate vastuste arv. Kui väli on hele (valge), on selles kombinatsioonis väga vähe vastuseid.

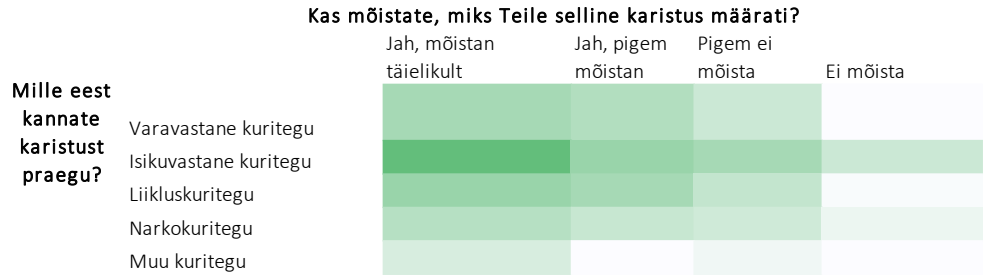

Joonis 3. Kinnipeetavate vastuste jaotus kuriteoliigi ja karistuse mõistmise kategooriate vahel. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Joonis 3 kuvab vastuste jaotuse kuriteo liigi ja karistuse mõistmise kategooriate vahel. Kõikide kuriteo liikide puhul moodustavad kõige arvukama grupi need vastajad, kes kinnitavad, et mõistavad täielikult karistuse eesmärki, ja kõige väiksema need, kes ei mõista.

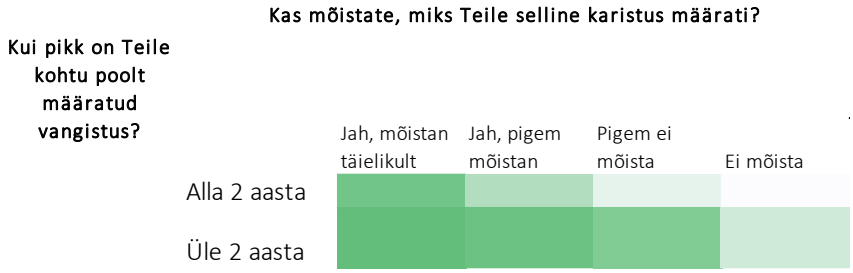

Joonis 4.Kinnipeetavate vastuste jaotus kohtu poolt mõistetud karistuse pikkuse ja karistuse mõistmise kategooriate vahel. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Ülalolev joonis (Joonis 4) näitab vangistuse pikkust kahes kategoorias ning seda, kas kinnipeetav mõistab, miks selline karistus mõisteti. Suurema osa vastajate karitus on üle kahe aasta pikk ning üle poolte neist mõistab, miks neile selline karistus mõisteti. Ka alla kaheaastast karistust kandvate kinnipeetavate hulgas on enam neid, kes mõistavad, miks neile selline karistus mõisteti.

Allolev joonis näitab vastuste jaotust varasemate karistuse arvu ning karistuse mõistmise vahel (Joonis 5). Kõige enam on kinnipeetud küsitletute hulgas neid, keda on karistatud kaks kuni viis korda. Neist suurem osa mõistab, miks selline karistus mõisteti. Samas kolmandik neist pigem ei mõista, miks selline karistus mõisteti.

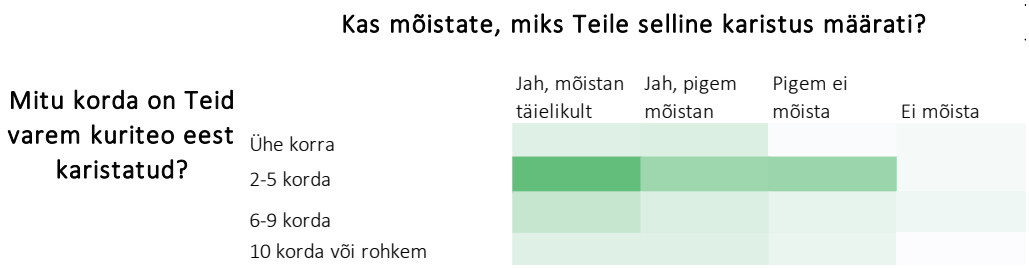

Joonis 5. Kinnipeetavate vastuste jaotus varasemate karistuste arvu ja karistuse mõistmise kategooriate vahel. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Küll aga leidis suurem osa vanglasse mõistetud vastanutest (Joonis 6), et karistuse mõistmisel ei arvestatud nende igapäevast olukorda, mis puudutab perekonda, rahalisi kohustusi, tööd ja muud. Veidi alla viiendiku vastanutest tundis, et arvestati nende igapäevase olukorraga. Sama palju vastanutest ei osanud öelda, kas nende pereelu, rahalisi kohustusi ja tööd võeti karistuse mõistmisel arvesse. Samas 42% küsitletud kriminaalhooldusalustest arvas, et karistuse mõistmisel arvestati nende perekonna, rahaliste kohustuste, töö ja muuga.

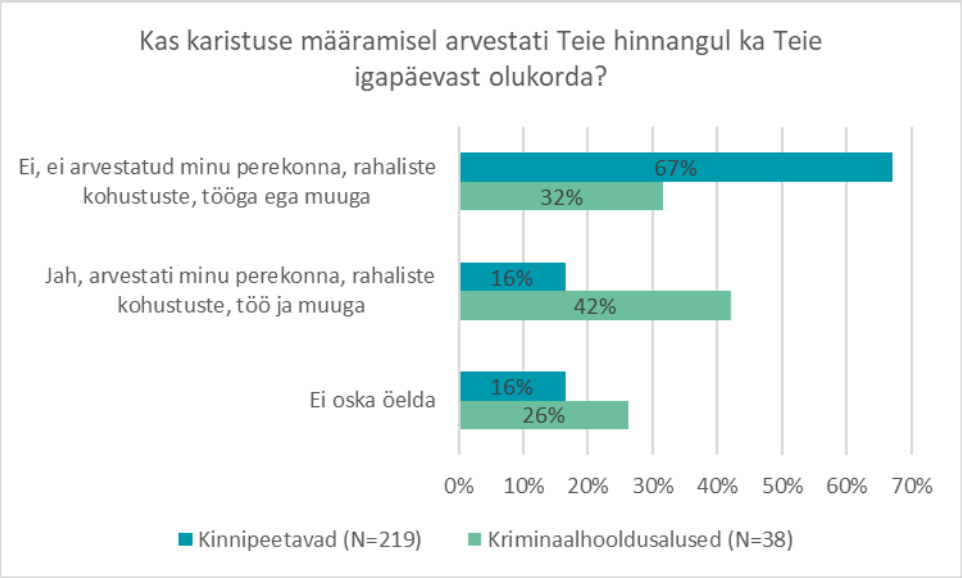

Joonis 6. Igapäevase olukorraga arvestamine karistuse mõistmisel nõustumise kategooriate lõikes. Allikad: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022; Kriminaalhooldusaluste küsitlus, 2022.

Joonis 7 kuvab kinnipeetavate vastuste jaotuse varasema töötamise ja hinnangu vahel, kas karistuse mõistmisel arvestati ka igapäevast olukorda. Suurem osa vastajaid töötas enne kohtu poolt mõistetud vangistust ja neist ülekaalukas osa leidis, et karistuse mõistmisel ei arvestatud nende perekonna, rahaliste kohustuste, töö ega muuga.

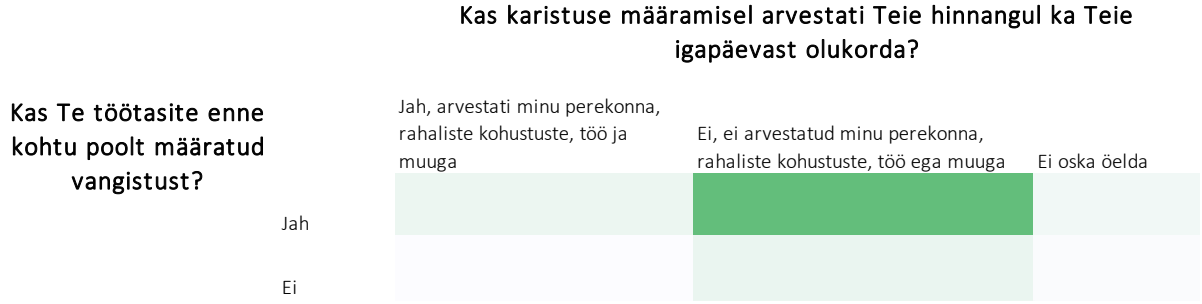

Joonis 7. Kinnipeetavate vastuste jaotus varasema töötamise ja igapäevase olukorraga arvestamisel karistuse mõistmisel. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Kohustused seoses kriminaalmenetluse tingimusliku lõpetamisega

Kuna süüasjade lõpetamisel oportuniteediga ei saa rääkida karistuse mõistmisest, paluti vastavas küsitluses osalenutel hinnata väiteid, mis puudutasid erinevaid asjaolusid, millest lähtuvalt vastaja nõustus oma süüteoasjas kriminaalmenetluse tingimusliku lõpetamise ja mõistetud kohustustega. Vastajate jaoks oli oluline vältida kriminaalkorras karistamist – sellega olid nõus või täiesti nõus kõik 23 vastajat. Suurem osa vastajaid pidas tingimusliku lõpetamisega nõustumisel oluliseks ka järgnevaid asjaolusid: mõistetud kohustuste täitmine pole raske, prokuröri soovitus, väiksemad rahalised kulutused võrreldes asja kohtusse minemisega, mootorsõidukijuhi juhtimisõiguse säilitamine ning mõistetud kohustuste täitmise võimalik mõju uutest rikkumistest hoidumisele.

Menetluse lõpuga kaasnevate kohustustena nimetati enim sotsiaalprogrammis osalemist ning alkoholi tarvitamise kontrolli koos verenalüüsi andmisega. 11 vastajat leidis, et kohustuste mõistmisel arvestati nende hinnangul ka nende igapäevast olukorda, mis puudutab perekonda, rahalisi kohustusi ja tööd. 10 vastajat ei osanud öelda, kas arvestati nende olukorda.

2.7. Kokkuvõte

- Kinnipidamist tunnetavad osad intervjueeritud liialt jõulisena ning leiavad, et see ei arvesta kuriteo iseloomu. See võib tekitada negatiivset mõju lähedastele.
- Arestitud varade realiseerimisprotsess on ebaefektiivne.
- Vajalikke protseduure järgitakse korrektselt ja uurijad on viisakad. Samas kinnipeetavate vaatenurgast tunnetatakse, et ütluste saamiseks kasutatakse kavalust ja erinevaid mõjutusvahendeid.
- Ütluste kirjapanek ülekuulamistel on valikuline.
- Kommunikatsiooniprobleemid – intervjueeritavad tundsid, et nad ei saa alati aru menetluse tervikprotsessist, sest seda pole neile lahti seletatud. Samuti ei selgitata põhjuseid, miks just selline konkreetne karistus mõisteti.
- Karistuse mõistmisse õigusrikkujaid ei kaasata, kuid nende nägemuses võiks ka neilt endilt küsida arvamust sobiva karistuse kohta.

- Alati ei arvestata kuriteo mõistmisel koostööd uurijatega. See tekitab ebaõigluse tunde kogu protsessi suhtes.
- Karistuse mõistmisel tuleks rohkem arvestada inimese taustaga (pere, tervislik seisund, sissetulekud) ning uurida kuriteo kordasaatmise tagamaid.
- Tunnetati, et avalik kohtupidamine mõjutab seda, milline karistus lõpuks mõistetakse.
- Mõistetud kohustusi tunnetati samuti karistustena.

3. Karistuse eesmärk

Selleks, et karistus toimiks ja oleks mõjus, on tarvis mõista karistuse eesmärki. Olenemata karistusest tunnetati selle osana ka mõistetud kohustusi. Kuigi näiteks oportuniteediga lõpetamisel inimene justkui ei ole süüdi mõistetud, tajuti sellega kaasnenud kohustusi isiklikus plaanis siiski karistusena. Kohustused on väljastpoolt peale pandud tegevused, mida ei täideta vabatahtlikult, seega inimese vaatenurgast on need siiski omamoodi karistuseks. See, et registrisse ei jää märget, on oportuniteedi puhul positiivne kõrvalmõju.

> *„Järelevalve on aasta aega, kuna me jõudsime kokkuleppele ja prokurör pakkus välja oportuniteedi, siis määrati veel ka lisaks karistusena intervjuu Sinuga.“ (isikuvastane kuritegu, oportuniteet)*

Kuigi sageli ei selgitatud intervjueeritavatele, mis oli nende karistuse eesmärk ehk miks just selline karistus ja kohustused mõisteti, üritasid nad ise sel teemal arutleda. Olenemata kuriteo- või karistusliigist leiti, et karistus aitab juhtida inimest õigele teele, nii et ta **enam kuritegusid toime ei paneks**. Lisati, et karistus peaks **aitama mõtestada inimesel oma tegu**.

Vangistuse puhul nägid intervjueeritud eesmärgina karistatu **ühiskonnast isoleerimist**, seda eriti raskemate isikuvastaste kuritegude puhul. Samuti märgiti karistuse eesmärgiks **vanast keskkonnast eraldamist,** mis võimaldaks elu uuesti alustada või ka halbadest harjumustest vabaneda. See lähenemine tuli esile narkokuritegudest rääkides.

Kriminaalhoolduse osas toodi intervjuudes välja, et karistuse eesmärgiks on **hoida karistatut n-ö lühikese lõa otsas** ja tagada sellega, et karistuse perioodil ei panda kindlasti enam ühtegi kuritegu toime. Kriminaalhooldus ja regulaarselt kohtumistel käimine **distsiplineerib** ja tuletab kuritegu pidevalt meelde. Seda nähti ka ühe viisina, mis **juhib inimese õigele teele**, juhul kui vangistus ei ole vajalik.

> *„Ma saan väga hästi aru, kui pannakse vangi mingid tapjad, vägistajad isoleerimise eesmärgil. See ongi vältimatu. Seda tuleb teha. Aga kas ka varguste puhul. Ma ei ole nii väga kindel, et see nüüd aitaks. Nojah, muidugi, mingil hetkel ta hoiab eemal, kui sa oled vahi all ja aga võib-olla see tingimisi karistus täidab oma eesmärki rohkem, et ma väga loodan, et mul sellega enam tegemist teha ei tule. Et kindlasti see distsiplineerib.” (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

Kui teiste karistusliikide puhul osati karistus ja kuritegu siduda eesmärgiga, siis **rahalisest karistusest rääkides** oli see seos inimeste jaoks vähem selge. Ühelt poolt on tegemist kulude katmise ja kahjude hüvitamisega, kuid enamasti ei mõistetud rahalisest karistusest rääkides, miks just selline karistus mõisteti ning mis peaks karistuse tulemusena muutuma. Samas toodi näiteks majandus- ja korruptsioonikuritegude puhul esile, et sellistel juhtudel peakski olema mõistetud rahaline karistus, mis paneks inimese mõtlema oma tegude üle ja mõistma nende tagajärgi.

Narkokuriteo eest süüdimõistetu, kellele mõisteti nii kriminaalhooldus kui ka rahaline trahv, ei mõista viimase eesmärki, kuna ei põhjustanud oma teoga kellelegi rahalist kahju. Kriminaalhooldaja juures käimine on arusaadavam, kuna see aitab mõista oma tegude tagajärgi ja vastutust võtta.

> *„Millest see trahv tuli, seda ma nagu täpselt ei tea. Võib-olla need konfiskeeritud ained, mis seal minu siis mahavõtmisel oli. /…/ No üldse see rahaline osa oli minu arust natuke liiast. Ma ei saanud aru, mille eest ma hüvitan seda, kellele ma rahalise kahju tegin. Et nagu mille eest ma maksan seda raha.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus ja rahaline karistus)*

Karistuse eesmärki oli keeruline mõista ka juhul, kui süüdistatavad ei saanud aru, kas ja milline süü neil on. Eesmärgi mõistmiseks peab ka süütegu olema üheselt mõistetav ja arusaadav. **Majandus- ja korruptsioonikuritegude** puhul võib süü seisneda seaduste tõlgendamises ja olla seega mitmeti mõistetav. Kahel intervjueeritaval oli sarnane juhtum, kus nad tegelikult ei saanud lõpuni aru, milles seisneb kuritegu. Sellisel juhul ei mõistnud nad ka karistuse eesmärki.

> *„Kui inimest karistatakse, siis peab olema täpselt teada, see mille eest teda karistatakse. Et kui ma löön inimese maha või ma lähen varastan kuskilt, või ma teen tõesti spetsiaalselt. /…/ **inimene peab aru saama sellest, milles ta on tegelikult süüdi**. Siis on ka selge see karistus. Aga kui ma tänase päevani ei ole aru saanud, milles ma olen süüdi, siis see karistus ei ole täitnud oma eesmärki. Ma ei saa sellest aru! Ja ükski terve mõistusega inimene ei saa sellest aru.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

> *„No, eks loogiline, et karistus võiks olla niisugune, mis võtab sul ära isu tulevikus kuritegu sooritada, aga noh, kindlasti on sellistel asjadel see küsimus, et kas inimene tihti saab aru, et ta on kuriteo sooritanud? Ma väidan, et siinkohal ka enamus, mis enamust sellest kaasusest puutub, ei saa keegi aru, mis on kuritegu, pigem me ju tegeleme siin mingiste juriidiliste komakohtade, tõlgendamisega, kas on asi niipidi või naapidi.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Kui karistust ei mõistetud, siis leiti, et selle tegelik eesmärk oli lõpuks leida süüdlane, et prokuratuuri algatatud süüdistusprotsess läbi ei kukuks.

> *„See asi oli väga suureks puhutud, ööseks viidi arestikambrisse, et tohutu suur sotsiaalmaffia on nüüd kinni võetud, aga kogu aeg hakkas järjest neid asju ära pudenema, kukkusid süüdistused ära, kukkusid inimesed ära, kellele neid süüdistusi esitada. Ja mulle tundub, et mina olin see viimane õlekõrs, millest sai kinni võtta, et see asi päris täielikult läbi ei kukuks, et ikkagi keegi peab saama karistuse. Ma ei oska seda muudmoodi selgitada, sest muud loogilist seletust sellel ei ole.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

Või siis tunti, et eesmärgiks on pigem inimestele kätte maksta, nende eelnev elu ja maine „hävitada“ ning takistada neil oma elu harjumuslikul moel jätkata.

> *„Mina arvan, et selle karistuse eesmärk oli lihtsalt inimest murda, inimest hävitada ja põhjustada olukord, kus… kui vajalikuks peetakse, siis inimesele mõista mitte enam tingimuslik vaid ka juba tegelik vabaduskaotuslik karistus.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Mitmed süüdimõistetud ei osanud aga üldse selgitada, mis võiks olla karistuse eesmärk, miks just selline karistus mõisteti ning mis selle tulemusena peaks juhtuma. Oldi leplikud sellega, mis neile mõisteti ning tõdeti, et nii on seaduses kirjas, ning ju kohtunikud ja prokurörid teevad oma tööd ja teavad, milline peaks karistus olema. Karistuse eesmärki samas ka ei selgitatud süüdimõistetule. Küsimuse peale, mis võis eesmärk olla, öeldi lihtsalt:

> *„Et inimene saaks aru, mille eest teda karistatud on. Ei seletatud midagi, aga eks ma ise sain aru.“ (varavastane kuritegu, rahaline karistus)*

Oportuniteediprintsiip annab võimaluse teatud juhtudel loobuda süüdistuse esitamisest ning inimest mitte karistada. Samas võib kohus või prokurör mõista kohustusi. Oportuniteedi puhul toodi esile, et karistuse eesmärgiks ei olnud niivõrd süüdimõistmine või lahenduse leidmine kui hoopis pikale veninud **menetlusprotsessi lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel.**

> *„Ja kui sul on 80 istungit ees, sa võid ise mõelda, mis see protsess nagu maksab, lisaks kõik muud asjad siia juurde. Ja lisaks nagu veelkord, minu vaatest on see puhtalt otstarbekuse kaalutlusel*

lõpetamine. Mina ennast süüdi tunnistanud ei ole. Prokuratuur teistpidi möönab seda, et tegu on tehtud nagu paragrahvi kirjelduses ette näha on eksole. Ja eks see ongi siuke kokkuleppe koht, et muidu nad peavad mingi koguse asja alla neelama/…/ minu jaoks näiteks konkreetselt oli selle oportuniteedi lõpetamise tasu eraisikuna 1500 eurot, mulle maksab üks istung 1500 eurot tegelikult advokaaditasusid.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)

Lisaks otstarbekusele on oportuniteeti mõistetud juhul, kui prokuratuur **ei näe vajadust inimest süüteo eest karistada**. Sageli lõpetatakse näiteks joobes juhtimise juhtumid oportuniteediga ning inimesele süüdistust ei esitata ega karistust ei mõisteta. Samas võib kohus või prokurör mõista oportuniteedi osana menetluse lõpetamisel inimesele erinevaid kohustusi nagu alkoholikeeld, CDT analüüsid või kohustus osaleda programmides. Oportuniteedi positiivse poolena nähtigi seda, et see ei jäta karistusregistrisse märget ega mõjuta seeläbi ka inimese järgnevat elu. Eriti olulisena tajusid seda nooremad inimesed ja nende vanemad ning need, kes olid esmakordselt menetlusprotsessis. Leiti, et üheks oportuniteedi eesmärgiks võib olla anda märku, et toime pandud tegu mõistetakse hukka, kuid kuna inimene on sellest juba aru saanud menetluse käigus, ei vaja ta lisakaristust.

„Jumal tänatud, et ma ei saanud trahvi, kummaline, et ma seda trahvi ei saanud /…/ Nad oleksid võinud mul juhiload ära võtta ja lisaks veel suur trahv ka. Aga ju siis nad võtsid arvesse et mul ei ole varasemaid rikkumisi ja kõike muud ja laste arvu. Kuna ma olen bussijuht ja see on minu ainuke tulu allikas ja kui nad oleksid mult load ära võtnud, saaks minust järjekordne töötu, läheksin töötukassasse, kuna ma vajan tööd. Mul on ju neli last keda ma pean toitma, aga kuna nad võtsid selle arvesse ja kõik muu. Ja ma olen tegelikult ennast ise juba piisavalt palju karistanud… Siis jõuti järeldusele, et ma jätkan tööl käimisega ja maksude maksmisega, teen omad järeldused ja läbin programmi.“ (joobes juhtimine, oportuniteet)

3.1. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses karistuse eesmärgiga

Küsitluses palusime kinnipeetavatel hinnata üheksat karistuse üldist eesmärki puudutavat väidet. Lisaks sellele küsiti vastajatelt ka, milline on neile mõistetud karistuse eesmärk. Karistuse üldist eesmärki puudutavalt nõustusid (summeeritud on liidetud vastusevariantide „täiesti nõus“ ja „nõus“ osatähtsused) kinnipeetavad ülekaalukalt kõige enam väidetega, et karistuse eesmärgiks on reageerida teole ehk karistada rikkumise eest (90%) ja panna kurjategija mõistma oma teo tagajärgi (76%). Kõige sagedamini (37%) valiti vastusevariant „Ei oska öelda“ väite kohta, mille järgi on karistuse eesmärk väljendada ühiskonna hukkamõistu teole. Kinnipeetavatel paluti ka hinnata väidet, mille kohaselt karistusel polegi eesmärki. Sellega polnud nõus (summeeritud on vastusevariantide „ei ole nõus“ ja „ei ole üldse nõus“ osatähtsused) 54% hinnangu andnutest. 34% valis vastuse „ei oska öelda“ ja vaid 12% hinnangutest nõustus, et karistusel polegi eesmärki (Joonis 8).

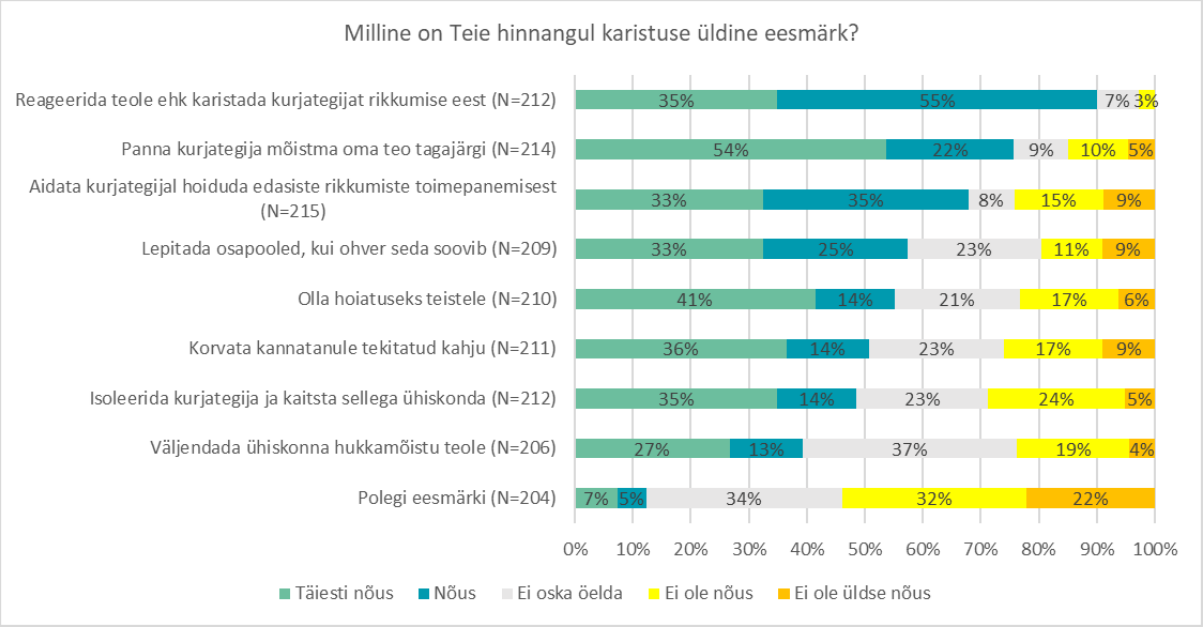

Joonis 8. Hinnangud karistuse üldisele eesmärgile nõustumise kategooriate lõikes. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Kriminaalhooldusalused pidasid karistuse puhul kõige olulisemateks üldisteks eesmärkideks kuriteole reageerimist ehk kurjategija karistamist rikkumise eest ning seda, et karistus aitab kurjategijal hoiduda edasiste rikkumiste toimepanemisest. Esimene eesmärk kattub seega väitega, mida pidasid kõige olulisemaks ka kinnipeetavad. Veidi vähem, aga siiski üle poolte vastanutest nõustus, et karistuse eesmärk on panna kurjategija mõistma oma teo tagajärgi, olla hoiatuseks teistele, korvata kannatanule tekitatud kahju ja lepitada osapooled, kui ohver seda soovib.

Karistuse üldistele eesmärkidele antud hinnangutega (Joonis 9) on kooskõlas ka see, mida nii kinnipeetavad kui kriminaalhooldusalused pidasid just neile mõistetud karistuse eesmärgiks (lubatud oli valida mitu sobivat vastusevarianti). Kõige enam kinnipeetavaid märkis, et mõistetud karistuse eesmärk on karistada rikkumise eest (29%) ja panna mõistma oma teo tagajärgi (24%).

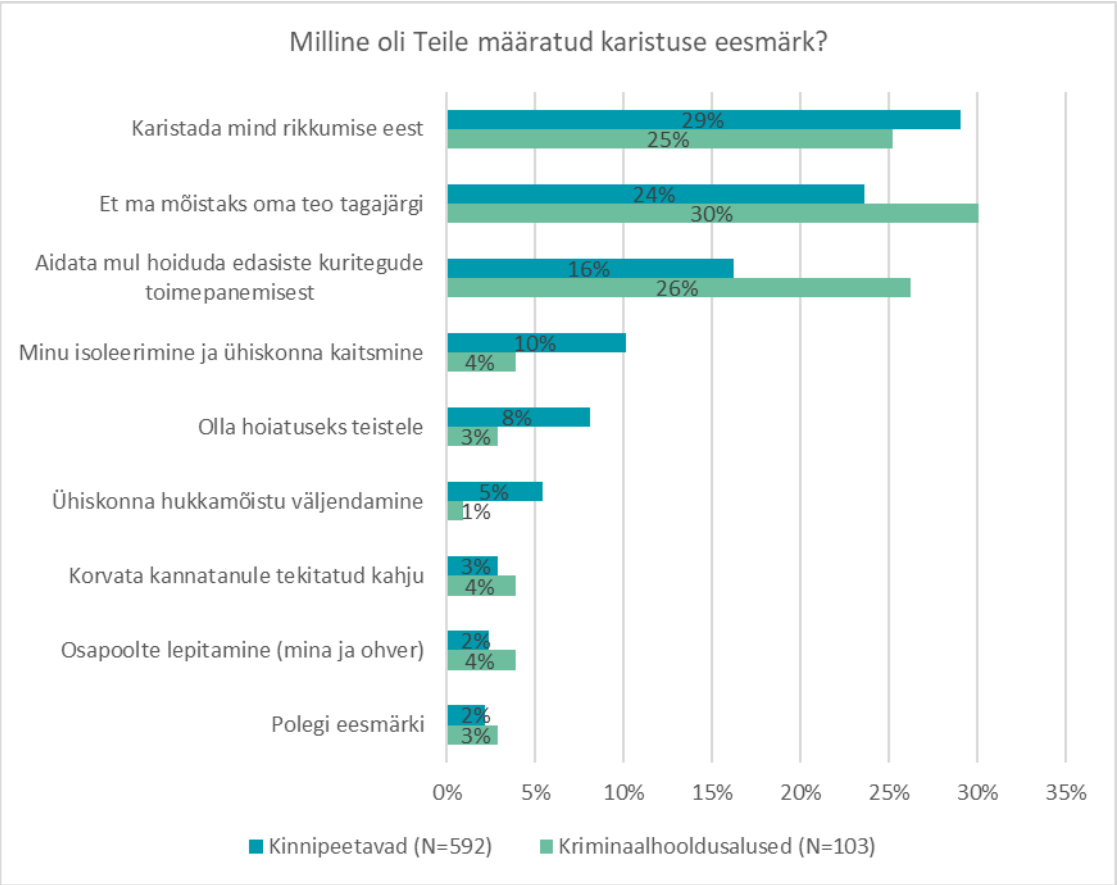

Joonis 9. Õigusrikkujate arvamused osakaaludena neile mõistetud karistuse eesmärkidest. Allikad: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022; Kriminaalhooldusaluste küsitlus, 2022.

Kriminaalhooldusalused märkisid kõige sagedamini (Joonis 9), et neile mõistetud karistuse eesmärk on panna neid mõistma oma teo tagajärgi, mida pidasid suhteliselt oluliseks ka kinnipeetavad. Suurem osa polnud nõus, et neile mõistetud karistusel polegi eesmärki. Samuti märkis suurem osa vastajaid, et nende karistuse eesmärk on karistada neid rikkumise eest ja aidata hoiduda edasiste kuritegude toimepanemisest, mis oli kõige enam märgitud eesmärk kinnipeetavate hulgas. Suurem osa vastajaid ei kinnitanud, et neile mõistetud karistuse eesmärk oleks ühiskonna hukkamõistu väljendamine, nende isoleerimine ja ühiskonna kaitsmine, teistele hoiatuseks olemine, kannatanule tekitatud kahju korvamine ja osapoolte lepitamine.

On huvitav, et 70% vastajaid kinnitas (Joonis 1), et mõistab, miks selline karistus mõisteti, samas vanglates tehtud küsitlus näitas (Joonis 10), et 40% vastanutest arvas, et mitte keegi ei selgitanud neile karistuse eesmärki. Viimane tulemus on kooskõlas intervjuudes osalenute tunnetusega, et mõistetud karistuse eesmärki on õigusrikkujad ise küll mõtestanud, kuid arvestatav osa leiab, et seda pole neile otseselt selgitatud. 46% vastanutest leidis, et karistuse eesmärgi selgitamine peaks olema eelkõige kohtu ülesanne, kuid vaid 26% vastanutest märkis, et kohus selgitas neile karistuse eesmärki. 26% vastanutest pidas karistuse eesmärgi selgitamist prokuratuuri ülesandeks, kuid 16% leidis, et prokuratuur täitis seda ülesannet.

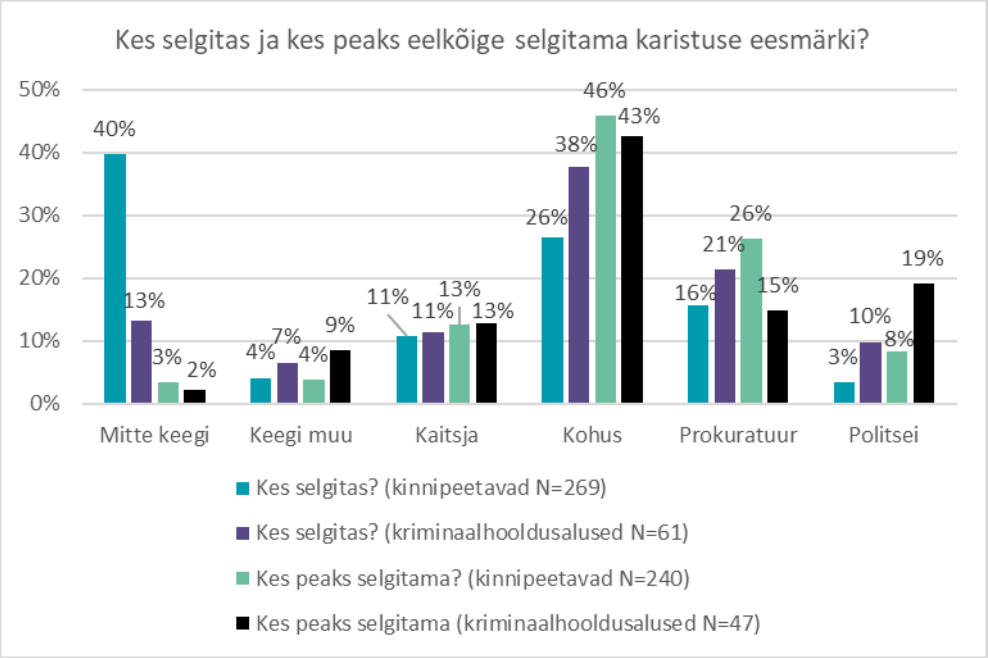

Joonis 10. Karistuse eesmärgi selgitamise osakaalud lõikes, kes selgitas ja kes peaks seda selgitama. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Kriminaalhooldusaluste hulgas oli enim neid, kes arvasid, et karistuse eesmärki selgitas neile kohus ja nii see peaks ka olema. Kriminaalhooldusaluste hulgas oli kinnipeetavatest märgatavalt vähem neid, kes leidsid, et mitte keegi ei selgitanud neile karistuse eesmärki.

3.2. Kokkuvõte

- Karistuse eesmärki sageli intervjueeritavatele ei seletatud. Seega nad ei osanud öelda, mis selle tulemusena muutuma peaks.
- Karistus peaks intervjueeritavate arvates aitama juhtida inimest õigele teele ning oma tegu mõtestada.
- Vangistuse eesmärgiks peeti ühiskonnast isoleerimist või eelnevast keskkonnast eemaldamist.
- Kriminaalhoolduse eesmärgina nägid intervjueeritavad distsiplineerimist ning n-ö lühikese lõa otsas hoidmist, et selle perioodi jooksul kuritegusid toime ei pandaks.
- Rahalise karistuse eesmärk jäi intervjueeritavate jaoks arusaamatuks.
- Oportuniteet annab võimaluse jätta inimene karistamata ning teda justkui hoiatada.
- Karistuse eesmärki oli intervjueeritavatel keeruline mõista juhul, kui nad ei saanud aru, milles nende süü seisnes.
- Kui endal süüd ei nähtud, tunnetasid intervjueeritavad karistuse eesmärgina seda, et keegi tuleb süüdi mõista.

4. Hinnang karistusele ja selle mõjule

Uurisime, millise hinnangu intervjueeritud oma karistusele annavad ning kas ja milline mõju on karistusel sellele, et tulevikus enam sarnast õigusrikkumist korda ei saadetaks. Nagu eespool tõdesime, sõltus karistatute hinnang oma karistusele võrdlusest teiste sarnaste kuritegudega. Mõistetud karistus tundus ebaõiglane juhul, kui näiteks kaasosalised olid saanud leebema karistuse või kui leidus infot, et sarnaste kuritegude eest on varasemalt mõistetud palju väiksemaid karistusi.

> *„Minuga olid veel seal need nii-öelda kaaskurjategijad, kes olid seotud sellega, aga kes olid nagu palju raskemalt sellega seotud. Ainete edasimüüjad jne, et mõned nemad said isegi väiksema karistuse kui mina.“ (narkokuritegu, tingimisi vangistus)*

> *„Mis narko osasse puutub, siis kõik teised on vabaduses ja mina istun. See on minu jaoks väga-väga haige. Ma olen vaadanud kohtulahendeid, mis inimestel on ja enamus selliseid inimesi, kellel on sellised kahtlused nagu minul on, on väljas. Isegi suurematega on väljas. Ja mul on esimest korda narko.“ (narkokuritegu, vangistus)*

Hinnangut mõistetud karistusele mõjutab ka see, kuivõrd on otsustusprotsessi inimesele selgitatud. Kui kommunikatsioon selles osas ei ole olnud piisav, tunnetavad süüdimõistetud oma karistust suurema tõenäosusega ebaõiglasena.

Samuti tundub igasugune karistus ebaõiglasena, kui inimene ise ei mõista, kas ja millise õigusrikkumise ta toime pani. Majandus- ja korruptsioonikuritegude puhul, kui nende sõnul oli tegemist seaduse tõlgendamise küsimusega, jäi intervjueeritavate jaoks paljuski arusaamatuks, mida nad valesti on teinud. Kaks süüdimõistetud intervjueeritut olid seotud toimingupiirangu rikkumisega. Nad leidsid, et tegemist on väga mitmeti tõlgendatava teemaga, kus ka seadused vajavad põhjalikumalt lahti kirjutamist. Samuti rõhutasid nad, et ilma juriidilise hariduseta ei pruugi inimesed alati osata väiksemaid nüansse seadustes märgata või rakendada. Seega võib juhtuda, et pisikest tahtmatult toime pandud eksimust tõlgendatakse korruptsioonina.

> *„Kui me räägime minust ja toimingupiirangust, siis, see ongi niivõrd mugav seadus praegu, et vastavalt sellele, kuidas sa seda tahad kohandada, nii sa teda ka kohandad. Ma tugineksin õiguskantsleri soovitusele, et see toimingupiirang tuleb lahti kirjutada selgelt ja konkreetselt, et inimestel oleks arusaadav. Loomulikult, ära varasta, ära peksa, see on selge, et on kuriteod, mis on täiesti üheselt mõistetavad ja raske on teisiti aru saada, aga on kuriteod, mis siiski jäävad selgusetuks. /…/ Sest tegelikult see toimingupiirang on, ta on niivõrd küsitav ikkagi, kas ta on kriminaalne või ei ole kriminaalne, mina sellest aru ei saa.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

Kui arutlesime üldisemalt, millised on **kõige toimivamad ja ka karmimad karistused**, mõtestati seda küsimust peamiselt iseenda keskselt – ehk milliseks hindas intervjueeritav vajalikku aega, et oma kuriteo tõsidusest aru saada ning milline karistus võib aidata selleni jõuda. Kõige karmimaks karistuseks pidasid intervjueeritavad eluaegset vanglakaristust. Samas tõstatati küsimus, kas karistused üleüldse toimivad või kuivõrd mõjus kinnipidamine on. Toodi esile, et oma teo mõistmiseks ning selleks, et karistus oleks mõjus, on kinnipeetavale vaja erinevaid rehabiliteerivaid tegevusi.

> *„Selle põhjal mis ma olen lugenud, siis tegelikult inimese karistamine ei toimigi. Et ma ei tea, kui viskad kellegi kartsa, on räägitud, et see tegelikult ei toimi. Okei, sulle antakse mõista, et oled midagi valesti teinud. Aga ma just leian, et kui siin oleks rehabilitatsioon, rohkem tegevusi pakkuda kinnipeetavatele, rohkem sellist progressiivset süsteemi, et mul oleks tunne, et kui käitun hästi, siis kuidagi progresseerun.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Samas rõhutati, et osade kuritegude puhul on inimese isoleerimine ühiskonnast vajalik samm ning samuti on raskete isikuvastaste kuritegude puhul vangistus vajalik karistus näiteks ühiskonna ja ohvri vaatenurgast lähtudes.

> *„Eks see oleneb süüteost. Selge see, et kui sa kellegi maha lööd, ma ei kujuta ette, et sa teed lihtsalt ÜKT-d. See oleks võib-olla šokk inimestele ja annaks vale signaali.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Karistuse toimimise osas tõid intervjueeritavad esile, et oluline on teatud minimaalne aeg, mille jooksul karistus n-ö tööle hakkab. Kuna see põhines peamiselt nende isiklikul kogemusel ja sisetundel, siis konkreetse toimiva vanglakaristuse pikkus oli kõigi jaoks jällegi erinev. Mõne intervjueeritava jaoks piisas poolest aastast, et mõista oma tegu ning selle mõjusid, teised jälle arvasid, et selleks kulub rohkem aega. Kahe inimese tapmise eest juba 11 aastat vangis olnud kinnipeetav arvas näiteks, et tema isiklikult hakkas proovima oma tegu mõtestada alles pärast seda, kui oli neli aastat vangis olnud.

4.1. Kaasused

Esitasime intervjueeritavatele mõned kaasused ja palusime neil endil kaasustest lähtudes karistus mõista. Eesmärgiks oli näha, milliseid karistusi intervjueeritavad ise mõistaksid erinevat tüüpi õigusrikkumiste eest ning samal ajal ka kuulda ja mõista, kuidas nad oma otsuseid põhjendavad. Küsisime, millise karistuse ja miks mõistaksid:

1. Perevägivallatsejale, kes on oma naist alkoholijoobes löönud?
2. Pangatöötajale, kes aastate jooksul on panga tagant 360 000 eurot omastanud?
3. Röövlile, kes ähvarduste ja jõuga röövib poest raha?
4. Murdvargale, kes on murdnud maha mitme keldri uksed ja võtnud kaasa suvalisi esemeid?

Mõistetud karistused sõltusid suuresti intervjueeritu enda kuriteost ja taustast, mis ühelt poolt mõjutas inimese suhtumist konkreetsesse kuriteosse ning samal ajal võis aidata neil näha teo erinevaid aspekte.

Perevägivallatseja kaasuse puhul varieerusid intervjueeritute mõistetud karistused ÜKT-st ja kriminaalhooldusest kuni lühikese vanglakaristuseni välja. Toodi esile, et samuti võiks küsida naiselt, millist karistust tema sooviks oma abikaasale, ning leiti, et inimene vajab nii sõltuvus- kui viharavi, et tegelikust probleemist vabaneda. Samas arvati ka, et praegu sellisele kuriteole toimivat karistust ei ole ning sageli peab juhtuma midagi hullemat, et üleüldse midagi ette võetaks.

> *„No mis karistus? Ei mingit karitust. Mõjuvat karistust kriminaalseadustikus ei ole. Enne kui ta maha ei löö, keegi midagi tegema ei hakka. Kui maha lööb, siis läheb vangi.“ (joobes juhtimine, oportuniteet)*

Omastamise kaasuse puhul oli huvitav tõdeda, et osade intervjueeritute jaoks see justkui ei olnudki märkimisväärne kuritegu, samas kui mõne teise intervjueeritu arvates oleks pidanud selle inimese vähemalt 10 aastaks vangi panema: *„Tahaks öelda esimese instinktina, et vanglakaristus kohe nendele pankuritele, korruptantidele.“* Enim arvasid intervjueeritavad, et kindlasti tuleb sama summa tagasi maksta, soovitavalt isegi kahekordselt, ning mõista kriminaalhooldus või tingimisi vangistus.

Poeröövi tajuti tõsisema kuriteona. Summad võisid võrreldes eelmise kaasusega olla küll väiksemad, kuid kuna sellel kuriteol oleks oht inimeste tervisele, peaks paljude arvates karistus olema kindlasti karmim. Vägivalla kasutamise tõttu oleksid paljud intervjueeritud mõistnud vanglakaristuse, kuid samas arvati, et peaks ka uurima, mis põhjusel kuritegu korda saadeti.

Murdvargust tajuti kõige väiksema kuriteona, mille puhul karistus ei peaks olema väga suur. Karistuse suurus peaks kindlasti sõltuma ka sellest, kas tegemist on esmarikkumisega või mitte, kuid üldiselt tuleks intervjueeritute arvates tehtud kahju hüvitada ja võib-olla mõista ka kriminaalhooldus või ÜKT.

Huvitav oli asjaolu, et suurem osa intervjueeritutest hakkas selles intervjuu osas küsima täpsustavaid küsimusi, arutlema erinevate juhtumit mõjutanud tegurite ning kuriteo toimepaneku põhjuste üle. Oma pakutud karistust ei esitatud niisama, läbi mõtlemata, vaid enne otsustamist sooviti mõista tervikkonteksti. See kõlab kokku sellega, millisena intervjueeritavad soovisid, et neid menetlusprotsessis ja karistuse mõistmisel koheldaks – et uuritaks ja kaalutaks kõikvõimalikke aspekte ja lähtutaks konkreetsest inimesest, asetades tema juhtum samas laiemasse konteksti (võrreldes seda ka kaasosaliste ja teiste sama paragrahvi järgi karistatutega). Samuti leiti vaimse tervise küsimust tõstatades, et isiku- ja varavastaste kuritegude sooritanud vajavad psühholoogilist tuge, kuna nende toimepanemise taga on tõenäoliselt ka muud probleemid.

4.2. Karistuse mõju üldiselt

Inimesed, kes olid laiemas avalikkuses või kohalikus kogukonnas rohkem tuntud ning kelle protsess leidis suuremat kajastust, rõhutasid, et juba menetlusprotsessil ja kinnipidamisel on nende elule suur mõju, mistõttu need on osa karistusest. Suurimat kahju põhjustas avalik protsess intervjueeritute hinnangul inimese mainele. Intervjueeritud, kes olid avalikkusele teada, tunnetasid ebaõiglust, sest juba kahtlustuse esitamine prokuratuuri poolt ja kinnivõtmine saavad nende hinnangul niivõrd palju tähelepanu, jättes mulje juba eos süüdimõistvast otsusest. Isegi kui lõppkokkuvõttes kohtuotsusega inimest süüdi ei mõisteta, jääb protsessist süüdistatavale märk külge.

> *„Peaks püüdma nii palju vältida kui võimalik, et see, kui prokuratuur esitab kellelegi kahtlustuse, see ei ole kellegi töövõit ja sellest ei peaks tegema pressikonverentsi, mis tegelikult rikub ära terve inimese elu, sõltumata, millega see protsess pärast lõpeb.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Kui juhtumid saavad aktiivse meediakajastuse osaliseks, siis tahes tahtmata mõjutab see süüdistatava mainet, sest kiire internetiotsinguga võib leida üles artiklid, milles kajastatakse uudist kahtlustuse esitamisest. Kui hilisemalt süü kinnitust ei leia, on inimesel siiski n-ö märk küljes ja samuti võib juhtuda, et õigeksmõistvast otsusest meediakajastus puudub. Sellisel juhul ongi avalikult leitav ainult info kinnipidamisest, mis võib jätta süüdimõistva mulje. Eriti ebaõiglasena tunnetati avalikkuse tähelepanu võrdluses õigusrikkujatega, kelle nimed pole avalikkusele teada. Toodi esile, et näiteks narkokuritegude või varavastaste kuritegude pressiteadetes nimesid ei ole, samas kui avaliku elu tegelaste puhul on olukord vastupidine. Avalikkuse tähelepanu saanud protsessi korral tunnetatakse juba protsessi ennast ühe karistuse osana.

> *„Just see, et on täiendavalt kaasnev avalikkuse tähelepanu ja käsitlus meedias ning sellega kaasnev avalik hukkamõist juba enne kohtuotsust. Kui vaatame meedias kajastatud krimiuudiseid, siis väga harva kui tuuakse ära inimeste nimed, kes narkokuritegevuses on saanud süüdimõistva otsuse või mitte. On lihtsalt juttu, et kaks inimest mõisteti süüdi narkokuritegevuses. Aga ettevõtjad ja kohalikus elus silmapaistvalt aktiivsed inimesed, nende suhtes tuuakse see kohe ära nimeliselt. /…/ Ma tahaks veel öelda seda, et meediapeksus, mis personifitseeritakse konkreetselt ära, on juba väga suur roll selles karistuses.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Sõltumata inimesele mõistetud karistusest mõjutab juba kinnipidamine ja protsess inimeste hilisemaid elusid. Väga teravalt oskasid seda märgata just need, kelle protsess oli avalikkuses kajastatud ning kelle isikuga saadi kuritegu siduda. Ühelt poolt ei ole võimalik kriminaalkaristusega

näiteks töötada riigiametis, kandideerida valimistel või ka Kaitseliidus tegutseda. Teisalt võib see ettevõtjatel tulevikus takistada ka klientide leidmist ning teatud teenuste osutamist.

> *„Karistuse määramisel ei tohiks kohus arvestamata jätta lisaks kohtu poolt määratud karistusele täiendavalt osaks saavat lisakaristust, mis tuleneb muudest seadustest, millega nähakse ette teatavatel ameti- või kutsetegevusel töötamise- või lausa ärikeeldu.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Lähedaste side õigusrikkujaga nii protsessi käigus kui karistuse kandmise ajal oli paljude intervjueeritute jaoks väga oluline. See mõjutab nii inimese toimetulekut karistuse kandmisega kui ka hilisemat kohanemist ja vanglast vabanemise korral taasühiskonnastamist. Samas võisid suhted lähedastega olla ka põhjuseks, miks kuritegu üldse korda saadeti. Enamuse intervjueeritute puhul oli neil olemas lähedane, kellega suheldi ja kes võis hiljem toeks olla. Mõnedel juhtudel olid lähedased olnud esmalt kuriteost šokeeritud, kuid hiljem olid suhted paranenud. Samuti leidis osa alaealisena kuriteo korda saatnutest, kes veel karistust kandsid, et praegu on suhted näiteks vanematega isegi paremad kui vabaduses viibides. Samal ajal avaldab kuriteo kordasaatmine ja sellele mõistetud karistus kindlasti mõju ka lähedastele. Seda probleemi rõhutati eriliselt avalikkuse tähelepanu saanud juhtumite puhul.

> *„Kui ma nüüd mõtlen selle peale, et mul olid tõesti teismelised lapsed kogu selle protsessi vältel ja siis see alguses olnud kogu see meediakajastus kogu see lugu, võib-olla päris hästi ei anna endale aru, mida tegelikult sellised asjad toovad kaasa peredele ja lastele ja kõigele muule.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Mõju lähedastele avaldub mitmel moel. Ühelt poolt peavad õigusrikkuja partner või lapsed toime tulema sellega, et nende lähedane inimene on kuriteo korda saatnud, teisalt võib õigusrikkumine mõjutada ka seda, kuidas kohalik kogukond või ühiskond laiemalt lähedastesse suhtub. Karistuse mõju lähedastele võib ilmneda ka aastaid hiljem, kui kohalik kogukond mäletab varasemaid õigusrikkumisi ning kannab seejärel sama suhtumise üle näiteks õigusrikkuja lastele. Ühe intervjueeritava poja suhe tüdruksõbraga lõppes seetõttu, et tüdruku vanaemal oli poja suhtes tema isa tõttu eelarvamus ning ta andis isa varasemate kuritegude põhjal hinnangu ka pojale.

> *„Mul on poeg esimesest kooselust /…/ Tema elas siin ühe tüdrukuga koos, kelle vanaema saades teada, kelle poeg ta on, keelas ära igasuguse suhtluse minu pojal ja tema tütretütrel. Ja see viiski nende lahkuminekuni. Lihtsalt seesama teadmine, et ta on minu poeg. /…/ Ja mitte, et mul oleks selle vanaemaga kokkupuuteid. Ta on lihtsalt nime kuulnud /…/ ja sealt toodi paralleele tänapäeva, et ju siis on poiss ka paha. Mind ennast ei häiri kui keegi mulle peaks midagi ütlema minu mineviku kohta. Aga et seda tehti poisile, siis see oli solvav. Seni oli kõik seal suhtes väga ok, kuni nad ei teadnud, kelle poeg ta on.” (majanduskuritegu, kriminaalhooldus)*

4.3. Vangistus

Suuremas osas olid intervjueeritavad nõus, et neid tuli ühiskonnast isoleerida. Vanglakaristus tundus karistatutele enamasti õiglase kuid pikana, sest leiti, et ka lühem karistus oleks olnud nende puhul tõhus ning neid oma tegude üle järele mõtlema pannud. Nimelt arvasid intervjueeritud, et nad oleksid kindlasti ka lühema ajaga mõistnud oma kuriteo tõsidust ja selle tagajärgi. Kui võrrelda kinnipeetavatele mõistetud karistusi sellega, mida nad ise endale soovinud oleksid, siis erinevused ei olnud tegelikult väga suured. Kuna sageli olid kinnipeetavad kursis sellega, mida sarnaste kuritegude eest on karistuseks antud, siis sobiva karistuse pikkuseks peeti enamasti lihtsalt kõige lühemat võimalikku karistust. Samas erines sageli see, mida mõisteti lühema või pikema karistuse all. Ühtede

jaoks oli lühike karistus näiteks 4 kuud ja lühem, need intervjueeritavad aga, kellele oli mõistetud pikem vangistus, arvasid, et lühike karistus on vähem kui 1–2 aastat.

Kui enamasti oleksid kinnipeetavad endale soovinud ja ise mõistnud lühema karistuse, siis ühe intervjueeritava puhul kel on varasemalt esinenud väga arvukalt õigusrikkumisi ning süüdimõistmisi, oli see vastupidi. Praegusel juhul mõisteti ta enda sõnul süüdi vaid osade korda saadetud kuritegude eest. Sellest tulenevalt oleks ta aga ise endale mõistnud poole suurema karistuse.

> *„Ma ei tea, minu arust 2 aastat on vähe selle kohta mida ma kõik korda saatsin. Mul vedas siis, kui ei arvestatud seda tulistamist. Ka vargustega, tavaliselt antakse varguse eest 3 aastat ja see on miinimum. Ühel tüübil on sama paragrahv ja talle anti 3 aastat ja minule, minu kõigi teiste episoodidega kokku anti 2 aastat. Mina ise annaks endale 3-4 aastat selle eest reaalset karistust" (mitu kuritegu, vangistus)*

Lühematest karistustest rääkides toodi kohati esile, et šokivangistus on hea ja toimiv, sest annab inimestele ettekujutuse vanglaelust ning peaks olema mõjus selle poolest, et enam ei soovita sinna tagasi sattuda. Üks intervjueeritav leidis, et vangistus ei ole tema puhul õigustatud karistus ning just šokivangistusest oleks piisanud või siis oleks võinud talle mõista ÜKT. Viimasel juhul saaks ta ka enda sõnul näiteks ühiskonnale rohkem kasulik olla.

Vangistuse toimivuse osas arvati, et kord juba seal olnuna ei soovita vangi tagasi sattuda, seega hoiab hirm uuesti vanglasse jõudmisest inimest edaspidisest kuritegevusest eemal. Ühe näitena toodi aga esile, et lühivangistus võib just vastupidiselt toimida, kuna kustutab vanglahirmu, misjärel ei kardeta enam tagasi minna. Just pikemalt vangis istunutega vestlustest ilmnes, et suur hulk kinnipeetavaid jõuavad mingi hetk n-ö ringiga vanglasse tagasi. Kindlasti on neid, kelle jaoks on esimene karistus ka viimane – intervjueeritute hinnangul on just esmakordselt vangis olnute seas rohkem neid, kes enam tagasi ei tule. Huvitav oli aga see, et intervjueeritavad olid ise veendunud, et nad kindlasti enam vanglasse tagasi ei satu – isegi juhul, kui see oli neil juba mitmes karistus.

Vangistuse mõju

Uurisime, millist mõju vangistus karistusena inimestele avaldab. Negatiivsest küljest toodi esile, et vangla tegelikult **ei tee inimesi paremaks** ega pane mõtlema oma tegevuse ja selle tagajärgede üle. Vanglakeskkond soodustab pigem seda, et muututakse ise veel rohkem kriminaalseks. Üheks näiteks toodi keelekasutus, mida igapäevaselt vanglas kuuldakse.

> *„Oleks süsteem teistsugune, rehabiliteeriv ja suunav, siis jah, okei. Aga hetkel lihtsalt ladustatakse inimesi, see mõjub pigem negatiivselt. Kui veel tuleb noor inimene, ma leian et ta siit midagi head ei saa, pigem vastupidi, loob negatiivseid suhteid, kellega tõenäoliselt hakkab väljas edasi suhtlema. Võib-olla sotsiaalprogrammid." (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Toodi esile, et vangistus ei pane inimest oma kuriteost aru saama. Tapmise eest süüdimõistetud intervjueeritav tõi võrdluseks teised kuriteoliigid, mille puhul tema arvates näiteks vangistuses viibimine ei avalda mõju.

> *„Minu puhul aitas vangla mul aru saada, millega ma hakkama sain, aga mina olen ju noor, minule kulus ära. Aga on palju teisi, kes pole oma teost aru saanud, ka vanglas. Tavaliselt on need vargad ja narko eest istuvad. Eks nad ikka jätkavad seda mida nad tegid varem vabaduses. Eriti need narkootikumide eest karistatud. Nende silmis nad ei tee kahju, inimesed ju ise ostavad." (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Mitmed kinnipeetavad kogesid vangis olles ametnike poolset provotseerimist ja n-ö ebainimlikku suhtumist. Vanglati oli see olukord väga erinev. Samas arutles üks intervjueeritav, et tegemist võib olla üldisema süsteemse probleemiga, kus vanglaametnikele ongi antud juhised, mille järgi on suhtlus

kinnipeetavatega rangelt reglementeeritud. Võrdluses teiste riikidega tõi ta esile, et **valvurid võiksid kinnipeetavatega suhelda** ning neil võiks rohkem olla sotsiaaltöötajate ja psühholoogide roll.

> *„Mis võiks vanglas paremini olla, see muidugi tähendaks, et tuleks eos muuta asju, ametnike koolitamist ja süsteemi, et ametnikud võiksid olla, selle asemel et ametnik ei tohi suhelda ja viib sind punktist A punkti B, võiks olla rohkem kommunikatsiooni ametnike ja kinnipeetavate vahel. /…/ Istusin poisiga koos, kes oli istunud Rootsis vanglas, oli oma kambris, ametnik istus kõrvale maha ja hakkas juttu ajama. Seal on ametnikud rohkem sotsiaaltöötajad ja psühholoogid, tulevadki ja suhtlevad kinnipeetavaga.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Need, kellel oli ka „*noortevangla“* kogemus, nentisid võrdlusena, et see polnudki justkui õige vangla – seal olid näiteks motivatsioonipaketid ning võimalus nädalavahetusel koju saada. Lisaks tõid intervjueeritud esile, et noortevanglas oli rohkem võimalusi oma igapäevaelu ise suunata. Kui vanglas on kõik ülimalt reguleeritud, siis noortevangla andis võimaluse vabamalt tegutseda.

> *„Näiteks Viru vanglas on motivatsiooniprogramm. Need, kes soovivad sellest osa võtta, hea käitumisega, käivad tööl, koguvad punkte, vangla premeerib sind kuidagi, jäätist, burksi, poekaarte, saad vangla poest midagi.“ (isikuvastane karistus, vangistus)*

Kuigi kriminaalpoliitika põhialuseid järgides lähtutakse menetlusprotsessis ja karistuste mõistmisel konkreetsetest juhtumitest, toodi ühe tugeva negatiivse joonena esile, et vanglas suhtutakse erinevustele vaatamata **kõikidesse ühtemoodi**. Kui näiteks sõltuvusprobleemidega on mingil määral võimalik vangis tegeleda, siis muud **vaimse tervise probleemid on jäänud tagaplaanile.** Need aga võivad olla samamoodi kuriteo toimepanemise üheks põhjuseks. Samuti arvati, et vanglates ei ole võimalik muutuda, kui peamiseks distsiplineerimise meetodiks on inimeste vaimne allasurumine.

> *„Ma ei usu, et inimest maha surudes on võimalik teda paremaks teha, rehabiliteerida teda. Ja siis tuleb öelda et sul ei ole õigus, aga see on ju sinu kogemus…Ma ei usu, et alla surutud inimest on võimalik kasvatada.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Vanglas olles on kinnipeetavatel võimalik osaleda erinevates programmides. Vene keelt emakeelena kõnelevad kinnipeetavad aga kurtsid, et nemad ei saa sageli programmidest osa võtta, kuna need on eesti keeles ning keeleoskuse tase peab osavõtuks olema vähemalt B2 tasemel. Programmidest eemalejäämine tähendab omakorda, et kinnipeetavad ei saa tegeleda võimalike põhjustega, mis nende õigusrikkumise kordasaatmist mõjutasid.

> *„Minu meelest võiksid vangla programmid olla ka vene keeles. See on ju nii oluline, kui sa saad oma emakeeles rääkida. Enamus programme on praegu eesti keeles, järgmisest aastast on vist kõik programmid eestikeelsed. See teeb kurvaks, kuna mulle need programmid meeldivad, aga mul ei ole veel B2 tase käes.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

> *„Enne kui ma eesti keeles B2 taset ei saavuta, ei saa ma alkohoolikutele mõeldud programmidest osa võtta. Ma ei tea kui kiiresti ma selle B2 saan. Tahaks väga sinna programmi, aga see on eesti keeles. See programm räägib kuidas elada.“ (joobes juhtimine, vangistus)*

Toodi ka esile, et programmide läbiviijate puudusel on veelgi väiksemal hulgal inimestel võimalik programmides osaleda.

> *„Mul pidi olema kolmandas kvartalis agressiivsuse asendamise programm, see ei hakanud. Kirjutasin Justiitsministeeriumile, vangla vastas, et hakkab kolmanda kvartali sees, esitasin uue kaebuse, lõpuks sain vastuse, et vangla sotsiaalosakonnas ei ole hetkel vastava koolitusega psühholooge ega sotsiaaltöötajaid. Mis takistab, et siin ei ole praegu kahjuks hetkel ametnikke.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Kui mitmete arvates oli vajalik, et vanglas pakutaks erinevaid programme, mis aitaksid tegeleda oma sõltuvuste või probleemidega ning valmistaksid ette vabadusse saamiseks, siis oli ka neid, kelle jaoks programmid olid mõttetud ning lapsikud.

> *„Mingid programmid viiakse läbi, aga nagu see on ka siuke pigem pähetuupimine. „Ei tohi alkoholi juua, see on paha sulle, sa oled alaealine.“ Ma ei ole, just sain septembris 18. Nagu väiksele lapsele, et seda ei tohi, seda ei tohi. Ma arvan, et inimene teab seda.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Positiivse teenusena toodi esile pereteraapia, mis on aidanud kinnipeetaval oma perega paremini sidet luua ning probleemidega tegeleda.

Ühe murekohana tõid kinnipeetavad veel esile, et sageli ei mõisteta, **mille põhjal otsustatakse ennetähtaegne vabastamine**. Kuigi tingimusi justkui selgitatakse ja soovitatakse korralikult käituda, tajuvad kinnipeetavad ennetähtaegse vabanemise lubamist vahel ka lihtsalt ohjeldamismeetmena, millel ei ole tegelikult tõepõhja all. Tapmiskatse eest süüdi mõistetud intervjueeritav, kes oli pool karistusest ära kandnud ja kellel oleks olnud võimalik varem vabadusse pääseda, tõi esile, et vaatamata sellele, et ta tegi kõik täpselt nii kui peab, ei antud talle võimalust välja saada.

> *„Kõik olen individuaalses täitmiskavas ära täitnud, suhtumine on viisakas. Ma ei mõlise, ei plõksi, kannan koguaeg seda neetud nimesilti kaasas. Koroona lappi olen suu ees hoidnud ja isegi selle mürgisüsti olen lasknud ära teha. Ja mind ei lasta lihtsalt välja. See on lihtsalt üks mõttetu ohjeldamis meede, millega inimesi nööri otsas hoida. Muud mitte midagi.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Arvati ka, et vangla ei õpeta inimesele midagi – aeg lihtsalt seisab, mingeid erilisi kohustusi ei ole, vaid katus on pea kohal ja toit laual. Üks intervjueeritav oli teravalt kriitiline selle suhtes, et **vangla tahab vormida saamatuid inimesi**. Kuna kinnipeetavatel on palju piiranguid, on hiljem vabaduses olles ka keeruline ise hakkama saada janäiteks oma põhivajaduste rahuldamise eest hoolitseda. Samuti ei ole vanglas kuigi palju tööd ega muud mõtestatud tegevust.

> *„Kodukordadega meil on nii palju asju keelatud. Me ei tohi ise midagi teha. Märkmikud näiteks. Ma ei saa aru, mis seal on halba. Mul on endal isetehtud märkmik laos ja mul võeti see ära, sest see on ise tehtud. Poes müüakse mingisugust jama. Ma ei tohi ise mitte midagi teha, sest vangla ei luba. See on haige mu meelest. Olen harjunud terve elu asju parandama või ise endale midagi tegema, aga nüüd ei tohi. Ja kui ma pean 12 aastat sellises kohas elama, et ma ei tohi midagi teha, midagi vastu võtta, ei tohi midagi anda. Siis milline inimene peaks minust saama, kui ma siit välja saan?“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Positiivne mõju

Kõige enam peeti positiivseks mõjuks seda, et vanglas viibimine on näiteks aidanud kaasa erinevatest **sõltuvustest vabanemisele** – lisaks narkootikumidest ja alkoholist eemale hoidmisele ei tohi vangla territooriumil ka enam suitsetada ning see on aidanud sellest sõltuvusest vabaneda. Eriti hästi toimiv on see pikemaajalisemate vanglakaristuste puhul.

Kuigi arvati, et vangistus iseenesest ei pruugi positiivses suunas inimest muuta, siis samas tunti, et vangla loob sundkeskkonna, mis mõnedel juhtudel soosib kinnipeetavate seas enesearenguga tegelemist ja esmakordselt oma tegude analüüsimist.

> *„Kindlasti kuus aastat tagasi ma olin vähem vaimselt arenenud. Kindlasti ma vanglasse tagasi ei taha tulla. Kas see on seetõttu, et mul on nii pikk karistus, võib-olla mingil määral, aga pigem seetõttu, et mul on muud huvid ja kui sa siin vanglas oled, siis sa tunned puudust väikestest*

asjadest, millest inimene väljas aru ei saa. /…/ Mulle meeldib palju lugeda, näiteks psühholoogiat. Mul on nii palju empaatiavõimet, varem isegi ei mõelnud, et kuidas võivad ennast tunda need ohvri lähedased. /…/ Ma ei ütleks, et see karistus on mind siin muutnud, sest tegelikult, kui ma tegelen iseendaga, kui otsustan, et loen ja mõtlen nende asjade üle, siis vangla pigem ei ole sundinud mind. Keskkond kindlasti on sundinud, aga ma ütleksin, et see on tõenäoliselt pigem tulnud minust endast." (isikuvastane kuritegu, vangistus)

Samuti tõid mitmed kinnipeetavad esile, et nad on vanglas **lõpetanud kooli ja omandanud ameti**. Tõdeti, et väljas olles poleks neid ümbritsev keskkond kindlasti seda soosinud ning nad oleksid praegusel hetkel veel ilma kesk- või mõnel juhul ka põhihariduseta.

Vene keelt emakeelena kõnelevad kinnipeetavad märkisid, et vanglas on nad saanud ära **õppida eesti keele**, mis on vajalik paljudes vangla pakutavates programmides osalemiseks. Keeleõpe toimib ka kahesuunaliselt – nii mõnigi eesti keelt emakeelena kõnelev kinnipeetav oli vanglas ära õppinud vene keele.

Mõju osas tõid mitmed esile, et karistus on pannud nad mõtlema, et nad kindlasti mitte kunagi enam midagi sellist ei teeks. Karistus ühelt poolt sundis ja teisalt andis võimaluse võtta aeg maha ning oma **tegude ja elu üle järele mõelda**. Mõisteti, et karistada saamine tõi esile selle, et elu ei ole hetkel õiges kohas ning vaja on mingit muutust. Vangistust nimetati pääsemiseks sellest, et neist oleks saanud paadunud narkomaan või alkohoolik.

Üks pikalt vangis olnud kinnipeetav arvas, et tõenäoliselt on ta tänu vanglasse sattumisele üldse elus ning et vangla **päästis ta veel hullemast**. Varasem elu ja keskkond olid sellised, mis oleksid ta kindlasti varem või hiljem mõne kuriteo toimepanemiseni viinud.

„Umbes 4 aastat pärast vangi sattumist hakkasin ma kõike uuesti läbi mõtlema. Ja ma ütlen sulle, et see karistus võis mu päästa millestki. Ma ausõna ei tea, aga mul on tunne, et minuga oleks midagi paha muidu võinud juhtuda, kui ma ei oleks siia sattunud. /…/ See periood on andnud mulle võimaluse kõik ümber hinnata, kaaluda erinevaid võimalusi ja edasi liikuda. See on mind palju aidanud. Ma olen praegu täiesti teine inimene ja see on kõige olulisem." (isikuvastane kuritegu, vangistus)

Seega mõisteti vangistuse kui karistuse eesmärki. Kuigi enamasti arvati, et karistuse pikkus võiks olla veidi lühem, mahtus see siiski sellesse vahemikku, mis sarnase kuriteo eest üldiselt mõistetakse.

4.4. Kriminaalhooldus

Üldine hinnang kriminaalhooldusele oli suures osas positiivne. Võrreldes vangistusega peeti seda kindlasti paremaks karistuse vormiks, kuna see võimaldab oma elu vabaduses edasi elada ja tulevikku planeerida. Kriminaalhooldus karistusena on iseenesest mõjus, kuna aitab jõuda arusaamani, et edaspidi midagi sarnast enam teha ei taheta. Mitmed leidsid, et nagu ka vangla puhul, aitas sellise karistuse mõistmine n-ö järje peale saada. Lisaks tundis üks narkokuriteo eest süüdimõistetu, et kriminaalhooldus aitas tal narkokaubanduse n-ö ringist välja tulla ning eelmine elu ja tutvusringkond selja taha jätta.

„Minu puhul on see karistus, mis ma praegu sain, just väga mõjuv minu jaoks. Ma olen aru saanud, et kui sinu ellu tuleb keegi, kellel on kriminaalne mõtlemisviis, siis see võib tulevikus minu jaoks palju negatiivsemalt lõppeda, kui see praegu lõppes. Ja et tuleb kohe midagi teha, et panna valiku ette, et kas mina või sinu need kriminaalsed asjad, või kohe ära minna." (narkokuritegu, kriminaalhooldus)

Samuti toodi esile, et karistusest teada saamine tuli kergendusena, kuna tajuti, et näiteks vanglakaristusega võrreldes ei mõjuta kriminaalhooldus edasist elu nii suurel määral.

> *„Mina sain aru nii, et kriminaalne hooldus ei mõjuta mu elu. See on ju nii, nagu mul polekski mingit karistatavust, nii nad mulle selgitasid. Kui sul on tingimisi, siis seda nähakse pärast, aga kriminaalhooldust ei nähta. Kui sa näiteks tööle lähed ja nii. Praegu mul töö juures seda loomulikult ei teata.“ (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

Kriminaalhooldus tundus intervjueeritutele õiglase karistusena ka siis, kui nende roll kuriteos oli n-ö väiksem ja oldi kellegi teise kaasosaline, samuti juhul, kui inimene ei olnud varasemalt karistatud.

> *„Ma arvan, et minu karistus on õiglane, just nimelt see karistus on õiglane, aga kui ma oleks näiteks mingi tingimisi saanud, siis ma oleksin küll natukene vastu vaielnud. Ma olen alati kõige selle (narko) vastu olnud ja ma saan aru, et siin on ka minu süü, aga mitte nii suur kui minu endisel elukaaslasel.” (narkokuritegu, kriminaalhooldus)*

Regulaarsed kohtumised kriminaalhooldajaga **aitavad kuritegu meeles hoida** ja sel moel n-ö joonel püsida. Just regulaarne kuriteo meelde tuletamine ning selle üle arutamine on asjaolu, mis intervjueeritute arvates on pannud nad oma kuritegu mõistma ning otsustama, et tulevikus midagi sarnast korda saata ei soovita. Kui mõne jaoks oli kriminaalhooldus ebavajalik ja mittetõhus ning õigusrikkuja kogemuses mõisteti see vaid „linnukese“ tegemise eesmärgil, siis kuulsime ka, kuidas kriminaalhooldajaga kohtumised on vajalikud selleks, et keegi süüdimõistetu ära kuulaks ning aitaks vajadusel kohaneda.

Kuigi kriminaalhooldust karistusena hinnati intervjueeritute sõnul enamasti õiglaseks, tundus see sarnaselt vangistusega enamasti liiga pikk. Leiti, et arusaam oma teo tagajärgedest tekib kiiremini. Nagu eelnevagi karistusliigi puhul, toodi intervjuu läbiviimise hetkel ühe karistuse mõjuna esile, et selle abil on tekkinud arusaam, et tulevikus ei soovita enam midagi sarnast korda saata.

4.5. Rahaline karistus

Rahalist karistust mõistetakse kriminaalkuriteo toime pannud õigusrikkujatele üldjuhul harva ning seetõttu on nende kogemuste hulk selles uuringus kasin. Arvamused rahalise karistuse kui sellise osas olid erinevad ja sõltusid ka sellest, milline on inimese rahaline olukord ja varasem rahaline taust – milliste summadega võidakse olla harjunud opereerima.

Hinnangud rahalise karistuse suurusele olid sarnaselt kohustustega väga erinevad, sõltudes õigusrikkuja varasemast taustast. Intervjueeritud arvasid, et kergemate süütegude puhul on rahaline karistus isegi tõhusam kui näiteks vangis viibimine. Samal ajal juhiti tähelepanu asjaolule, et „*rahatrahv“* karistusena ei pane tegelikult inimest mõistma oma teo tagajärgi. Üks rahalise karistuse saanud intervjueeritu ei pannud seda karistust kuidagi küsimärgi alla ning leppis talle mõistetud karistusega põhjendusel, et kui on seaduses midagi ette nähtud, tundub see õige.

Olenevalt enda karistusest anti hinnang ka rahalise karistuse ja ÜKT omavahelisele võrdlusele. ÜKT on aeganõudvam ning selle võrra kestab kohustuste täitmine kauem. Samas tõid intervjueeritavad esile, et näiteks väga suure rahalise karistuse mõistmise asemel oleks nende arvates mõistlikum karistus olnud ÜKT tegemine.

> *„Ma ütlen veelkord, et 14 000 on ikkagi väga suur raha selle eest, mida minu süüks peetakse. Oleksin nõus tegema kuskil vabatahtlikku tööd ja sellega kompenseerima. Et see (trahv), ma arvan ei ole proportsionaalne selle kuriteoga.“ (majanduskuritegu, rahaline karistus)*

Vahel oli kohustuste puhul lastud ka karistataval valida, kas soovitakse ÜKT-d või rahalist karistust. Süüdimõistetu jaoks oli see positiivne lahendus, kuna võttis arvesse tema igapäevaelu ning teisalt oleks valik võimaldanud täita oma kohustusi ka rahaliste vahendite puudumisel.

4.6. Oportuniteet

Oportuniteediga menetlusprotsessi lõpetamine pole ametlikult karistus, kuid kuna enamasti kaasnevad sellega erinevad kohustused, on see inimeste jaoks karistus tunnetuslikult. Kuna menetlusprotsessi oportuniteediga lõpetamisel ei jää märget karistusregistrisse, arvasid intervjueeritud, et see nende hilisemat elu ei mõjuta.

Kergemate isikuvastaste kuritegude ja joobes juhtimise puhul, mis oportuniteediga lõpetati, nähti selles pigem positiivset lahendust just eelkõige seetõttu, et karistusregistrisse ei jää märget. Majanduskuriteo sooritanu tunded olid aga kahetised: üldiselt arvas ta, et oportuniteediga lõpetamise võimalus on mõistlik ja oluline seetõttu, et võimaldab pikaleveninud menetluse **otstarbekuse** kaalutlustel lõpetada; samas tõi ta ühe olulise puudusena esile, et praegu puudub oportuniteedi korral süüdistataval võimalus kuritegu mitte omaks võtta. Vastupidi, praegu saab oportuniteediga lõpetamist tõlgendada süü omaksvõtmisena, mida on võimalik hiljem kasutada näiteks asitõendina.

> *„Täna on see, et ma kriminaalasja lõpetan oportuniteediga ära näiteks, aga see ei sega seda, et (riigiamet) läheb haldusmenetluses edasi ja küsib ikkagi sinu käest kogu selle toetuse tagasi eksole. Ja siis on see oportuniteet veel nagu lisatõend, et sa oled möönnud, et see tegu on tehtud.“ (majandus- ja korruptsioonikuritegu, oportuniteet)*

Tõdeti, et oportuniteediga lõpetamise puhul oli tegemist **õiglase lahendusega**, sest nii inimesele kui ka riigile on see parim variant. Ühelt poolt kulub menetlusprotsessile vähem erinevaid ressursse ning teisalt laseb see õigusrikkujatel oma elu jätkata. Joobes juhtimise puhul oportuniteediga lõpetanud intervjueeritav aga möönis, et tema arvates on see isegi **leebe karistus**, põhjendades, et protsess ise mõjus juba šokeerivana ning hoiab teda selle eest, et ta tulevikus midagi sarnast enam korda ei saadaks. Esmarikkujad, kes olid saanud lõpetada juhtumi oportuniteediga, tõid positiivsena esile, et sellega võeti arvesse nende varasemat tausta ja ka praeguseid kohustusi. Menetluse lõpplahendus ei tekitanud inimesele lisapingeid või komplikatsioone n-ö tavaellu naasmisel. Vahelejäämine ning menetluse protsess olid juba iseenesest karistuseks ning õpetlikud, et aidata hoiduda tulevastest õigusrikkumistest.

> *„Prokuratuur ju vaatas mu perekondlikku seisu ja kõike muud ja nad mõistavad, et ma ei istu teist korda joobes olekus rooli. Siis ei ole ju mõtet mult neid lube ära võtta. See teeb halba kõigile, riigile, minule, rahandusministeeriumile ja sotsiaalministeeriumile, kes mulle toetusi maksma hakkab/…/ Parem ja lihtsam on anda mulle võimalus ennast parandada, läbides programmi ja anda mulle võimalus mõistmaks, et rohkem nii teha ei tohi, kuna järgmine kord läheb juba halvemini. Mul on niigi kohutav olla, Kogu see protseduur on küllaltki piinlik, kõik see politsei autosse istumine ja puha.“ (joobes juhtimine, oportuniteet)*

Majanduskuriteo eest süüdimõistetu selgitas, et selle juhtumi tulemusena suhtub ta palju suurema ettevaatusega erinevatesse toimingutesse – ostab hangete koostamise pigem välise partneri käest sisse ega tee ise, kuna on hirm eksida ja teha mitmeti tõlgendatavaid vigu, mis ta praegusesse olukorda olid viinud.

Analüüsides intervjuusid, mis olid tehtud varasemalt karistatutega, kelle hiliseim menetlus oli lõpetatud oportuniteediga, võib järeldada, et igas olukorras ei pruugi see olla tõhusaim lahendus. Kui oportuniteet võib toimida hea lahendusena esmarikkujate puhul, siis korduvrikkumiste korral võib see küll menetlusprotsessi kiire lahenduseni viia, kuid tegelikult ei pruugi olla toimiv, kuna õigusrikkuja ei

mõista oma teo tagajärgi ja mõju. Täidetakse küll mõistetud kohustused ära, kuid tegelikkuses on algusest peale teada, et jätkatakse vanaviisi. Ühest läbiviidud intervjuust kumas tugevalt läbi see, kuidas oportuniteediga menetluse lõpetamine võib mõnel juhul tekitada ka karistamatuse tunnet.

> *„Ma pole esimest korda karistatud ja tundub, et ka mitte viimast korda. Seega liiga palju muretseda polnud vaja, aga karistus on mõjunud mulle hästi…“ (isikuvastane kuritegu, oportuniteet)*

4.7. Mõju ohvrile

Ohvri perspektiivi ei osatud sageli väga avada või sellele mõelda. Osade kuritegude puhul ei ole karistatute jaoks ka näiteks ohvrit olemas. Rääkides narkootikumide käitlemisest, **ei leita, et seal oleks olemas otsene ohver.** Kui inimene vabatahtlikult ostab narkootikume, siis see on tema poolt teadlik tegutsemine ning teda ei saa lugeda ohvriks, kellele on mingil moel kahju tehtud.

Ka majanduskuritegude puhul, kus vahendatakse välismaalt varastatud kaupu, või ka teatavat laadi varguste puhul ei leitud, et see tegu kellelegi otsest kahju oleks teinud. Kuna otsene ohver on n-ö mujal või teda ei suudeta ette kujutada, ei tekkinud intervjueeritutel ka tunnetust selles osas, millist mõju nende tegu võis kellelegi avaldada.

Kõige tugevamalt tunnetati ohvri olemasolu ja osati sellele mõelda isikuvastaste kuritegude puhul, kui oli olemas n-ö nime ja näoga ohver. Raskemate isikuvastaste kuritegude puhul ei soovinud mõned intervjueeritud ohvrist üldse rääkida, sest neil oli häbi. See, et ohvrist ei soovita rääkida, võib viidata lisaks häbitundele ka sellele, et **ohvrile mõtlemine oli ebamugav** ning lihtsam oli seda teemat vältida. Tapmise eest süüdimõistetud tõid esile, et ohver ei ole ainult see, kelle elu nemad võtsid, vaid praegusel hetkel on selleks pigem tapetu lähedased. Nende ees soovisid paljud vabandada või tegu kuidagi heaks teha, kuid arvati ka seda, et tõenäoliselt ei aita see lähedasi olukorraga toime tulekul.

> *„Noh, mul oli tegelt mõttes, et ma kirjutan selle poisi vanaemale ja vabandan, aga siis mõtlesin, et aga mis sellest kasu on? Teeksin sellega ainult paha ma arvan. Äkki teeb see teda veel vihasemaks…. Tegelikult oleks see ju puht enda pärast, et vabandada, et süda oleks rahul, aga mitte tema jaoks hea. Jah, see oleks olnud vale.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Oli ka juhtumeid, kus oli tegemist enesekaitsega, ning kahe inimese tapmise eest vangis olev intervjueeritav arvas, et kui tema ei oleks jõuliselt käitunud, oleks ta ise tõenäoliselt surnud. Kakluste korral tõdeti, et selles on alati kaks osapoolt ning süü on mõlemapoolne. Oli ka juhtumeid, kus arvati, et ohver on ise süüdi selles, et teda rünnati, näiteks isikuvastane kuritegu, kus ohver oli eelnevalt rünnanud süüdimõistetu tüdruksõpra, nii et süüdimõistetu läks omakorda tüdrukut kaitsma. Rääkides liikluskuritegudest, kus konkreetsel juhul ohvreid ei olnud, mõtiskleti siiski edasi, et kui oleks juhtunud õnnetus, oleks võinud ohvreid tegelikult olla rohkem.

On huvitav tõdeda, et keegi ei mõtestanud karistuse rolli ohvrile teo toimepaneku heastamisena. Ohvrist rääkisid intervjueeritavad täpsemalt siis, kui konkreetselt ohvrite kohta küsisime.

4.8. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses hinnanguga karistusele ja selle mõjule

Kinnipeetavate küsitluse tulemused näitavad, et üldiselt oleks vastanud pigem eelistanud vangistuse asemel mõnd muud karistusliiki, olenemata sellest, kui pikk on neile kohtu poolt mõistetud vangistus. Joonis 11 soojuskaart illustreerib, et vastanute hulgas oli kõige arvukamalt esindatud grupp, kellele mõistetud vangistus on pikem kui viis aastat ja kes eelistaks, et nende karistus oleks leebem. See kattub intervjuudes osalenud kinnipeetavate hinnangutega, mille kohaselt on vangistus küll õiglane

karistus, kuid see võinuks olla lühem. Teine silmapaistev grupp küsitluse tulemusel moodustub vastuste kombinatsioonist, kus mõistetud vangistus on samuti üle viie aasta pikk ning eelistatud oleks mõni muu karistuse liik.

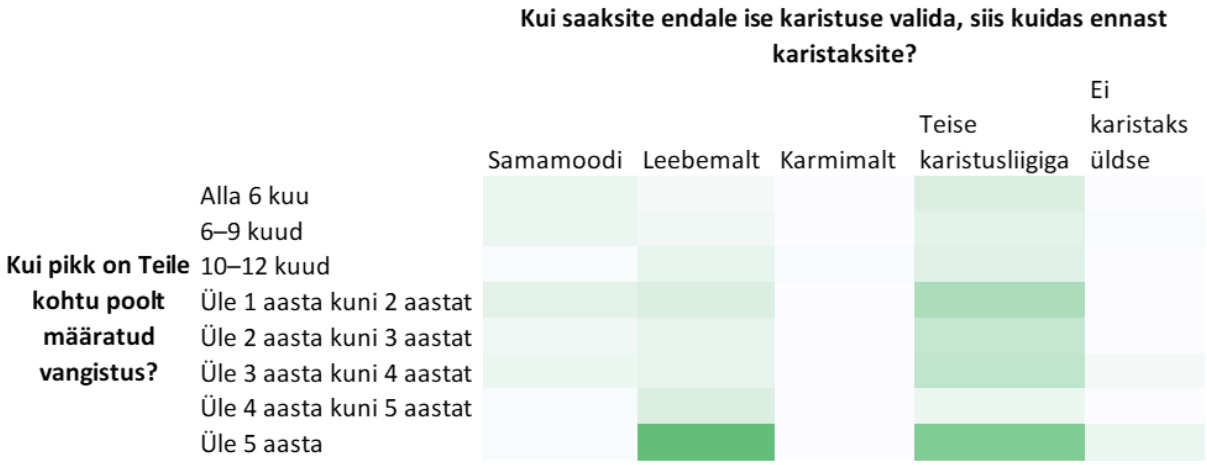

Joonis 11. Vastuste jaotus kohtu poolt mõistetud vangistuse pikkuse ja karistuse eelistuse vahel, kui saaks ise karistuse valida. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Vaadeldes, kuidas jagunesid kinnipeetavate vastused lähtuvalt sellest, kui mitu korda on neid varem karistatud (Joonis 12), siis enim on neid, kes eelistaksid, et neile oleks mõistetud teine karistusliik, seda nii nende seas, keda on varem karistatud kuni viis korda, kui ka nende seas, keda on karistatud kuus ja enam korda. Üldiselt eelistaksid kinnipeetavad ka, et neid oleks karistatud leebemalt, olenemata sellest, kas neid on varem karistatud kuni viis või kuus ja enam korda.

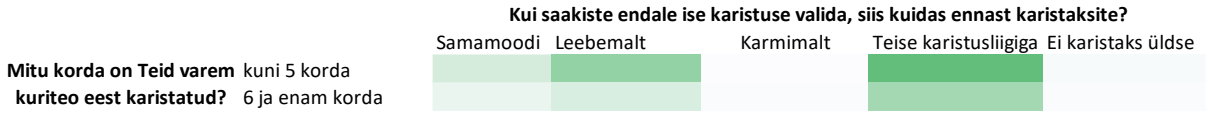

Joonis 12.Vastuste jaotus varasemate karistuste arvu ja karistuse eelistuse vahel, kui saaks ise karistuse valdia. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Küsisime nii kinnipeetavatelt kui kriminaalhooldusalustelt (Joonis 13), kas nende meelest oleks mõni muu meede karistuse asemel või kõrval neile mõjusam kui praegu mõistetud karistus (valida võis mitu vastusevarianti). Suurem osa kinnipeetavaid pidanuks mõnd muud mõjusamaks – neist enam eelistati tingimisi vangistust ja üldkasulikku tööd ning viimasena rahalist karistust. Vaid 14% kinnipeetavate antud vastustest kinnitas, et mõistetud karistus on piisavalt mõjus. Samas 38% kriminaalhooldusaluste antud vastustest kinnitas, et neile mõistetud karistus on piisvalt mõjus. Teisi võimalikke meetmeid mõistetud karistuse asemel valiti mõnevõrra vähem.

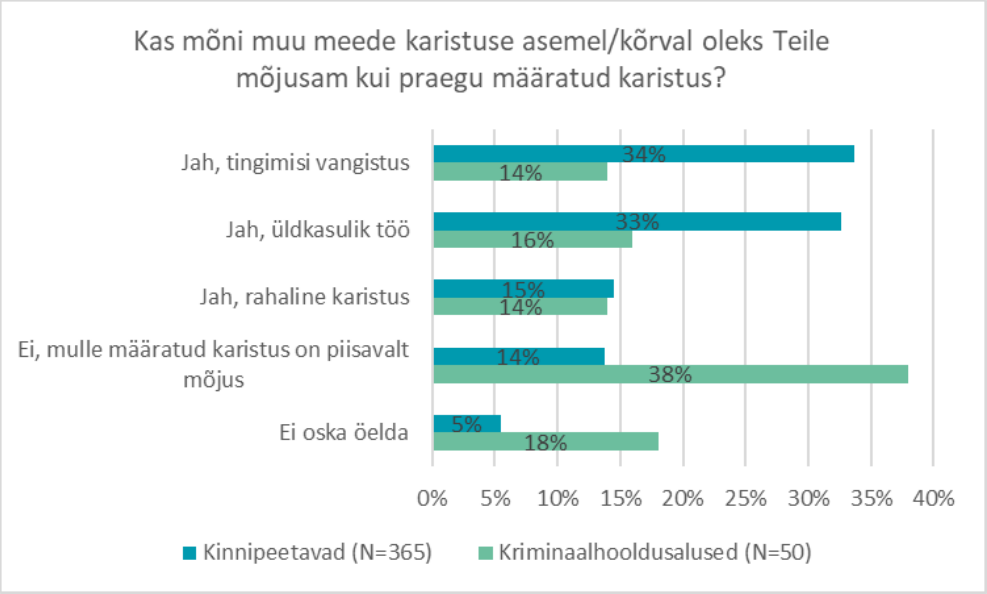

Joonis 13. Vastajate osakaalud lõigetes, kas mõni muu meede karistuse asemel/kõrval oleks mõjusam kui praegu mõistetud karistus. Allikad: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022, Kriminaalhooldusaluste küsitlus, 2022.

Intervjuudega sarnaselt näitas vanglates läbiviidud küsitlus, et 86% vastanutest on varem kuriteo eest karistatud. Seega domineerib küsitletute seas selge korduvrikkumise muster. Varem karistatute, nii kinnipeetavate kui kriminaalhooldusaluste seast veidi enam kui pooled on karistatud kaks kuni viis korda (Joonis 14).

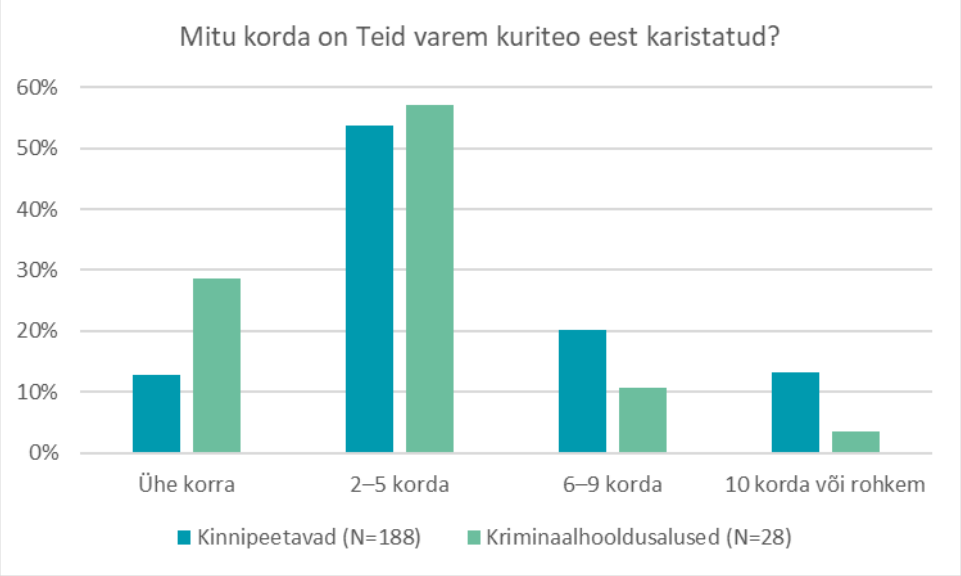

Joonis 14. Varasemate karistuste arv varem kuriteo eest karistatute hulgas. Allikad: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022; Kriminaalhooldusaluste küsitlus, 2022.

Analüüsides, mitu korda on kinnipeetud vastajaid varem kuriteo eest karistatud ja kas vastaja hinnangul on lihtne pärast mõistetud vangistust vabanedes hakkama saada ilma uusi õigusrikkumisi toime panemata, on näha, et palju on vastajaid kategoorias, keda on varem kuriteo eest karistatud kuni viis korda, kuid kes leiavad siiski, et pärast vangistust on lihtne hoiduda uutest õigusrikkumistest. Need on märgitud tumedama rohelisega (Joonis 15). Enam vähem võrdselt on kuus ja enam korda

karistatud vastajate hulgas nii neid, kelle hinnangul pigem on lihtne pärast vangistust ilma uusi õigusrikkumisi toime panemata hakkama saada, kui neid, kelle meelest pigem ei ole lihtne.

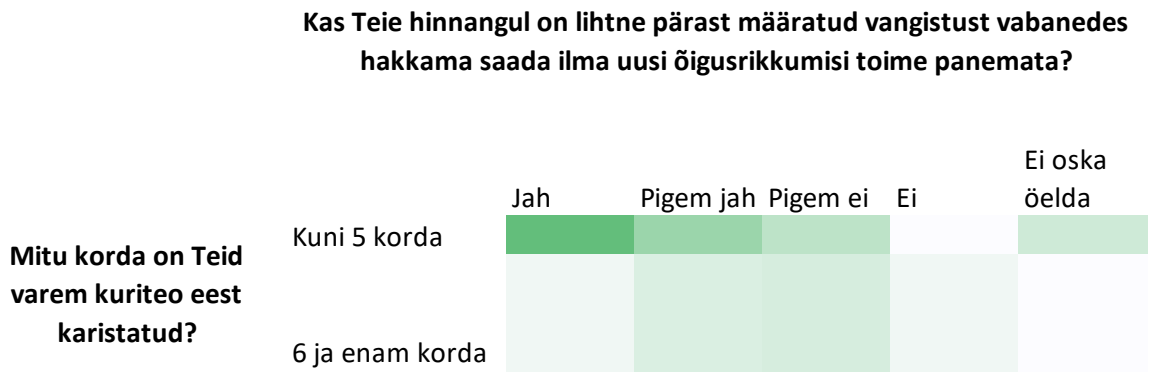

Joonis 15. Vastuste jaotus varasemate karistuste arvu ja hinnangute vahel, kas pärast mõistetud vangistust vabanedes on lihtne hakkama saada uusi õigusrikkumisi toime panemata. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Soovisime ka küsitluse abil teada, mida karistus õigusrikkujate elus reaalselt muudab. Selleks paluti hinnata, mil määral vastajad nõustusid kaheksa väitega (Joonis 16). Kaks neist olid pigem abstraktsed – võime mõista kahju ühiskonnale ja ohvrile – ülejäänud pigem karistatava igapäevaelu puudutavad. Kinnipeetavate hulgas oli enam neid (40%), kes leiavad, et karistus ei aita mõista ühiskonnale tehtud kahju, kui neid, kelle meelest karistus aitab seda mõista (30%). Samas on nende osakaal, kelle meelest vangistus aitab mõista ohvrile tekitatud kahju, üsna sarnane nende vastanute osakaaluga, kelle meelest karistus seda mõista ei aita.

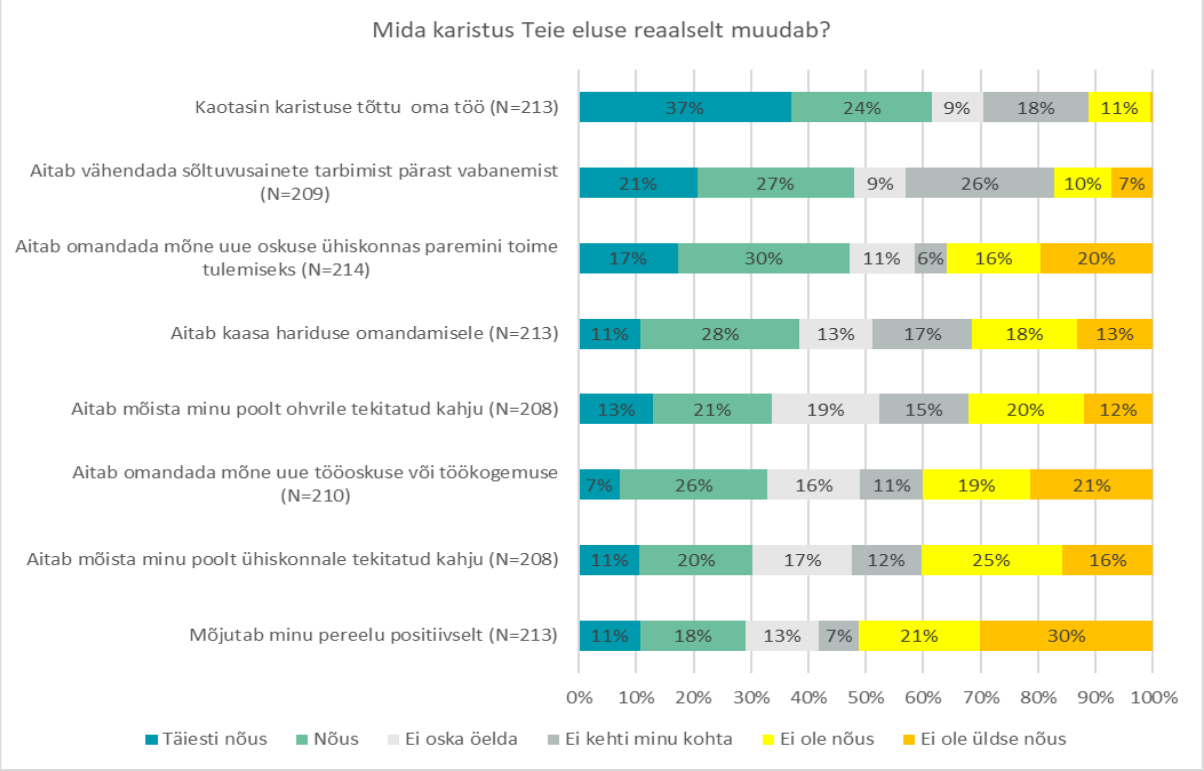

Joonis 16. Hinnangud sellele, mida karistus õigusrikkujate elus muudab nõustumise kategooriate lõikes. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Kõige suuremaks hindasid kinnipeetavad mõju oma töökohale, sest 61% kinnitas, et kaotas karistuse tõttu oma töö. 51% vastajatest leidis, et karistus ei mõjutanud tema pereelu positiivselt. Neid võib pidada ilmselt karistuse negatiivseteks mõjudeks. Üsna positiivseks hinnati küsitluse põhjal karistuse mõju sõltuvusainetest vabanemisele (48%), mida kinnitasid ka läbiviidud intervjuud, ja mõne uue oskuse (näiteks oma tunnete/impulssidega toime tulemine, oma lähedastega suhete hoidmine) omandamisele, et ühiskonnas paremini toime tulla (47%). Hariduse omandamisele aitab vangistus kaasa 39% ning uute tööoskuste või kogemuste saamisele 33% vastanute hinnangul.

Küsitlusele vastanud kriminaalhooldusaluste hulgas oli samuti selgelt enam neid, keda oli ka varem kuriteo eest karistatud. Nende hulgas oli enim neid, keda on varem karistatud kaks kuni viis korda. Need tulemused kattuvad kinnipeetavate küsitluse tulemustega. Pooled vastajad leidsid, et neile mõistetud karistus on piisavalt mõjus, kuid enam kui pooled vastanutest karistaks end teise karistusliigiga või leebemalt, kui saaks endale ise karistuse valida.

Soovisime ka teada, mida muudab karistus kriminaalhooldusaluste elus. Teistest olulisemaks[71] peeti seda, et karistus aitab vähendada sõltuvusainete tarbimist, mõjutab pereelu positiivselt, aitab omandada mõne uue oskuse ning aitab mõista ohvrile tekitatud kahju.

Tuleb meeles pidada, et oportuniteediga lõppenud süüasjade küsimustikule vastas vaid 23 inimest, kuid kõige olulisemana nägid vastajad positiivset mõju pereelule ning võimalust omandada mõni uus oskus ühiskonnas paremini toime tulemiseks. Kaks väidet puudutasid seda, kas mõistetud kohustused aitavad mõista kannatanule või ühiskonnale tekitatud kahju, ning üle poolte vastajatest arvasid, et need väited ei kehti nende kohta või ei osanud nad öelda, kas selline mõju on olemas.

4.9. Kokkuvõte

- Hinnang karistusele sõltub teistest sarnastest kuritegudest – karistus on ebaõiglane, kui kaasosalised või sama paragrahvi järgi süüdimõistetud on saanud tajutult leebema karistuse.
- Paremini kommunikeeritud ja otsustusprotsessi selgitatud karistust tunnetati õiglasemana.
- Kui endal süüd ei nähta, tundub iga karistus ebaõiglane.
- Kui intervjueeritavad tundsid, et nende taustaga on karistuse mõistmisel arvestatud, tundus karistus õiglasem ning sellega lepiti parema meelega.
- Avaliku elu tegelaste jaoks on protsess iseeneses juba karistus. Protsess tekitab mainekahju ka siis, kui süüd lõpuks ei tõestata.
- Avalikkuse tähelepanu saanud juhtumitel on lähedastele negatiivne mõju.
- Vangistust nähti kinnipeetavate poolt peamiselt õigustatud karistusena, kuid selle pikkus oleks võinud olla lühem.
- Vangistuse negatiivse mõjuna tajuti seda, et inimene võib sattuda halba seltskonda
- Võrdlusena noortevanglaga, kus on motivatsioonipaketid ja võimalus oma igapäevaelu rohkem suunata, on vanglas elu ülimalt reglementeeritud
- Vaimse tervise teemadest tegeletakse vanglas peamiselt sõltuvustega ning muud probleemid jäävad tagaplaanile.

[71] Variandi „Täiesti nõus“ või „Nõus“ on valinud vähemalt pooled ehk 19 vastajat.

- Ennetähtaegse vabanemise tingimused on intervjueeritavatele ebaselged. Praegu tajutakse seda sageli ka vaid ohjeldamismeetmena.
- Vangla positiivse mõjuna tunnetatakse võimalust sõltuvustest vabaneda ning hariduse ja ameti omandamist. Samuti nähti positiivsena eesti keele ära õppimist.
- Vangistus eraldas varasemast keskkonnast ja päästis hullemast tulevikust.
- Kriminaalhooldust tajuti mõjusa karistusena, kuna see ei lase uut kuritegu teatud ajal korda saata. Samal ajal on aga võimalus vabaduses oma eluga jätkata.
- Kohtumised kriminaalhooldajaga hoiavad kuritegu meeles, lisaks on olemas inimene, kes kuulab ära ja vajadusel aitab igapäevaelu küsimustega.
- Hinnang rahalise karistuse mõjule sõltub inimese sissetulekust ja varasematest harjumustest rahaga ümberkäimisel.
- ÜKT-d peeti mõjusamaks kui rahalist karistust, kuna see kestab ajaliselt kauem. Samuti on see toimiv alternatiiv, kui trahvi ei ole võimalik maksta.
- Oportuniteet võimaldab menetluse lõpetada otstarbekuse eesmärgil ning laseb väiksemate esmarikkumiste korral õigusrikkujal oma eluga edasi minna. Selles nähti ka n-ö uue võimaluse andmist.
- Oportuniteedi puhul peaks olema võimalik õigusrikkujate arvates end mitte süüdi tunnistada.
- Korduvrikkujate puhul võib oportuniteet tekitada karistamatuse tunnet.
- Karistuse tähendust kuriteo ohvrile ei analüüsita ning kõikide kuritegude puhul ohvri olemasolu ka ei tajuta.
- Isikuvastaste kuritegude sooritajatel on sageli ohvri ja tema lähedaste ees häbi, kuid selle probleemiga ei tegeleta.
- Karistust ei tajunud ükski intervjueeritav ohvrile või laiemalt ühiskonnale teo heastamisena.

5. Elu pärast karistuse kandmist

Elu jätkamine pärast karistuse kandmist on kõige tundlikumaks küsimuseks vangistusest vabanemisel. Teiste karistuste puhul, kui inimene on saanud oma tavalist elu jätkata, ei ole muutus pärast karistuse ära kandmist igapäevaelus niivõrd suur. Vangist väljasaamisel on oluline taasühiskonnastamine ning seda soodustavad ja takistavad tegurid. Varasemalt karistatud tõstsid ühe olulisema teemana esile töö leidmise, sest karistatute suhtes on ühiskonnas ja tööandjatel palju stigmasid ning hirme, mis töö leidmist takistavad. Seetõttu pöördutaksegi sageli tagasi n-ö vana raja peale. Samas toodi esile, et vangistuses viibimine **ei anna võimalust õppida ega harjutada ise toime tulemist**. Vanglas on elu tugevalt reglementeeritud ning kinnipeetavatel ei ole võimalust langetada ka väikeseid neid puudutavaid otsuseid, mis omakorda viib selleni, et vabaduses ei osata ega juleta neid teha.

Neile, kes on vangistuses olnud pikemalt, valmistaks raskusi ka üleüldine kohanemine eluga vanglast väljas. Toodi esile, et enam ei teata, kuidas välismaailm toimib ja peab kõike uuesti õppima hakkama. Pikemat aega vangis viibinud noored tõdesid, et ühelt poolt vajab uuesti õppimist see, millist keelt inimesed kasutavad, teisalt võib raskusi tekitada kohanemine uute tehnoloogiatega.

> *„Ma ei oska midagi teha, siis pean hakkama õppima elu, masinaid, nutiseadmeid. Pean töökoha leidma, pean seal töötama ja nii palju asju, mida pean õppima hakkama, et osata elada väljas. Praegu ei oska vist mitte midagi ma arvan. Keevitada oskan.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Kui vangistus oli aidanud inimesel välja saada kuritegude toimepanekut soodustavast ringist ning olla eemal neid negatiivselt mõjutavatest inimestest, **on vabanemisel üheks võtmeküsimsueks, kas naasta vanasse keskkonda või mitte**. Üks intervjueeritav arvas, et vanglas viibimine aitas tal välja saada *„nõiaringist“*, kus ta eelnevalt viibis. Ta oli enda jaoks välja mõelnud, et ei soovi kindlasti samamoodi jätkata, seega pidi ta kaaluma võimalusi, mida pärast vabanemist teha. Kinnipeetaval oli ka võimalik varem vabaneda, kuid intervjueerimise hetkel ta ei olnud kindel, kas ta seda tahab. Ta kartis, et kui ta vabaneks praegu, naaseks ta tõenäoliselt vanasse keskkonda ja ka vanad harjumused ning elu jätkuksid samal viisil. Lisaks omandas intervjueeritu praegu vanglas haridust, mis jääks välja saades tõenäoliselt poolikuks.

> *„Ma kaalun veel, kas ma lähen koju, või lähen rehabilitatsioonikeskusesse. Koju ma väga ei taha minna, oma võruga, kui aus olla. /…/ Pigem lähen ravin ennast edasi, või siis istun siin vangis edasi nagu esialgu määratud sai, täispika aja. Ma tahan ikka ravida ennast, et alkoholi sõltuvusest lahti saada. Mul on uus elu eesmärk nüüd. /…/ Siin istudes tujud muutuvad pidevalt, kord tahad juba kiiremini siit võruga välja saada. Teinekord jälle mõtled, et ehk on parem ikka siia pikemalt jääda et keskkool saaks lõpetatud. Kevadeni vähemalt. Kui ma isegi rehabilitatsioonikeskusesse lähen siis neil kooli kui sellist ei ole. Seal ma selle kooli lõpetatud ei saa.“ (joobes juhtimine, vangistus)*

Skeptilisemad kinnipeetavad rääkisid, et eks vanglas on palju plaane, kuid millised nendest ja mil moel realiseeruvad, ei tea kunagi keegi ette. Kuigi alati lubatakse, et enam vangi tagasi ei tulda ega taheta seal viibida, on sellegipoolest suur osa kinnipeetavaid korduvkaristatud.

> *„Selle aja jooksul kui ma olen vangis olnud, olen näinud inimesi, kes on kuus korda vangi tagasi tulnud. /…/ Nad lihtsalt ei tea, kuidas elada. Ja neil kõigil on sama mure…ja nad ei saa väljas hakkama ja siis tuleb välja, et kui pole vangis, surevad kuskil üledoosi tagajärjel. Ja selliseid inimesi on väga palju.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Vangist väljudes on enamusel süüdimõistetutest suured **hagid ja võlad.** See raha tuleb aga kuskilt teenida – kinnipeetavate töötasu on nii väike, et sellega vangis olles oma hagide kulusid katta pole

võimalik. Rahalised kohustused on ka üks suuremaid takistusi n-ö uue elu alustamisel. Kui ka inimene leiab töö, siis peab ta väga suure hulga töötasust maksma hagide katteks. Teatud ajaperspektiivis on see tõenäoliselt talutav, kuid kui väga pika perioodi jooksul läheb suurem osa sissetulekust automaatselt kohustuste katmiseks, võib see mõjuda mittemotiveerivalt. See omakorda võib viia inimesi trikitamise ja mustalt töötamise juurde.

> *„Muidugi nad esitasid hagi ka, kuskil äkki ma ei mäleta 10 000 euro lähedal, kohus määras selle. Selles suhtes see karistus ei ole aidanud seda [rahalist karistust] hüvitada. Sellist tööd siin vanglas on vähe, siin on küll tööstus, aga tööstuses on maks. 30 kohta ja meid on 900. See n-ö sektori koristamine, majandustöö, mis ma alla tunni aja päevas teen, makstakse kinnipeetavale 63 senti, 20 protsenti läheb vabanemisfondi, 50 protsenti läheb hagide katteks. Kindlasti ei aita see mul hüvitada rahaliselt oma tegu.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Kui üldiselt ei räägitud palju sellest, et pärast vangistusest vabanemist soovitakse Eestist ära kolida, siis mõned intervjueeritud seda siiski teha mõtlesid. Ühelt poolt oli põhjuseks see, et välismaal on rohkem võimalusi ja kõrgem palgatase ning see võimaldab oma kohustustest kiiremini vabaneda. Teisalt oli oluliseks teemaks ka puhtalt lehelt alustamine, et minna keskkonda, kus keegi õigusrikkujat ei tunne ning kuhu karistus temaga kaasa ei tule.

> *„Kui ma eelmine kord vanglast enne tähtajaliselt välja sain mõtlesin minna abikokaks õppima, aga seal läks kõik käest ära, kaklused tulid, inimesed provotseerisid mind. Läksin sealt ära kuna, ma ei tahtnud olla provotseeritud. Olen impulsiivne. Seega jah. Järgmisel aastal ma vaatan, mis saab. Kui lähen abikokaks, siis ettevaatlikult. Kui ei siis lähen koju tagasi. Mõtlesin internetiga tegeleda. See oli mul plaanis. Instagram, Youtube... Ja selliseid võimalusi on kõige rohkem Venemaal, seega pean Venemaale mingiks ajaks kolima.” (mitu kuritegu, vangistus)*

Lisaks Eestist ära kolimisele peeti üheks uuesti alustamise variandiks ka seda, et kolitakse Eesti siseselt või suuremasse linna, kus on võimalik olla anonüümne.

Riigis pettumine või solvumine oli ka üks põhjus, miks vestluse hetkel nähti end kindlasti Eestist lahkumas. Tapmiskatse eest vangis olev intervjueeritav, kes on oma karistusest pool ära kandnud, rääkis näiteks, et kui talle ei anta võimalust ennetähtaegselt vabaneda, siis tema kindlasti lahkub Eestist, kuna ei soovi sellises riigis elada, mis talle uut võimalust ei anna.

Olulise aspektina toodi esile **tekkinud mainekahju**, mis jääb ka pärast karistuse ärakandmist inimesega kaasas käima. Avalike ja meediatähelepanu saanud kohtuasjade puhul on mainekahju ka üks osa karistusest ning see mõjutab väga tugevalt inimeste tulevikku – kriminaalkaristuse korral ei ole võimalik enam töötada riigiametites, osaleda poliitikas või ka näiteks teha karjääri Kaitseliidus.

> *„Kahtlemata sellised süüdimõistmised jäävad saatma elu lõpuni. Ta võib ju kustuda, aga kui ma kirjutan midagi lehes või meedias sõna võtan, siis ajakirjanikud lisavad sinna ju juurde, et tegemist on isikuga, kes on süüdi mõistetud selles ja selles paragrahvis. See ju käib kaasas ja jääb paraku kaasas käima.“ (omastamine ja võltsimine, tingimisi vangistus)*

Samuti on mainekahju tuntav sellisel juhul, kui elatakse maapiirkondades, väiksemates kogukondades. Omamata isiklikku kokkupuudet inimesega, liiguvad jutud kuriteost ja inimesest väikeses kogukonnas kiiresti ning see võib mõjutada ka kogukonnaliikmete suhtumist karistatu lähedastesse.

Lisaks juba varasemalt käsitletud mainekahjule mõjutab inimest tuleviku osas ka see, et eraettevõtjatel võib olla keerulisem kliente leida. Näiteks ei tohi teatud juhtudel karistatud isik pakkuda riigile osasid teenuseid ning mainekahju võib ka mõjutada klientide suhtumist ettevõttesse. Majanduskuriteo eest süüdimõistetud intervjueeritav tõi ka näiteks esile, et karistus võib temal tulevikus ka oma ettevõttes muuta klientide saamise keerulisemaks, kuna teatud märk on küljes.

5.1. Kuriteo toimepanekut mõjutavad tegurid

Seoses inimeste kohanemisega pärast karistust rääkisime ka sellest, mis on need tegurid, mis võiksid mõjutada inimest nii, et ta sooritab mõne uue kuriteo. Samuti arutasime, millised tingimused peavad täidetud olema, et enam mitte kunagi seadust rikkuda. Seda, mis tingimustel võiks jälle kuriteo sooritada, ei osatud väga öelda. **Inimestel endil oli arusaam ja lootus, et enam nad kuritegusid toime ei pane**. Seega rääkisid nad pigem ise sellest, mida neil on vaja, et nad kuritegusid enam ei teeks.

Peamiselt joonistus välja, et inimestel on tarvis **eesmärki**, mille nimel tegutseda, mis aitaks end joone peal hoida ja mitte kuritegusid toime panna.

> *„Kindlasti, mis aitaks – mõtestatud tegevus. Kui mul oleks mõtestatud tegevust ja millegi poole püüelda…kui mul seda ei ole…Miks inimesed ikka lolluseid teevad, võib-olla sama põhjus, miks kinnipeetavad kuritarvitavad ravimeid, ei ole tegevust, sealt võib välja kujuneda, mis võib inimest panna toime panema kuritegu.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Kaks kõige olulisemat tingimust, mis peaksid täidetud olema, olid lähedaste ja pere (või tugiisiku) olemasolu ning võimalus tööd teha ja ise endale elatist teenida. Ühelt poolt on tähtis, et näiteks vanglast vabanedes oleks inimesel olemas **keegi ja miski, kelle nimel elada ja pingutada**, teisalt see, et lisaks ise oma põhivajaduste katmisele oleks tegevust, millega oma aega sisustada. Lähedaste puhul toodi esile ka seda, et neile ei soovita enam pettumust valmistada ning seetõttu ka rohkem kuritegusid toime ei panda.

> *„Abikaasa ei tohi ära minna. Mis tingimused… laske mul lihtsalt elada, laske mind välja, andke mulle töökoht. Tehke nii, et kõike palka ära ei võetaks, et ma saaksin selle keevitaja palga kätte ja saaks iga kuu makse teha. Laske mul tasuda võlad riigile. Saan nii hakkama, kui abikaasa on olemas. Siis polegi muud vaja.“ (isikuvastane kuritegu, vangistus)*

Tööd leida ei ole aga kerge, kuna karistustega on seotud väga palju stigmasid, mis takistavad tööandjatel kriminaalselt karistatud isikuid tööle võtmast. Korduvalt vangistuses viibinud kinnipeetavad rääkisid, et eelmistel kordadel oligi pärast vabanemist kõige keerulisem endale tööd leida ja elatist teenida.

Tugiisiku olemasolu, kes aitab olukorraga kohaneda, on väga tähtis. Kui inimene on olnud kaua ühiskonnast isoleeritud, võib vahepeal toimunud muutustega olla keeruline toime tulla. Tugiisikutena tõsteti esile näiteks endisi kinnipeetavaid, kes teavad, millised raskused kohanemisel ees seisavad ning oskavad oma kogemusest tulenevalt ka teisi toetada.

Kui suurema osa intervjueeritute jaoks olid endiselt olemas pere, kelle juurde näiteks vabanedes elama minna või kes toetaks väljas hakkama saamisel, siis „*lastekodulastel*“ samu võimalusi ei olnud. Sageli pole neil head turvavõrku, kuhu tagasi pöörduda, ning seepärast võivad nad peagi uuesti kuritegelikule teele asuda.

> *„Ma arvan, et selles mõttes mul on vedanud, et mul on pere ja sõprade toetus olemas. No siin istuvad poisid, kes on lastekodust ka. Neil ei ole ju üldse [kuhugi minna].“ (isikuvastane kuritegu, vangla)*

Õigusrikkujad, kes olid kuriteo toime pannud narko- või alkoholijoobes, rääkisid intervjuudes, et neile seatud alkoholi või narkootikumide kasutamise keelud koos sellega kaasneva kontrolliga aitavad neil hoida pea selge. Samas vestlesime ühe noormehega, kelle üheks tugevaks kuriteo sooritamise põhjuseks oli alkoholi mõju all olemine ja kes ise ei arvanud, et alkoholi tarbimine kuidagi mõjutab tema tajusid ja käitumist nii tugevalt, et ta võiks seetõttu veel mõne kuriteo toime panna. Seega ei näinud ta ka vajadust, et peaks tulevikus alkoholi tarbimisest hoiduma.

„Ma ütlen ausalt. Ütlesin programmi ajal ka, et karsklaseks kindlasti ei hakka, aga kõvasti vähendan kogust. /…/ Mingi paar korda kuus kuskil nädalavahetusel kuskil peol ma arvan et noh ma ei suuda hoiduda. Aga 100 protsenti ma arvan, et saan kogust vähendada.“ (isikuvastane kuritegu, vangla)

Mõnel intervjueeritaval oli samas keeruline esile tuua tingimusi, mis aitaksid tulevikus seadusekuulekas kodanik olla – elus on liiga palju juhuslikkust ning ei soovita ennustada.

5.2. Ülevaade küsitluse tulemustest seoses eluga pärast karistuse kandmist

Ka küsitluse raames pidid vastajad hindama, millistel tingimustel võib juhtuda, et nad sooritaksid õigusrikkumise uuesti. Joonis 17 olev graafik näitab, et üldiselt kaldusid kinnipeetavad arvama (75%), et nad ei sooritaks õigusrikkumist uuesti. Ülejäänud välja pakutud tingimuste puhul jäi vahemikus 50–80% vastajad samuti pigem arvamusele, et nad ei sooritaks õigusrikkumist uuesti, olenemata sellest, kas nad teaksid, et neile mõistetaks teistsugune karistus, kas karistus oleks kergem, kas nad oleksid tarbinud alkoholi või narkootikume, kas nad kaotaksid enese üle kontrolli, kas oleks raha vaja või kas nad teaksid, et ei jää vahele. Kõigi väidete puhul ei osanud ligi viiendik öelda, kas neil tingimustel võiksid nad õigusrikkumise uuesti toime panna. See võib viidata suhtumisele, et uued potentsiaalsed õigusrikkumised on palju seotud juhuslikkusega, mida väljendasid ka mõned intervjueeritavad.

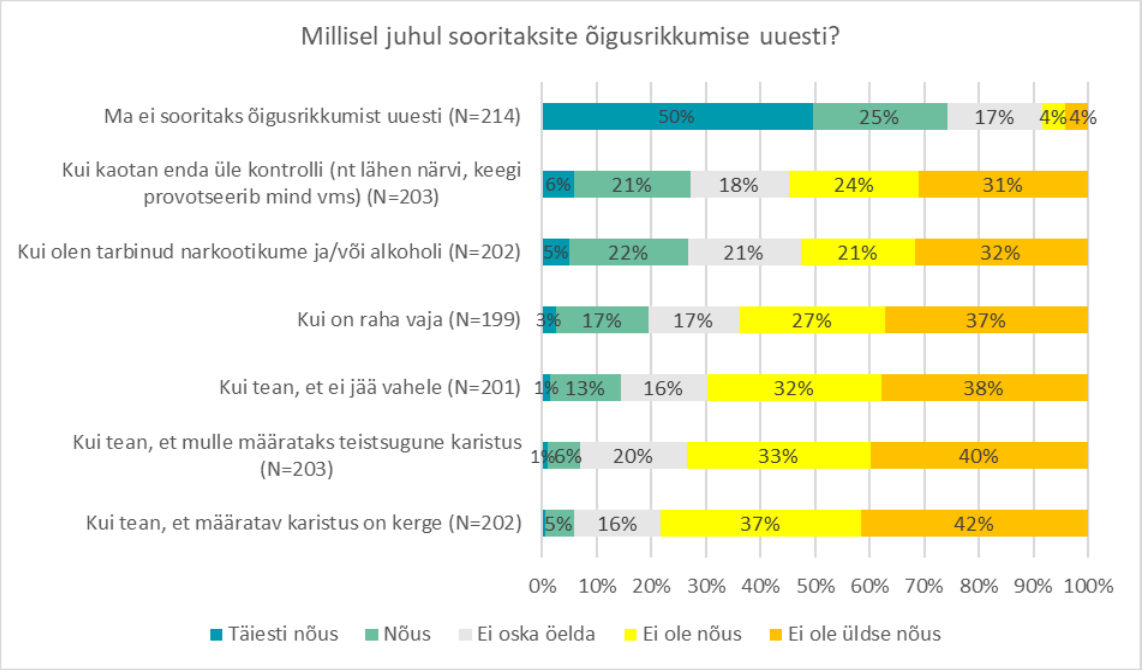

Joonis 17. Hinnangud sellele, millisel juhul sooritaks õigusrikkujad rikkumise uuesti nõustumise kategooriate lõikes. Allikas: Õigusrikkujate küsitlus vanglates, 2022.

Ka enamik kriminaalhooldusalustest leiab, et ei sooritaks õigusrikkumist uuesti. Kõiki väiteid, mis pakkusid erinevaid eeltingimusi, mis võiksid viia uue kuriteoni, hindas suurem osa vastajad variantidega „Ei ole nõus“ või „Ei ole üldse nõus“.

Ka need vastajad, kelle süüasi lõppes oportuniteediga, peavad vähetõenäoliseks, et nad sooritaksid õigusrikkumise uuesti. Suurem osa vastajaid ei sooritaks õigusrikkumist uuesti, olenemata sellest, kas nad teaksid, et ei jää vahele, kas oleks raha vaja, kas nad kaotaksid enda üle kontrolli, kas nad oleksid

tarbinud narkootikume ja/või alkoholi, kas nad teaksid, et karistus on kerge või pereelus toimuks negatiivne muutus.

5.3. Kokkuvõte

- Taasühiskonnastamisel on oluline, et inimesel oleks eesmärk, mille nimel elada ja tegutseda. Pere, lähedaste ja töö olemasolu aitab tulevikus kuritegevusest hoiduda.
- Vangla elu on väga tugevalt reglementeeritud ega valmista ette iseseisvaks toimetulekuks väljaspool.
- Töö leidmine karistatu jaoks on väga raske, sest inimestel on palju eelarvamusi.
- Vabanemise võtmeküsimus on see, kas keskkond toetab inimese muutust ja uue elu alustamist või viib tagasi vanade harjumuste juurde.
- Vangist vabanedes on sageli inimestel suured võlad, mis teeb puhtalt lehelt alustamise väga raskeks.
- Eestist plaanitakse ära kolida siis, kui tuntakse, et võlgade maksmiseks siinsest palgatasemest ei piisa või kui ollakse riigis pettunud.
- Mainekahju mõjutab ka seda, millistesse ametitesse on võimalik tulevikus kandideerida.
- Tugiisikud on olulised ja aitavad kohaneda muutustega pärast vabanemist, leida töö ja uut kogemust mõtestada.

6. Kokkuvõte ja soovitused

Teostatud uuringu põhjal võib öelda, et õigusrikkujad ei protesteeri üldiselt mõistetud karistuse vastu ega väida, et neid ei peaks tehtud kuriteo eest karistama. See jäi kõlama kõigist läbiviidud intervjuudest. Ainus erinevus seisnes küsitluse tulemustes nende õigusrikkujate puhul, kelle karistus oli pikem kui viis aastat. Nemad leidsid, et karistus võiks olla leebem või oleks neid pidanud karistama teise karistusliigiga. See on ka mõneti loogiline, et karmimate karistusmäärade puhul soovitakse leebemat karistust.

Intervjueeritute hulgas oli enim neid, kelle karistuseks oli pikema- või lühemaajalisem vangistus, seega on vangis viibivate õigusrikkujate hinnangud karistuse mõjule siinses uuringus kõige representatiivsemad. Teiste karistusliikide puhul on väiksema intervjueeritute arvu tõttu konkreetseid näiteid vähem ning esindatud väiksema hulga õigusrikkujate hinnang nende karistusele. Sama loogika kehtib ka läbiviidud küsitluste puhul, kus enim järeldusi on võimalik teha Tallinna vangla kinnipeetavate küsitluse baasilt, sest seal oli vastamismäär kõige kõrgem. Samas, nagu eelnevas ülevaates järeldasime, tajuvad intervjueeritavad ka neile mõistetud kohustusi osana karistusest, mistõttu annavad ka näiteks hinnangud rahalisele kohustusele või järelevalvele informatsiooni selle kohta, kuidas võiksid õigusrikkujad sarnase eesmärgiga karistusi tajuda.

Teisalt tuleb esile tuua, et valimi hulgas olid esindatud need, kes praegusel hetkel veel karistust kannavad. Neid, kelle karistus oleks intervjuu hetkeks olnud ära kantud ilma ühegi seotud kohustuseta, meie intervjueeritute seas ei olnud. Seega saame järeldusi teha vaid selle kohta, kuidas oma tulevast käitumist hinnatakse sellel hetkel, kui karistust kantakse ning on olemas karistuse vahetu kogemus. Ehk intervjueeritute vaatest on tegemist n-ö ideaalstsenaariumi ning tulevase soovitava käitumisega. Kuigi üle poole intervjueeritutest olid korduvkaristatud, oli neil näiteks endiselt tugev veendumus, et tulevikus nad kindlasti enam ühtegi õigusrikkumist korda ei saadaks. Sarnaselt intervjuudega toovad ka küsitlused esile, et suurem osa õigusrikkujaid ei näe ennast tulevikus uusi õigusrikkumisi toime panemas. Selle baasilt võib väita, et karistuse kandmise hetkel ei oska intervjueeritud hinnata, kas ja milline mõju võiks karistusel endal olla nende tulevasele käitumisele.

Samas saab intervjuudest järeldada, et karistus kui selline ei pruugigi omada niivõrd suurt rolli tuleviku käitumises. Korduvkaristatute puhul olid peamisteks kuriteo toimepaneku põhjusteks ning soodustajateks alkoholi- ja narkojoobes olek ning paljudel juhtudel ka madalad sotsiaalsed ning toimetulekuoskused. Samuti leidsid korduvkaristatud, et pärast karistuse kandmist on kohanemine keeruline, kuna on raske leida tööd, ning vangist vabanenuna ei osata ka väljas n-ö hakkama saada. Paljudel juhtudel oli tutvusringkond ning selle mõju see, mis viis inimese kuritegelikule teele tagasi. Sujuv ja toetatud üleminek karistuse kandmiselt vabanemisse aitaks õigusrikkujatel n-ö tavaellu naasta.

Suures osas on õigusrikkujate hinnangud karistuse mõjule tervikuna seotud kommunikatsiooni teemaga, mida käsitlesime teises peatükis. See, kuidas karistust tajutakse, sõltub väga tugevalt tervest menetlusprotsessist ja sellest, kas õigusrikkujad mõistavad endale mõistetud karistuse ja kohustuste eesmärki. Kui tuntakse, et neile on liiga tehtud või pole karistuse põhjuseid selgitatud piisavalt, tundub karistus ebaõiglane ning kellegi välise poolt peale surutud. Austav ja arvestav suhtumine menetlusprotsessis ning õigusrikkujate endi kaasamine karistuse mõistmise protsessi annab võimaluse neil endil kaasa rääkida ning seeläbi ka võtta suurem vastutus tagajärgede eest. Väga tugevalt tuli ka esile asjaolu, et puudub kontakt ohvriga ning seeläbi nähakse ja tajutakse tugevamalt vaid enda vaatenurka juhtunust, mistõttu on laiemaid kuriteo tagajärgi keerulisem mõista. Olenevalt kuriteost tasuks leida võimalusi, kuidas aidata õigusrikkujatel mõista oma teo tagajärgi mitte vaid

menetlusprotsessis osalenud ametnike kirjelduste kaudu vaid läbi vahendatud päriselu kontakti ohvriga.

Kui küsisime intervjueeritutelt, millised tingimused peavad olema täidetud, et nad enam ühtegi kuritegu toime ei paneks, toodi esile erinevaid tegureid, mis neid aitaks. Kindlasti on tähtis, et pärast karistuse kandmist oleks võimalik iseseisvalt toime tulla, et oleks olemas töö, mis võimaldab ära elada. Samuti on väga oluliseks teguriks lähedaste olemasolu, kelle nimel pingutada, või üldisemas mõttes eesmärk, mille nimel elada. See näitab, et ainuüksi karistuse abil võib olla keeruline mõjutada seda, kas inimene paneb mõne kuriteo toime või mitte. Pigem tuleks läbi mõelda, kuidas ühelt poolt aidata protsessi käigus õigusrikkujal päriselt mõista oma teo tagajärgi ning selle eest ka ise vastutus võtta. Teisalt tuleks tegeleda põhjustega, mis on õigusrikkuja viinud selleni, et ta kuriteo üldse toime pani, ning läbi mõelda, kuidas toetada karistusele järgnevalt iseseisvat hakkamasaamist ja toimetulekut.

Tulevikus tasuks kindlasti uurida ka seda, kuidas karistuse lõplikult ära kandnud õigusrikkujad toime tulevad ning millised tegurid aitavad neil hoiduda uusi kuritegusid toime panemast või millised on võimalikud takistused tavaellu naasmisel. Siin võib paralleelina tuua esile ka küsitluse, kus ülekaalukas osa vastanutest leidis, et karistuse mõistmisel ei arvestatud nende perekonna, rahaliste kohustuste, töö ega muuga. Õigusrikkujate igapäevase olukorra suurem arvestamine karistuse mõistmisel võib olla ka üks tegureid, mis aitaks karistatutel tulevikus retsidiivsust vältida.

Järgnevalt toome uurimisküsimuste lõikes välja uuringu põhitulemid.

1. Milline on õigusrikkuja jaoks karistuste eesmärk tervikuna?

Dokumendianalüüsist selgus, et karistuste üldine eesmärk peaks olema ennetada ja vähendada tuleviku kuritegude tõsidust, luues samal ajal võimalused uute õigusrikkumiste ärahoidmiseks. Intervjuudes toodi põhjendusena välja, et vangistuse puhul on eesmärgiks õigusrikkujate isoleerimine, mis omakorda peaks vähendama tuleviku õigusrikkumisi. Kriminaalhoolduse puhul nenditi, et meede distsiplineerib õigusrikkujat ja aitab inimesi õigele teele juhtida.

Kõige raskem oli mõistetud karistuse eesmärgist aru saada majandus- ja korruptsioonikuritegude sooritajatel, kus teostatud neli intervjuud näitasid, et ükski intervjueeritav ei tunnistanud oma süüd. Süü mitte tunnistamine tulenes sellest, et teostatud õigusrikkumine ei olnud üheselt mõistetav ja arusaadav – nende hinnangul oli tihti tegemist näiteks eksimusega seaduste tõlgendamisel, mitte korruptsiooniga, ning neile ei seletatud täpselt, mida nad valesti tegid.

Küsitluste vastustest ilmnes, et karistuse eesmärgiks on reageerida teole ehk karistada kurjategijat õigusrikkumise eest, panna kurjategija mõistma oma teo tagajärgi ja aidata kurjategijal hoiduda edasiste õigusrikkumiste toimepanemisest. Kõige vähem nõustuti väitega, et karistusel pole eesmärki.

Intervjuudest ja küsitlustest jäi kõlama hinnang, et karistuse eesmärki selgitati menetlusprotsessis vähesel määral.

2. Milline on õigusrikkuja jaoks talle mõistetud karistuse mõju?

Vanglakaristust hindasid karistatud õiglaseks, kuid enamasti liiga pikaks, nõustudes üldjoontes, et isoleerimine ühiskonnast on vajalik. Karistusliigist sõltumata tunti oma sooritatud kuriteo pärast enamasti häbi. Kriminaalhooldusalused suhtusid oma karistusse pigem heakskiitvalt ja kergendatult ning tõid välja kriminaalhooldajate positiivse mõju nende edasisele käitumisele.

Karistuse mõju hinnates eristusid selgelt vanglas läbiviidud intervjuud, kus suurem osa intervjueeritavatest ei tundnud, et vangistus aitaks erilisel määral tehtu üle järele mõelda. Pigem kinnistab kogu vanglasüsteem arusaama, et häid tulevikuväljavaateid kinnipeetavatel pärast vabanemist ei ole. Positiivse mõjuna nähti sõltuvustest vabanemist, kahepoolset keelekümblust ning hariduse omandamist. Neid arusaamasid kinnitas ka läbiviidud küsitlus, millele vastanud kinnipeetavad pidasid alternatiivseid meetmeid vangistusest mõjusamaks. Samuti näitas küsitlus, et

karistusel oli mitmeid muid negatiivseid tagajärgi nagu töö kaotus ja halb mõju pereelule. Sarnaselt intervjueeritavatega oli küsitluses osalenute jaoks vangistuse peamine positiivne mõju sõltuvustest vabanemine.

Avalikus elus või kohalikus kogukonnas rohkem tuntud süüdimõistetute hinnangul algas nende karistuse mõju juba enne otsust ehk kinnipidamisega. Üldiselt tähendas see neile senise karjääri lõppu, ka õigeksmõistva otsuse korral raskendas tekkinud mainekahju teatud ametites töötamist.

3. Milline on hinnang menetlusprotsessile ning karistuse täideviimisele?

Väike osa intervjueeritavatest arvas, et nad said menetlusprotsessist täielikult aru. Suurema osa (eelkõige nooremate ja esmakordsete) õigusrikkujate jaoks oli ebaselge, millises menetluse etapis mida tehakse ja millal on võimalik küsida täpsustavaid küsimusi. Menetlusprotsessi hinnati üldiselt korrektseks ega tunnetatud, et selle käigus oleks kinnipeetavate õiguseid rikutud.

Samuti toodi intervjuudes esile puudulikku kommunikatsiooni, kuna põhjuseid, miks selline karistus õigusrikkujale mõisteti, enamasti ei selgitatud. Õigusrikkujad üritasid seda tavaliselt ise mõtestada, võttes peamiselt aluseks teiste, nende hinnangul sarnastele õigusrikkumistele vastavad karistused.

Mitmed süüdimõistetud tundsid, et nende kinnipidamine oli liiga jõuline ega arvestanud nende kaasuse eripära.

4. Kuidas mõistab ja mõtestab õigusrikkuja oma tegu?

Õigusrikkujad püüavad üldiselt kaasa mõelda ja enda jaoks oma õigusrikkumist mõtestada. Eriti kehtib see vanglakaristuse saanute puhul. Näiteks 70% vanglates küsitletutest pigem mõistavad või mõistavad täielikult, miks neile selline karistus mõisteti. Enamasti mõtestatakse seda esimeses uurimisküsimuses välja toodud karistuse eesmärgist lähtuvalt.

Üks oluline osapool õigusrikkumistes on ohver. Ohvriga samastumine oli uuringu intervjueeritavate jaoks raske. Näiteks ei mõistetud narkokuritegude puhul potentsiaalse ohvri olemasolu, isikuvastaste kuritegude sooritajatele oli aga ohvrist rääkimine ülimalt ebamugav ja sellele üritati pigem mitte mõelda.

5. Milline on õigusrikkuja hinnang tulevikule?

Oma hinnangutes elule pärast karistuse kandmist eristusid uuringus selgelt kinnipeetavad ja teiste karistusliikidega õigusrikkujad. Kuigi vanglas on üksikud head võimalused (nt võimalus haridust omandada), siis üldiselt ei aita vangistus kaasa uute oskuste omandamisele ega suurenda väljavaadet pärast karistuse kandmist iseseisvalt toime tulla. Siinkohal tulid esile ka hagid ja võlad, mille katmine vangistuse ajal ei ole praktiliselt võimalik. Tuleviku kuritegude toimepaneku tõenäosust mõjutas kõigi intervjueeritavate jaoks peamiselt inimese üldise tugivõrgustiku olemasolu.

Läbiviidud küsitlustes oli valdav tunnetus, et õigusrikkumisi ei sooritataks enam uuesti. Kuna enamik kinnipeetavatest olid korduvad õigusrikkujad, siis oleks edasistes uuringutes oluline uurida, miks õigusrikkumised aset leidsid, mõistmaks, mis viib korduvale retsidiivsusele olukorras, kus kinnipeetavate enda hinnangul nad enam õigusrikkumisi toime ei paneks. Samuti oleks oluline põhjalikumalt uurida ja paremini mõista, mil moel saaks kinnipeetavaid toetada pärast vabanemist, et nad enam õigusrikkumisi toime ei paneks.

6.1. Soovitused

1. Avatud ja austav kommunikatsioon tagab sujuvama protsessi ja rahulolevamad osapooled

Kommunikatsioon on võtmeteema terves menetlusprotsessis, mis omab mõju sellele, kuidas karistust tõlgendatakse ja hinnatakse. Kommunikatsiooni ei tohi mõista vaid ühepoolse info edastamisena ja otsuste dikteerimisena, vaid tähtis on mitmepoolne suhtlus, kuulamine, vestlemine ja koos arutamine. Oluline on rohkem suhelda ja selgitada menetluse erinevaid protsesse ning selle etappe, et vältida teadmatust, segadust ja mõistetamatust.

Pikemate protsesside puhul, kui seotud olevad inimesed vahetuvad, on oluline see, et kõikidel oleks ka isiklik kokkupuude süüdistatavaga. Näiteks üks intervjueeritav, kelle protsess oli kestnud juba kaheksa aastat tõi välja, et tal on mitu prokuröri vahetunud, kuid ükski neist ei ole temaga isiklikult suhelnud ning tugineb vaid varasematele materjalidele.

Suhtluse osas toodi inimlikuma lähenemise vajadust tugevalt välja vangistuses viibivate süüdimõistetute puhul. Kui praegu on kinnipeetavate ja valvurite suhtlus reguleeritud, siis avatud ja austava kommunikatsiooni osaks on ka see, et üksteisega võib suhelda. Positiivsena toodi teiste riikide võrdluses esile seda, et valvuritel on rohkem ka sotsiaaltöötajate või psühholoogide roll.

Soovitame

- !! Prokuröride vahetumise korral võiksid nad ise süüdistatavaga kontakti luua, et lisaks olemasoleva materjaliga tutvumisele ja vahendatud kogemusele saada rohkem infot süüdistatava tausta ja nägemuse kohta ning seeläbi ka kõigi vaateid arvesse võttev pilt juhtumist.
- !! Leida viise, kuidas võimaldada valvurite ja kinnipeetavate omavahelist suhtlust, et see sisaldaks rohkemat kui vajalike korralduste esitamist.
- !! Kohandada ametnike (ennekõike uurijad, prokurörid, kohtunikud, valvurid) väljaõppe ja koolitamise süsteemi selliselt, et see valmistaks neid ette mitmepoolseks ja avatumaks suhtluseks süüdimõistetute ning kinnipeetavatega.

2. Süüalustele võiks rohkem selgitada miks neile selline karistus mõisteti ja mis on karistuse eesmärk

Täna ei selgitata süüdistatavale piisavalt, miks vastav karistus mõisteti. Intervjuudes toodi näiteid, kuidas kohtunik loeb ette otsuse ja milliste paragrahvide alusel inimene on süüdi mõistetud, kuid sellele ei järgne põhjendust, miks mõisteti just see konkreetne karistus. Eriti menetlusprotsessis esmakordselt olevad õigusrikkujad ei mõista neid juriidilisi otsuseid ja selle tagamaid. Oma karistust võrreldakse kaasosaliste või nendega, kes on sarnase kuriteo korda saatnud. Juhul kui teiste karistused on leebemad, tekitab see õigusrikkujates trotsi – ei mõisteta, mille alusel antud karistus mõisteti ja miks teistel, nende jaoks sarnastel juhtudel mõisteti leebem karistus.

Meie hinnangul aitab karistuse selgitamine õigusrikkujatel paremini mõtestada, miks neile vastav karistus mõisteti ning sellisel juhul on karistus ka mõjusam. Läbiviidud uuring näitab, et õigusrikkujatel on kõik eeldused kaasa mõtlemiseks olemas. Näiteks mängisime intervjueeritavatega läbi neli kaasust, mille käigus said õigusrikkujad mõista erinevate kuriteoliikide eest ise karistuse. Kuritegude kohta andsime minimaalselt infot. Pea kõik intervjueeritavad küsisid kaasuste kohta lisainfot (nt kas oli kordusrikkumine, mis oli kuriteo sooritamise põhjus jne), pidades õigusrikkumisega seotud asjaolude ja tausta mõistmist ülimalt oluliseks, ilma milleta ei olnud nende hinnangul võimalik karistust mõista. See eksperiment näitas, et õigusrikkujatel on kõik eeldused olemas, mõistmaks miks vastav karistus mõisteti.

Soovitame:

- !! Leppida kokku, kelle ülesanne on menetlusprotsessis selgitada õigusrikkujale, miks talle just selline karistus mõisteti.
- !! Selgitada õigusrikkujatele kõike menetlusprotsessis toimuvat, alates selle erinevatest osadest ja etappidest kuni otsuste ja põhjendusteni, võimalikult lihtsas keeles.
- !! Selgitada õigusrikkujale, miks talle antud karistusmeede määrati ja mis on selle eesmärk, sh mida karistusega soovitakse saavutada.

---

3. Süüdistataval on vaja abi, et oma kuritegu mõista

Karistuse mõistmise protsessi üks osasid on aidata süüdistataval mõista oma õigusrikkumist ja selle mõju. Kui karistatule selgitatakse, miks antud karistus mõisteti, siis siit on oluline astuda samm edasi ja näidata, milline on kuriteo mõju. Uuringu käigus selgus, et kui kuriteos oli näiteks ohver, siis ohvriga õigusrikkujal protsessi käigus erilist kokkupuudet ei olnud. Sellest lähtuvalt suudeti ka väga vähesel määral ohvriga samastuda, näha ning mõista tema vaatenurka toimunust.

Taastava õiguse põhimõtete kasutamine aitaks õigusrikkujatel paremini mõista oma kuritegu ning selle mõju. Tuginedes intervjueeritute kogemusele, näeme aga ühe väljakutsena seda, et taastava õiguse praktikate laialdasem rakendamine tähendaks paljude menetlusprotsessi osapoolte jaoks olemasolevate praktikate ning ka mõtteviisi muutmist. See on keeruline protsess, mis ei juhtu üleöö ning mille eelduseks on see, et kõik menetlusosalised (prokuratuur, kohtu jt osapooled) peavad ka ise uskuma, et nende töö õigusrikkujaga annab tulemust.

Soovitame:

- !! Kui kuriteol on ohver, tasuks mõelda, kuidas luua ohvrile ja õigusrikkujale toetav ning turvaline võimalus omavaheliseks suhtluseks. See võiks õigusrikkujal aidata ka paremini mõista teise poole vaatenurka ning seeläbi rikkumise mõju ohvrile.
- !! Leppida kokku, kelle ülesanne on ohvri ja õigusrikkuja vahelise konflikti vahendamine.
- !! Kasutada taastava õiguse põhimõtteid ja meetodeid laialdasemalt, et aidata õigusrikkujatel mõista oma rikkumist ja selle laiemat mõju.

‼ Justiitsministeerium võiks pakkuda regulaarselt koolitusi taastava õiguse rakendamise kohta, rõhuga konkreetsetel kaasustel, kus taastava õiguse lähenemist saaks rakendada.

4. Liialt jõulisel kinnipidamisel on negatiivne mõju protsessi sujuvusele ning lähedastele

Majanduskuritegudes süüdistatavad tõid välja, et kinnipidamine on osade intervjueeritute kogemuses liialt jõuline ning selleks valitakse hetk, mis teadlikult võib süüdistatava jaoks olla ebamugav. Näiteks toodi intervjuudes juhtumeid, kus avaliku elu tegelasi peeti kinni ning pandi käed raudu avalikus kohas või pikalt jälgimise all olev süüdistatav peeti kinni hetkel kui ta viis last lasteaeda. Käeraudade kasutamine ei ole kõikide süüdistatavate puhul vajalik, piisaks lihtsast käsuks kaasa tulla. Intervjueeritavate jaoks oli avalik kinnipidamine väga raske, mis tekitas omakorda trotsi õiguskaitseorganite ja kogu menetlusprotsessi vastu.

Konfidentsiaalsem kinnipidamisprotseduur ja ka selle selgitamine õigusrikkujale (nt ei ole soovitav laste ees kinni pidada, kuna kahjustab süütuid osapooli) aitaks uurimismeeskonna hinnangul teatud tüüpi õigusrikkujatega suhtluses luua algusest peale konstruktiivsema tooni, kuna ollakse nendega arvestava kinnipidamise protseduuri eest pigem tänulikud, kui vihased.

Soovitame:

‼ Majanduskurjategijate kinnipidamise puhul hinnata, kas avalik kinnipidamine teenib oma eesmärki ja on proportsionaalne, arvestades õigusrikkumise olemust.

5. Avalikkuse tähelepanu enne süüdimõistvat otsust põhjustab ebavajalikku mainekahju

Majanduskuritegudes süüdistatud intervjueeritavad tõid välja, et prokuratuur tihti ei mõtle, milline on nende tegevuste otsene mõju süüdistavate lähedastele ja tema mainele. Avalikkusele edastatud pressiteated süüdistatavate kinnipidamisest loovad juba mulje sellest, et inimene on kuriteos süüdi. Avaliku elu tegelaste puhul kaasneb kinnipidamise ja protsessiga suurenenud meediahuvi, milles alati ei võeta arvesse, et süüd ei ole veel tõestatud. Ka hilisema õigeksmõistva otsuse puhul on võimalik leida infot protsessi ja süüdistuse kohta ning see tekitab inimestele suurt mainekahju.

Soovitame:

‼ Prokuratuuril kaaluda ja läbi mõelda oma kommunikatsioon – millist infot on mõistlik ja vajalik kinnipidamise ning protsessi kohta avalikkusele edastada enne seda, kui inimene on kuriteos süüdi mõistetud.

6. Tausta ja perekondliku olukorra arvesse võtmine karistuse mõistmisell on tähtis

Pere ja õigusrikkuja tausta arvesse võtmine on karistuse mõistmisel õigusrikkujatele ülimalt oluline. Intervjueeritavad tõid välja, et seda tihti ka tehti (nt jäeti maapiirkonnas alles load) ning selle eest oldi väga tänulikud. Kui karistus on oma olemuselt negatiivne sunnimeede, siis uurimismeeskonna hinnangul aitaks selge kommunikeerimine konkreetsete näidetega, et karistuse mõistmisel võeti arvesse ka õigusrikkuja tausta, palju kaasa karistuse aktsepteerimisele.

Soovitame:

‼ Karistuse mõistmisel alati selgitada, kuidas karistus võtab arvesse õigusrikkuja perekonda ja tausta.

Mõistame, et selline lähenemine töötab kõige paremini kergemate õigusrikkumiste korral, kuid seda printsiipi rakendades on võimalik karistatute seas tekitada ka teatavat tänutunnet õigussüsteemi suhtes.

7. Karistuse mõistmise protsess on raskesti mõistetav

Karistuse mõistmise protsessis kasutatav sõnavara on paljudele raskesti mõistetav ning seetõttu ei mõisteta sageli ka tervikprotsessi ning enda rolli selles. Näiteks esmaste õigusrikkujate jaoks on see veel eriti keeruline, sest lisaks spetsiifilisele sõnavarale on uudne ka tervikprotsess ja selle erinevad etapid ning võimalik ajakulu. Võõra sõnavara tõttu ei pruugi süüdistatavad lõpuni aru saada isegi sellisel juhul kui neile alguses asju selgitatakse. Intervjuudes räägiti, et sageli ei saada aru, millises järjekorras toimingud toimuvad, kes on seal osalised ning milline on kahtlustatava võimalus protsessis kaasa rääkida.

Kui karistuse mõistmise protsessi ei mõisteta, siis see vähendab õigusrikkuja jaoks selle usaldusväärsust ja loob fooni, et protsess pole läbipaistev.

Soovitame:

‼ Karistuse mõistmise protsessi kohta võiks kaaluda lihtsate visuaalsete infomaterjalide koostamist, mille saaks õigusrikkujatele anda. Seal peaks olema visuaalselt etappide lõikes välja toodud, mis ajal milline toiming aset leiab ja millistes etappides saab kahtlustatav ise oma tunnistuste ja valikutega osaleda. See võimaldab õigusrikkujal erinevatel hetkedel üle vaadata, millised on menetlusprotsessi etapid ning ennast nendeks ette valmistada.

8. Õigusrikkujaid on mõistlik kaasata karistuse mõistmise protsessi

Intervjuudes kaasuste üle arutlemine näitas, et õigusrikkujad oskavad ja suudavad karistuse mõistmise protsessis kaasa mõelda. Teiselt poolt näitas uuring, et õigusrikkujaid ennast

menetlusprotsessi käigus karistuse mõistmise protsessi kaasatud ei olnud ehk seda, millise karistuse nad ise endale mõistaksid ja miks, ei küsitud.

Need küsimused võivad õiguskaitseorganite silmis kõlada küll naljakad, kuid õigusrikkujate suurem kaasamine karistuse mõistmise protsessi on uuringu põhjal vajalik, et karistatu võtaks teadliku vastutuse karistuse kandmise ning selle mõtestamise eest. Näiteks intervjuudes tõid korduvad õigusrikkujad välja, et üks põhjuseid, miks nad vanglasse tagasi sattusid on see, et vanglas on elu nii reguleeritud ja kõik, mida tegema peab, öeldakse ette. Ka väiksemaid otsuseid ei ole üldjuhul võimalik ise langetada ning seetõttu on neid hiljem keeruline teha ka vabaduses olles.

Õigusrikkujate laiem kaasamine suurendaks nende hilisemat toimevõimet ning julgustaks neid ka oma teo üle sügavamalt järele mõtlema. See omakorda võiks osaliselt vähendada korduvaid õigusrikkumisi.

Soovitame:

‼ Karistuse mõistmise protsessi kaasata suuremal määral ka õigusrikkujaid endid, küsides neilt, millise karistuse ja miks nad endale mõistaksid. Üheks võimaluseks on lasta õigusrikkujatel valida mitme samaväärse karistuse vahel.

---

9. Oluline on tegeleda vaimse tervise teemadega terviklikult

Intervjuudest selgus, et alkoholi- ja narkootikumisõltuvust diagnoositakse ning toetavad programmid aitavad neid probleeme lahendada. Samal ajal ilmnes, et muude vaimsete probleemide diagnoosimise ning seega ka nendega tegelemine on tagaplaanil, kuigi need võivad samaväärselt olla üheks kuritegude toimepanemist soodustavaks teguriks. Intervjueeritavad tõid esile, et isegi kui nad olid oma vaimse tervise probleemidest ise teadlikud, siis näiteks vangis olles neid probleeme eirati ning puudus tugi nendega toimetulekuks.

Soovitame:

‼ Proovida mõista, kas kuriteo sooritamise üheks põhjuseks võib olla mõni vaimse tervise probleem.

‼ Kuulata ja arvestada õigusrikkujate endi hinnangut oma vaimsele tervisele.

‼ Leida võimalus, kuidas igal õigusrikkujal oleks võimalik kohtuda nõustajaga, kes aitaks aimu saada inimese vaimsest tervisest ning võimalikest kuriteo toimepanemist soodustavatest teguritest.

---

10. Õigusrikkujate toetamine pärast karistuse kandmist on oluline

---

Pärast karistuse kandmist vajavad õigusrikkujad abi ja tuge, et igapäevase eluga edasi liikuda. Olenevalt karistuse tüübist ja pikkusest võib inimene vajada nõustamist väga erinevatel teemadel – alates psühholoogilistest teemadest kuni lõpetades igapäevaste asjaajamistega. Näiteks võiks

aidata taasühiskonnastamise protsessile kaasa kogemusnõustamine või tugiisik, kellel võib ka endal olla varasemast sarnane kogemus. Ühelt poolt oskavad nemad oma kogemusele tuginedes paremini märgata ja nõu anda ning teisalt võib see aidata ka tugiisikul endal paremini toime tulla.

Intervjuudest ilmnes, et kriminaalhooldus karistusena toimis ka toetavalt – see aitas intervjueeritavate hinnangul end järje peal hoida ja oli mõjus karistus. Samuti toodi välja kriminaalhooldajate positiivne mõju ning mõnel juhul toimisid nad õigusrikkuja jaoks näiteks psühholoogiliste nõustajatena. Meie hinnangul näitab see selgelt, et mida rohkem õigusrikkujatega tegeleda, seda positiivsem ning tulemuslikum on lõppmõju. Intervjuude põhjal saame väita, et kriminaalhooldajatel on olnud positiivne mõju õigusrikkujale oma teost arusaamisel. Oluline on sealjuures see, et õigusrikkujal on olemas see inimene ja kontakt, kellega suhelda ja kelle poole abi saamiseks pöörduda. Kui kriminaalhoolduse kogemuse baasilt oleks võimalik nõustamisvõimalusi laiendada ka teistele karistuse liikidele, looks see paremad eeldused hilisemate õigusrikkumiste vältimiseks.

Soovitame:

- ‼ Arendada tugiisikute ja kogemusnõustamise süsteemi.
- ‼ Luua õigusrikkujatele senisest rohkem nõustamisvõimalusi, mis aitaksid pärast karistuse kandmist tavaellu naasta ja seal kohaneda.

---

11. Tänane vanglasüsteem ei toeta tavaellu naasmist

Uuring näitas, et enamasti kaasnesid karistusega ka rahalised kohustused. Kõik kinnipeetavad ei tundnud, et neil oleks vanglast vabanedes raske tööd leida, kuid korduvkaristusega intervjueeritavad tõid siiski esile, et endise kinnipeetavana on tööd keeruline leida. Samuti valmistasid muret suured finantskohustused. Näiteks vanglates ei ole täna oma võlgade teenindamine praktiliselt võimalik, kuna töökohti on vähe, töötamise järjekord on väga pikk ning töötasu on sealjuures väga väike. Nii tekib olukord, kus kinnipeetavad on lisaks muudele tavaellu naasmist takistavatele teguritele ka vanglast vabanedes võlgades. See omakorda loob eeldused uute õigusrikkumiste toimepanekuks.

Vanglates töö tegemise võimaldamine aitaks kaasa kinnipeetavate rehabiliteerimisprotsessile, tagades neile vanglast väljudes töökogemuse ning võimaluse majanduslikult puhtalt lehelt alustada. Samuti ilmnes, et vangla tugevalt reguleeritud süsteem ei toeta hilisemat toimetulekut väljaspool vanglat – keskkonnas, kus oma igapäevaste vajaduste eest tuleb ise hoolitseda.

Põhjused, miks inimesed kuriteo toime panid, on erinevad. Seetõttu võib neil edukaks taasühiskonnastamiseks olla vaja tegeleda erinevate oskuste arendamisega.

Soovitame:

- ‼ Leida võimalusi, kuidas saaks kinnipeetavaid vanglates senisest suuremal määral tööhõives rakendada ning lasta neil oma isiklikku toimetulekut puudutavaid pisemaid otsuseid langetada.
- ‼ Võimaldada kinnipeetavatel osaleda programmides, mis aitaksid neil arendada vajalikke oskusi (näiteks sotsiaalsed oskused, enesekontroll jne) ja tegeleda kuriteo toimepanemise põhjustega.

7. Executive Summary

There is currently a lack of knowledge regarding offenders' own assessment of their violations and the penalties they receive. Previously, little or no research has been conducted on the offenders' personal understanding of the sentence imposed on them and what they consider to be the effect of the sentence. The aim of the study is to address these issues for the first time in Estonia to understand which sanctions offenders consider to be the most effective and efficient and what influences this assessment.

Research questions:

1. What is the purpose of the penalties for the offender as a whole?

2. What is the effect of the penalty imposed on the offender?

3. What is the assessment of the proceedings and the enforcement of the sentence?

4. How does the offender understand and make sense of his or her actions?

5. What is the offender's assessment of the future?

The study consists of three parts: document analysis, qualitative analysis, and surveys. The aim of the document analysis was to gain a better understanding the need and purpose of punishment with by analysing international scientific literature. For the qualitative analysis, we conducted 25 in-depth interviews with prisoners detained in prisons and persons under probation who received financial punishment and opportunism. In parallel with the in-depth interviews, we conducted three surveys: among prisoners in Tallinn, those under probation and those who received opportunism.

Main results:

1. Purpose of the penalty?

The document analysis revealed that the overall aim of sanctions should be to prevent and reduce the severity of future crimes, while also creating opportunities to prevent further offenses. Various reasons were cited in the interviews, including the aim to isolate offenders, which should in turn reduce future offenses. In the case of probation, it was stated that this measure disciplines and helps set people on the right path.

Perpetrators of economic and corruption crimes (a total of four interviews) had the most difficulty understanding the purpose of the punishment imposed on them, as in many cases they did not plead guilty. The non-recognition of guilt was due to the fact that the offense was not unambiguous and understandable – In their opinion, their case was often an erroneous interpretation of the law, rather than corruption, and they were not given precise explanations as to what they had done wrong.

It was pointed out in interviews that the purpose of the punishment is to react to the deed, i.e. to punish the offender for the offense, to make the offender understand the consequences of his or her actions and to help the offender refrain from committing further offenses. The statement that punishment has no purpose was the least accepted among interviewees.

It was clear from the interviews and the survey that the purpose of the sentence was poorly explained in the proceedings.

2. The effect of the penalty?

Imprisonment was judged to be fair, but mostly too long, with general agreement on the fact that isolation from society was necessary. Regardless of the type of punishment, most people were ashamed of the crime they had committed. Probationers were rather supportive of and relieved by their punishment and pointed out the positive impact of probation officers on their behaviour.

In terms of the effect of the sentence, the t opinions of interviewed prisoners clearly differed, as most of them did not feel that imprisonment would particularly help them think about what they had done. Rather, the entire prison system perpetuates the notion that prisoners do not have a positive outlook after release. Overcoming addictions, language immersion and receiving education were seen as positive effects. These views were also confirmed by the survey in which prisoners considered other alternatives to imprisonment to be more effective. The survey also showed that a prison sentence had several other negative effects, such as job loss and the impact on family life. Like the interviewees, the main positive effect of imprisonment for the respondents was release from addictions.

Those convicted of economic and corruption crimes – mostly pubic figures – had different views on their punishment. According to them, not just the sentencing but detention had the effect of a punishment. In general, being accused meant the end of their careers in the public sector or, if acquitted, made it more difficult for them to work there.

3. Fairness of the proceedings?

A small number of interviewees stated that they fully understood the process. It was unclear to most offenders (especially younger and first-time offenders) what would be done at what stage and when it would be possible to ask clarifying questions. The proceedings were generally assessed as correct, and it was not felt that the rights of detainees had been violated.

Lack of communication was also highlighted in the interviews, particularly as the reasons behind a specific sentence were not usually explained. Offenders mostly tried to make sense of it themselves, based mainly on sentences for other offenses they considered similar.

Most of those convicted of economic and corruption offenses felt that their detention was too forceful and disproportionate to the specifics of their case.

4. Meaning of the act?

Offenders generally try to analyse and make sense of their own offense. This is especially true for those serving a prison sentence. For example, 70% of those surveyed in prisons tend to understand or fully understand why they were given a particular sentence. In most cases, the answers reflect the offenders' understanding of the wider purpose of sentences set out in the first question.

An important party to consider is the victim. Identifying with the victim was difficult for the interviewees in the study. For example, there was little awareness of a potential victim in the case of drug crimes, and as for crimes against the person, talking about the victim was extremely inconvenient, rather, offenders tried not to think of the subject.

5. Assessment of the future?

In their assessment of life after serving a sentence, there is a clear distinction between prisoners and offenders with other types of sentences. Although there are some good opportunities for improvement in prison (for example, access to education), imprisonment generally does not contribute to the acquisition of new skills and the ability to cope independently after serving a sentence. Offenders also had debts that could not be resolved during imprisonment. For all interviewees, the possibility of committing future crimes was mainly influenced by the existence of a general support network (friends, family).

According to survey responses, offenders feel certain they would not repeat their offenses in the future. As most prisoners were repeat offenders, further research would be required to examine why the offenses took place and understand what leads to repeated recidivism in a situation where prisoners themselves believe they would not commit any further offenses. It would also be important to look more closely and gain a better understanding of how detainees can be supported after their release so that they will no longer commit offenses.

Recommendations:

1. Open and respectful communication ensures a smoother process and more satisfied parties

We recommend:

‼ In the event of a change of prosecutors, prosecutors should contact the accused themselves to obtain more information about the accused's background.

‼ Find ways to enable communication between guards and detainees.

‼ Adapt the training system for officials to make them more open to communicate with convicts and detainees.

2. Defendants could be given further explanations as to why they were sentenced and what is the prupose of the sentence

We recommend:

‼ Agree on whose task it is to explain to the offender in the proceedings why a particular sentence has been imposed on him/her

‼ Explain to offenders everything in as simple a language as possible and give them the opportunity to ask questions.

‼ Explain to the offender why the punishment measure given to him was imposed and what is its purpose, including what the punishment is intended to achieve.

3. The accused needs help to understand his/her crime

We recommend:

‼ If the crime has a victim, it is worth considering, how to create a supportive and safe opportunity for the victim and the offender to communicate with each other. It could also help the offender to better understand the other party's point of view and thus the impact of the breach on the victim.

‼ Agree on who is responsible for mediating the conflict between the victim and the offender.

‼ Make wider use of restorative law principles and methods to help offenders understand their breach and its wider implications

‼ The Ministry of Justice should provide regular training in the application of restorative law, with an emphasis on specific cases where a restorative law approach could be applied.

4. The purpose of the penalty should be clarified when the penalty is imposed

We recommend:

‼ During the proceedings, explain to the offender exactly why the sanction imposed on him/her was imposed and what is the purpose of the sanction.

5. Excessive use of force and media coverage during an arrest has a negative effect on the proceedings and the family of the accused

We recommend:

‼ In the case of arrest, assess whether a public arrest serves its purpose and is proportionate to the nature of the offense.

6. The public's attention before a conviction causes unnecessary damage to the reputation of the accused

We recommend:

‼ The Prosecutor's Office could reconsider its communication methods – what information is reasonable and necessary to communicate to the public about the arrest and the proceedings before a person is convicted of a crime

7. It is important to consider the offender's background and family situation when sentencing

We recommend:

‼ When sentencing, always explain how the sentence takes into consideration the offender's family and background. We understand that this method works best in the case of minor offenses, but by applying this principle, it is also possible to create a certain sense of gratitude among the offenders towards the legal system.

8. The sentencing process is difficult to understand

We recommend:

‼ Consideration could be given to developing simple visual information material on the sentencing process that could be provided to offenders. The proceedings should be visually outlined in stages, including – what action takes place when, and in which stages the suspect can participate with his / her testimony and choices. This allows the offender to have a look at the stages of the proceedings at different times and to prepare for them.

9. It is reasonable to involve offenders in the sentencing process

We recommend:

‼ Involve the offenders themselves more in the sentencing process by asking them what punishment they would impose on themselves and why. One possibility is to allow offenders to choose between several equivalent penalties.

10. It is important to address mental health issues holistically

‼ Try to understand if one of the reasons for the crime may be a mental health problem.

‼ Listen to and consider the offenders' own assessment of their mental health.

‼ Find a way for each offender to meet with a counsellor to understand person's mental health situation and other possible factors contributing to the crime.

11. Supporting offenders after serving their sentences is important

We recommend:

‼ Develop a system of support persons and experience counselling.

‼ Create wider counselling opportunities for offenders.

12. Today's prison system does not support a return to normal life

We recommend:

‼ To find ways in which prisoners can be employed in prisons to a greater extent.

‼ Find opportunities to offer detainees participation in programmes that help them develop necessary skills (e.g., social skills, self-control, etc.) and address the root causes of their crimes.